

บทที่ ๒

การสร้างอารมณ์สะท้อนใจในการสร้างตัวละคร

องค์ประกอบที่สำคัญยิ่งส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้อ่านวรรณคดีสนใจและประทับใจในวรรณคดีเรื่องนั้นๆก็คือ การสร้างตัวละคร โดยทั่วไปแล้วลักษณะนิสัยของตัวละคร เป็นสิ่งที่ดึงดูดใจผู้อ่าน ดังเช่นในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ องค์ประกอบที่สำคัญยิ่งในการสร้างอารมณ์สะท้อนใจคือ การสร้างตัวละคร ดังเป็นแบบจำลองชีวิตมนุษย์ จึงมีทั้งส่วนดีและส่วนด้อย มีทั้งที่น่าตำหนิและน่าชื่นชม ความดีเด่นในการสร้างตัวละครเป็นข้อที่กล่าวถึงเสมอดังนี้

“.....ผู้ที่ก่อกรรมทำเข็ญที่สุดคือเทวดา ซึ่งคนอ่านหนังสืออิเหนา ก็ไม่ค่อยติดใจตำหนิหรือเอาใจใส่แต่ประการใด แต่เอาใจใส่ตัวละครทุกตัวเพราะเป็นตัวละครที่น่าสนใจ ในหนังสืออิเหนาจึงไม่มีตัวผู้ร้าย ไม่มีตัวผู้ดี มีแต่คนโชคดี เช่น จรกา และบุษบา กับคนสร้างความยุ่งยากคืออิเหนา แต่อิเหนานั้น ถ้าได้สร้างแต่ความยุ่งยาก ก็คงเป็นตัวละครที่ไม่ดึงดูดใจคนมาหลายรุ่นหลายสมัย แต่หากอิเหนามีเสน่ห์ในทางอื่น อิเหนาเป็นคนสุภาพ จะพูดกับคนในบังคับบัญชาไม่ว่าคนใดก็ย่อมน้ำใจให้รักให้สามัคคีกับตัวได้ เมื่อมีชัยชนะ ไม่ข่มขี้ศัตรู เมื่อเข้าใกล้ผู้ใด ก็ทำตัวให้เป็นที่น่านิยม ไม่หักหน้าผู้ใด ลักษณะเหล่านี้ผู้ประพันธ์ก็ไม่ได้บอกให้เห็นตรงๆ แต่ใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ ใช้บทเจรจาติดต่อกับการใช้การบรรยายท่วงทีของตัวละคร โดยเฉพาะใช้กลอนที่ไพเราะอันเกือบไม่มีที่ติ กลวิธีทางวรรณศิลป์เหล่านี้ ทำให้คนอ่านตัดสินว่าวรรณกรรมชิ้นไหนควรยกย่องว่าเป็นวรรณคดีหรือไม่ใช่วรรณคดี” (ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ,๒๕๑๔:๑๓๗.)

“.....ความคมคายในการวาดภาพตัวละครก็ประณีต แต่ละตัวนิสัยใจคอไม่ซ้ำกันเลย.....”
(ศุภร บุนนาค,๒๕๓๙:๓๑.)

และ “ความสมดุลระหว่างส่วนดีและส่วนด้อยของตัวละคร เป็นวัสดุสำคัญของการสร้างตัวละคร.....อาวูธและเวทมนต์เป็นเพียงเครื่องประกอบ ไม่ใช่สิ่งสารพัดนึกที่จะพิชิตทุกอย่าง โดยไม่พึ่งสติปัญญาและความมั่นคงในอารมณ์ อิเหนามีความเห็นแก่ตัวทำตามอำเภอใจ แต่ผู้อ่านก็เอาใจช่วยให้ได้สมหวังกับบุษบา เพราะความผิดพลาดของอิเหนาเป็นสิ่งสมเหตุสมผล และน่าประทับใจ.....” (ดวงมณ จิตรจ้านงค์,๒๕๓๓:๒๒๗-๒๒๘.)

ตัวละครในบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ไม่ใช่ตัวละครในเชิงอุดมคติอย่างสมบูรณ์แบบ ไม่ได้ดีเลิศจนกระทั่งไม่มีข้อผิดพลาด แต่ตัวละครมีลักษณะความเป็นมนุษย์ปุถุชน จึงมีทั้งข้อผิดพลาดและข้อดี การสร้างตัวละครให้มีลักษณะเช่นนี้ จึงทำให้ตัวละครเป็นที่ประทับใจผู้อ่านมาช้านาน การที่บทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ยกย่องอิเหนาว่าเป็นจอมกษัตริย์ที่มีความสามารถในเชิงรบและเชิงรัก เป็นเพราะวรรณคดีเรื่องนี้มีต้นเค้าเรื่องเป็นนิทานวีรบุรุษ ดังในตำนานละครอิเหนาว่า

“พวกขวานับถืออิเหนาว่ามีอิทธิฤทธิ์ เรื่องราวที่เล่าก็กล่าวแต่เป็นปาฏิหาริย์การอัศจรรย์ต่างๆ เข้ามาในชั้นหลัง มีผู้แต่งเรื่องอิเหนาเป็นภาพยกลอนบ้าง เรียบเรียงเป็นเรื่องเล่นมหรสพบ้าง เรื่องประวัติของอิเหนาก็กลายเป็นหลายเรื่องหลายอย่าง แต่ต้นเค้าคงยุติตั้งกันในเรื่องกษัตริย์วงศ์เทวาทั้ง ๔ พระนคร และในเรื่องที่อิเหนาได้ตุนาหงันกับราชธิดาทำวาดานา แล้วไปลุ่มหลงนางอื่นเสีย จึงเป็นเหตุให้ต้องพลัดพรากจากบ้านเมือง เทียวสัญจรไปตามเมืองน้อยใหญ่ในแดนชวา และเมืองที่ตั้งอยู่ตามเกาะอื่นๆ อิเหนามีอุทยานภาพเมื่อเที่ยวไปก็ปราบปรามเมืองน้อยใหญ่เอาไว้ในอำนาจก็โดยมาก ครั้นเมื่อได้กลับมาครองเมืองเดิม จึงมีราชอาณาจักรกว้างใหญ่ไพศาลยิ่งกว่ากษัตริย์แต่ก่อนๆ ด้วยเหตุนี้พวกขวานับถืออิเหนาเป็นมหाराชองค์หนึ่ง” (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๘: ๑๐๑-๑๐๒.)

ด้วยเหตุที่ต้นเค้าของเรื่องเป็นนิทานวีรบุรุษนี้เอง การยกย่องอิเหนาจึงเป็นสิ่งที่ถูกต้องและมีเหตุผล

ในบทนี้ จะศึกษาการสร้างอารมณ์สะท้อนใจในการสร้างตัวละคร โดยแยกพิจารณาดังนี้

- ๑ ตัวละครเอก
 - ๑.๑ อิเหนา
 - ๑.๒ ปุชบา
- ๒ ตัวละครรอง
 - ๒.๑ จินตะหรา
 - ๒.๒ จรกา
 - ๒.๓ สียะตรา
 - ๒.๔ วิยะดา

รายละเอียดในการศึกษาจะแตกต่างกันขึ้นอยู่กับบทบาทและความสำคัญในการสร้างตัวละครทั้งสองส่วน

๑ ตัวละครเอก เป็นตัวละครที่มีความสำคัญที่สุดในเรื่อง เป็นตัวดำเนินเรื่องที่สำคัญ ได้แก่ อิเหนา และบุษบา พิจารณาสองหัวข้อใหญ่คือ ลักษณะพิเศษของตัวละคร และลักษณะนิสัยของตัวละคร

๑.๑ อิเหนา อิเหนาเป็นพระเอกในวรรณคดีไทยที่ผู้อ่านรู้จักมากที่สุด ความน่าสนใจของตัวละครนี้เกิดจากสาเหตุหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นความงดงาม ความน่ารักมีเสน่ห์ และความสามารถในการรบ ฯลฯ ผู้อ่านจำนวนมากตำหนิเหนาว่ามีพฤติกรรมที่ไม่ดี คือเห็นแก่ตัว การสรุปความเช่นนี้เป็นการพิจารณาอย่างผิวเผิน เป็นการตัดสินโดยไม่มีเหตุผลเพียงพอ เพราะหากพิจารณาอย่างละเอียดแล้วจะพบว่า ตัวละครเอกคือตัวอิเหนานั้น มีเสน่ห์น่าสนใจมาก และอิเหนานี้เองที่เป็นองค์ประกอบสำคัญส่วนหนึ่งที่ทำให้บทละครเรื่องอิเหนาน่าติดตาม

๑.๑.๑ ลักษณะพิเศษของอิเหนา อิเหนามีคุณสมบัติเหมือนพระเอกในวรรณคดีไทย คือ เป็นเจ้าชายหนุ่มรูปงาม มีความสามารถในการรบ มีมเหสีหลายองค์ นอกเหนือจากลักษณะเหล่านี้ซึ่งทำให้อิเหนามีความพิเศษยิ่งกว่าตัวละครอื่นในเรื่องแล้ว อิเหนายังมีลักษณะพิเศษอื่นๆ อีก อิเหนาจึงมีเสน่ห์น่าประทับใจ

๑.๑.๑.๑ การเป็นวงศ์เทวา เป็นสิ่งสำคัญในเรื่อง แสดงลักษณะพิเศษของตัวละคร และแสดงยศศักดิ์ที่สูงส่งยิ่งของตัวละคร กษัตริย์วงศ์เทวาสืบเชื้อสายมาจากเทวดา ดังปรากฏในถ้อยคำของพระราชมารดานางมาหยารัศมีและนางสะการะวาตีดังนี้

“เมื่อนั้น	สองประไหมสุหรีเสนา
จึงแถลงแจ้งเหตุแกธิดา	ว่าเดิมเมืองหมันหยาดานี
บริบูรณ์พูนสุขสนุกสนาน	ตั้งวิมานเมืองฟ้าในราศี
อันระตุผู้ดำรงพระบุรี	มีธิดาทิ้งสี่ทรมวย

ท้าวจะใคร่แต่งการสมุพร
 เมื่อจะมีเหตุนั้นพระขรรค์ชัย
 ให้บังเกิดข่าวยากมากแพง
 ประชาชนจับหายวายปราณ
 ระตูทุกชนกหนักจิต
 มาเกิดการกะลี้กะลัมพร
 ใครจะทำอย่างไรก็ไม่หลุด
 จึงให้ตีฆ้องร้องปาวไป
 แม้ใครถอนพระขรรค์กับคันธง
 ท้าวจะให้สมบัติกึ่งพารา
 กรุงกษัตริย์ทั้งสิ้นก็ยินดี
 ยกทัพนับแสนมาแน่นนันต์
 จึงอัสัญแดหวาทั้งสี่
 เขจรจากสถานวิมานมา
 เข้าในขุมมูมเมืองหมันหยา
 จึงจับพระขรรค์กับคันธูช
 อันสมบัติที่ระตูอนุญาต
 รับแต่พระธิดาพาไป
 ฤเบป็นดานากาหารัง
 ต่างเสวยราชย์อยู่ในบุรี

กษัตริย์ทุกนครหาควรไม่
 กับธงผุดขึ้นในหน้าพระลาน
 รบกันพันแห่งทุกสถาน
 ได้ขุ่นเคืองรำคาญเดือดร้อน
 เห็นผิดเยี่ยงอย่างแต่ปางก่อน
 จึงให้ถอนพระขรรค์กับธงชัย
 เอาเชือกจูดก็ไม่ขาดหวาดไหว
 ทั่วในแวงแคว้นแดนขวา
 ขึ้นได้ตั้งจำนงปรารภนา
 ทั้งพระธิดาลาวัญย์
 จะใคร่ได้พระบุตรี่เจ็ดชั้น
 เข้าถอนธงพระขรรค์ไม่เคลื่อนคลา
 สถิตที่ไกรลาสภูผา
 แกล้งแปลงกายาเป็นมนุษย์
 รูปทรงโสภามาตมุด
 ก็เขี่ยนเคลื่อนหลุดขึ้นทันใด
 เทวราชไม่ประสงค์คงคืนให้
 จึงสร้างสรรคพิชยธานี
 อีกทั้งสิงหนัดสาหรื
 มีโอรสบุตรี่สิบพงศ์พันธุ์”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๑๔๐-๑๔๑.)

กษัตริย์วงศ์เทวาจึงมีอำนาจและยิ่งใหญ่ที่สุดในเรื่อง เพราะสืบเชื้อสายมาจากเทวดาจึง
 แตกต่างจากตัวละครอื่นอย่างเด่นชัด เชื้อวงศ์ของกษัตริย์วงศ์เทวามีดังนี้

“มาจะกล่าวบทไป
 เป็นหน่อเนื้อเชื้อวงศ์เทวา
 รุ่งเรืองฤทธาศักดาเดช
 พระเชษฐาครองกรุงฤเบป็น

ถึงสี่องค์ทรงธรรม์นาภา
 บิดุเรศมารดาเดียวกัน
 ได้ดำรงนครเขตเขตขันธ์
 ถัดนั้นครองดานาธานี

องค์หนึ่งครองกาหลังบุรีรัตน	องค์หนึ่งครองสิงห์สำหรับ
เฉลิมโลกโลกาธาตรี	ไม่มีผู้รอดต่อฤทธิ์
ระบือลือทั่วทุกประเทศ	ย่อมเกรงเดชเดชาอาญาสิทธิ์
บำรุงราษฎร์ดับเข็ญอยู่เป็นนิจ	โดยทางทศพิธราชธรรม ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔ :๑.)

วงศ์เทวามีพระอัยกาคือปะตาระกาหลาซึ่งเป็นเทวดา และเป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของตัวละคร เมื่ออิเหนาเกิดพระองค์เหาะลงมาจากสวรรค์เพื่อมอบกริชให้อิเหนา บันดาลให้วินยาสะกำพอบรูปบุษบา และบันดาลให้ลมหอบบุษบา ปะตาระกาหลาจึงเป็นองค์พระอัยกาที่มีบทบาทสำคัญ เมืองทั้งสี่มั่นคงและยิ่งใหญ่ที่สุดในเรื่อง เรียงลำดับความสำคัญจากกรุงเวป็นดาหา กาหลัง และสิงห์สำหรับ ตามจารีตประเพณีกษัตริย์วงศ์เทวามีมเหสีได้ ๕ องค์ ตำแหน่งดังนี้ ประไหมสุหรีเป็นอัครมเหสี รองลงมาคือมะเดหวิ มะโต ลีฎ และเหมาหลาสำหรับตามลำดับ วงศ์เทวานิยมให้หมั้นหมายและสุมพรกัณระหว่างโอรสธิดาของเมืองทั้งสี่ เพื่อเป็นการรักษาเลือดให้บริสุทธิ์อยู่ภายในวงศ์ของตน ดังปรากฏว่า “ตามจารีตบรรณสืบมา หวังมิให้วงศ์อื่นปน” และ “มิให้ระคนปนศักดิ์” บุษบาจึงได้เป็นคู่ตุนาหงันอิเหนา

การเป็นวงศ์เทวาจึงสำคัญยิ่งสำหรับอิเหนา เพราะอิเหนาเป็นราชบุตรคนโตของท้าวฤๅษณ์และประไหมสุหรีซึ่งเป็นมเหสีเอก เห็นได้ว่าอิเหนามีพี่ชายคือกระหัดตะปาดซึ่งเกิดกับท้าวฤๅษณ์และมเหสีรองแต่ไม่ได้มียศศักดิ์เท่าอิเหนา ท้าวฤๅษณ์จึงทำพิธีบวงสรวงขอให้มีราชบุตรกับประไหมสุหรี เพื่อให้ครองกรุงฤๅษณ์ต่อไป อิเหนาจะได้ครองเมืองฤๅษณ์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุด อิเหนาจึงเป็นกษัตริย์วงศ์เทวามียศศักดิ์และบารมีสูงส่งยิ่ง

๑.๑.๑.๒ นิमितแรกเกิด ในวรรณคดีไทยเมื่อพระเอกหรือนางเอกจะเกิด ต้องเกิดนิमितเพื่อแสดงบารมีของตัวเอง เมื่ออิเหนาจะเกิดมีนิमितหลายอย่างเกิดขึ้นในกรุงฤๅษณ์ เริ่มจากท้าวฤๅษณ์ทำพิธีบวงสรวงขอบุตร หลังจากนั้นประไหมสุหรีก็ฝัน ความฝันนี้แสดงว่าผู้มีบุญบารมีจะมาเกิด

“เมื่อนั้น	องค์ประไหมสุหรีเจิดจัน
ร่วมภิรมย์สมสุขด้วยทรงธรรม	เมื่อจวนจะมีครรภ์พระลูกรัก

ราตรีเข้าที่พระบรรทม	ด้วยบรมนรินทร์ปิ่นมุก
บังเกิดนิมิตฝันอัศจรรย์นัก	ว่านงลักษณะนั่งเล่นที่ซาลา
มีพระสุริยทรงกลด	ชักรถมาในเวหา
แจ่มแจ้งแสงสว่างทั้งโลกา	ตกลงตรงหน้านางรับไว้ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔ : ๑๐.)

ประหม่อมสุหรี่ฝันว่าพระอาทิตย์ทรงกลดตกลงตรงหน้านาง และนางรับไว้ได้ แสดงว่านางจะได้บุตรชายที่มีบุญบารมีมาก ต่อมาพระองค์จึงทรงครรภ์ ระหว่างนี้พระองค์ยังคงดงาม “ตั้งอนงค์นางฟ้ากระยานงัน” และเมื่อจะประสูติพระโอรสได้เกิดเหตุอัศจรรย์ในกรุงกุเรบีนดังนี้

“พสุธาสะเทือนเลื่อนลั่น	เป็นควันตลบทั้งเวหน
มีดมิดปิดแสงพระสุริยน	ฟ้าลั่นอึ้งอลนภาลัย
แลบพรายเป็นสายอินทรธนู	สักครู่ก็เกิดพายุใหญ่
ไม้ไผ่ลู่ลุ่มระทมไป	แล้วฝนห่าใหญ่ตกลงมา
เปรี้ยงเปรี้ยงเสียงฟ้าฟาดสาย	แต่มิได้อันตรายจักผ่า
เย็นทั่วฝูงราษฎรประชา	ทั้งเจ็ดทิวราตรี ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔ : ๑๒.)

ความอัศจรรย์แรกเกิดของอิเหนานี้ไม่เคยเกิดขึ้นเลย หัวกุเรบีนเกรงจะเป็นलगร้าย จึงให้โหรทำนาย คำทำนายนี้แสดงบารมีของอิเหนา และทำนายชีวิตของอิเหนาด้วย

“เพราะอาณาภาพพระโอรส	ให้ปรากฏแก่โลกทั้งหลาย
ซึ่งฟ้าร้องสนั่นลั่นแลบพราย	บันดาลเป็นสายอินทรธนู
จะกึกก้องเกียรติยศทั้งทิศ	เรื่องฤทธิ์ไม่มีที่เคียงคู่
พระจะเทียวโรมรันพันตู	ปราบหนุม่อริราชทุกนรี
อันเกิดพายุใหญ่ไม้ล้ม	ระตูจะบังคมบทศรี
ซึ่งฝนตกเจ็ดวันเจ็ดราตรี	บรรณาการจะมีเนื่องมา
เมื่อพระชันษาสิบห้าขวบ	พระเคราะห์ร้ายประจวบกันหนักหนา
จะพลัดพรากจากเมืองถึงสามครา	แต่ว่าเห็นไม่เป็นไรนัก

พระจะไปได้นางในเมืองอื่น
แล้วจำเป็นจะจากกันทั้งรัก
นางใดที่ประสงค์จำนงให้
ซึ่งเมฆหมอกมืดมัวทั่วธานี
พระองค์ตั้งดวงทนิกร
พระโอรสยศยิ่งภูวดล
ซึ่งเป็นควันตลบอบอัมพร
ด้วยโอรสจะคลาไคล
พระจะเที่ยวมะฆุมมะฆานรา
สิบสามปีจะคืนกูเรbin
จึงจะเย็นแหล่งหล้าประชากร
จะสมบุรณ์ยิ่งกว่าทุกวันนี้
บรรดากรุงชวาทั้งปวงนั้น
ข้าเห็นพร้อมกันเป็นมั่นคง

ชมชื่นรื่นรสด้วยยศศักดิ์
พระจะได้ทุกชั้นนักรเพราะนารี
ไม่อาลัยจะสลัดหลักหนี
บดบังรังสีสุริยน
ทรงเดชขจรทุกแห่งหน
เหมือนเมฆเคลื่อนกล่นเข้าบังไว้
ภูธรจะทุกข์ทนหม่นไหม้
จำเป็นจำให้กำจัดกัน
ย้ายปีศาทุกเขตขัณฑ์
จะได้สองนางนั้นมาธานี
สโมสรเป็นสุขเกษมศรี
พระจะมีมเหสีถึงสิบองค์
จะขึ้นแก่กูเรbinเป็นสวयส่ง
มิได้พะวงสงกา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔ : ๑๓-๑๔.)

กลอนตอนนี้เป็นตอนที่ไพเราะอีกตอนหนึ่ง แสดงฝีมือของผู้แต่งดีอย่างเยี่ยม เพราะเป็นการผูกเรื่องทั้งหมดไว้กับนิมิตที่เกิดขึ้นได้อย่างครบครัน เป็นความงาม ความไพเราะอย่างสมบูรณ์ อ่านแล้วเกิดความรู้สึกซาบซึ้งประทับใจในความไพเราะนั้น นิมิตที่เกิดขึ้นแสดงบุญญาบารมีของอิเหนาซึ่งเน้นมากเป็นพิเศษ เป็นเครื่องยืนยันความพิเศษที่สุดของอิเหนา ซึ่งมีเพียงคนเดียวเท่านั้น เพราะท้าวกูเรbinต้องทำพิธีบวงสรวง อิเหนาจึงเป็นบุตรที่เทพประทานให้ แสดงจากความฝันของประไพสมุหรี เมื่อจะประสูติก็เกิดเหตุอัศจรรย์ แล้วองค์ประตาระกานลาเหาะมาจากสวรรค์ เพื่อให้พรและมอบกริชจาร์กชื่ออิเหนา ลำดับขั้นตอนการเกิดของอิเหนาล้วนมีความอัศจรรย์รองรับ ลักษณะพิเศษนี้เป็นสิ่งยืนยันยศศักดิ์ที่สูงส่งยิ่งของอิเหนา ซึ่งในบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนานี้ การเป็นกษัตริย์วงศ์เทวาเป็นความพิเศษที่สำคัญยิ่งของตัวละคร อิเหนานอกจากจะเป็นกษัตริย์วงศ์เทวาแล้วยังเป็นผู้มีบุญบารมีที่สุดด้วย ลักษณะพิเศษนี้เองที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความพิศวงในตัวละครนี้

๑.๑.๑.๓ ความมั่งคั่ง ความสง่างามของอิเหนาทำให้ผู้พบครั้งแรกพิศวงหลงใหล ผู้แต่งไม่ได้เน้นการพรรณนาความงามของอิเหนาตามขนบชมความงามในวรรณคดีมากนัก คือไม่ได้พรรณนาอวัยวะที่ละส่วนว่างามอย่างไร เปรียบกับอะไร แต่แสดงโดยให้ผู้พบอิเหนาครั้งแรก แสดงปฏิกิริยาและความรู้สึกที่มีต่อความงามของอิเหนา ความงามนี้ทำให้ลืมโกรธเคืองอิเหนา ดังที่ชาวดานารู้สึกเมื่ออิเหนาเข้าเมืองดานา ขณะนี้ชาวดานาโกรธอิเหนาที่ทอดทิ้งบุษบา แต่ความงามของอิเหนาทำให้ชาวดานาไม่โกรธอิเหนา

"เมื่อนั้น	ประชาชนชายหญิงน้อยใหญ่
รู้ว่าจะเสด็จเข้าเวียงชัย	เขม่นใจคอยดูด้วยโกรธา
คับคั่งนั่งแน่นริมถนน	ผู้ตีปนเขญใจก็ไม่ว่า
<u>ครั้นเห็นพระองค์ทรงม้ามา</u>	<u>ที่แดนขัตติยาก็ลืมไป</u>
<u>บ้างตั้งตาพิศจพิศวง</u>	<u>ตะลึงแลรูปทรงหลงไหล</u>
บ้างบังคมชมโฉมภูวไนย	ความงามกระไรเหมือนเทวา
บรรดาประชาชาวพระนคร	หญิงชายถวายนพรถ้วนหน้า
ให้ได้ครองกับพระธิดา	ไพร่ฟ้าจะได้พึงสืบไป ฯ"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๕๓.)

แม้อิเหนาจะมาช่วยรบจนชนะข้าศึก แต่ชาวดานายังโกรธเคืองอิเหนา จนกระทั่งเห็นอิเหนาทรงม้ามา ความงามนั้นทำให้ทุกคนลืมโกรธ เฝ้าชื่นชม ตะลึง และหลงใหลในความงามอย่างพิเศษนั้น

แม้แต่พระพี่เลี้ยงนางกำนัลก็หลงใหลในความงามของอิเหนา และขอให้ได้ครองคู่กับบุษบา เพราะเหมาะสมกันที่สุด นางกำนัลเหล่านี้ต้องเคยพบเห็นคนงามมามาก ดังนั้นหากอิเหนาไม่งามจริงก็คงไม่ทำให้นางชื่นชมได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิเหนาทำให้บุษบาพระราชธิดาที่พวกนางรับใช้ใกล้ชิดเสื่อมพระเกียรติ พวกนางย่อมไม่ชอบอิเหนา แต่ปฏิกิริยาของนางกำนัลกลับเป็นดังนี้

"บัดนั้น	พระพี่เลี้ยงกำนัลน้อยใหญ่
ทั้งหลายทำวนางข้างใน	ต่างไปชิงช่องมอดู

<u>ชมโฉมระเด่นมนตรี</u>	<u>ไม่มีผู้ใดจะควรคู่</u>
<u>เปรียบกับพระบุตรโสมตรู</u>	<u>งามดั่งแก้วกับสุวรรณ</u>
<u>บ้างว่าเหมือนอสุญแดหวา</u>	<u>กับนางเทพธิดากระยาหนิง</u>
<u>บ้างว่าเหมือนสุรียากับพระจันทร์</u>	<u>ถ้าได้ครองกันจะสมควร</u>
<u>สมทั้งรูปทรงแลยศศักดิ์</u>	<u>เสียดายนักพระมาคิดหักทวน</u>
<u>ต่างคนก็ต่างรัญจวน</u>	<u>คร่ำครวญไปทุกหนน่านารี ฯ”</u>

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๕๙-๓๖๐.)

นอกจากจะไม่ตำหนิและโกรธแค้นอิเหนาแล้ว นางกำนัลเหล่านี้ยังชื่นชมความงามและเกิดความรู้สึกเสียดายที่อิเหนาไม่ได้ครองคู่กับบุษบา ทั้งที่อิเหนาทำให้ชาวตานาและบุษบาเจ็บช้ำใจ อิเหนางามเหมือนพระอาทิตย์ คืองามที่สุดและสูงส่งที่สุด ผู้ที่งามสมกันที่สุดคือต้องงามดังพระจันทร์เท่านั้น ซึ่งก็คือบุษบานั่นเอง ความงามของอิเหนามักเปรียบว่า งามดั่งอสุญแดหวา บ้าง งามดั่งเทวาทะยานงันบ้าง คืองามยิ่งกว่ามนุษย์ด้วยกัน เป็นความงามของเทวดาบนสวรรค์นั่นเอง ความงามที่ทำให้คนลืมนิโกรธ พิศวงและหลงใหล จึงเป็นความงามอย่างพิเศษและทำให้เกิดความอัศจรรย์ใจ ผู้อ่านเกิดความประทับใจและพิศวงในความงามของอิเหนา ความงามของตัวละครเป็นสิ่งสำคัญในบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ และตัวละครต่างให้ความสำคัญต่อคุณสมบัติข้อนี้เหนือสิ่งใด

๑.๑.๑.๔ ความเก่งกล้าสามารถในการรบ อิเหนาเป็นกษัตริย์นักรบ เพราะเป็นหน้าที่ของชนชั้นกษัตริย์ที่ต้องปกป้องบ้านเมืองและประชาชน อิเหนาได้ทำหน้าที่นั้นอย่างดียิ่งโดยใช้ฝีมือในการรบอย่างจริงจัง ในบทละครเรื่องอิเหนา ได้แสดงความสนใจของอิเหนาในเรื่องการสู้รบตั้งแต่เริ่มเรื่อง อิเหนาสนใจฝึกซ้อมศิลปศาสตร์สำหรับกษัตริย์เมื่ออายุได้สิบห้าปี

“อันศิลปศาสตร์สำหรับกษัตริย์ ทุกสิ่งสารพัดหัดหา
รำกริชรำกระบี่ชี่อาชา ศึกษาซ้อมเล่นไม่เว้นวัน ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๒๖.)

อิเหนาสนใจและให้ทหารฝึกซ้อมฝีมืออยู่เสมอ เมื่อเข้าเมืองหมันหย่าไปอยู่กับจินตะหรา
อิเหนารับสังคามาระตาเป็นน้องและเอาใจใส่ฝึกซ้อมให้มีฝีมือในเรื่องนี้ด้วย สังคามาระตาจึงมี
ฝีมือจนกระทั่งรบชนะวิหยาสะก่า

“ให้ระเด่นสังคามาระตา	กับพี่เลี้ยงเสนาน้อยใหญ่
ร่ำทวนบนหลังอาชาไนย	ศึกษาสอนไว้ให้ชำนาญ
อันเหล่าโยธากิดาหยัน	หัดกันคนละวงตรงหน้างาน
เป็นคู่คู่สู้กันประจัญบาน	อลหม่านมีอึ้งคะนึงไป ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๑๖๕.)

อิเหนาเอาใจใส่ให้ทหารของตนได้ฝึกเพลงอาวุธเสมอ ทักษะของอิเหนาจึงเก่งที่สุดและรบชนะ
ทุกครั้ง อิเหนาจึงเก่งด้วยฝีมือและการฝึกฝนของตนเอง กริชที่องค์ปะตาระกานลามาอบให้ไม่ได้มี
ไว้เพื่อช่วยเหลืออิเหนา เป็นเพียงอาวุธประจำตัวแสดงความพิเศษของอิเหนา ความสามารถในการ
การรบของอิเหนาปรากฏเด่นชัดที่สุดเมื่อทำศึกกะหมังกุนิง ตอนนี้เป็นตอนสู้รบที่ยิ่งใหญ่ที่สุด
ตอนหนึ่งของบทพระราชนิพนธ์ ท้าวกะหมังกุนิงไม่เคยรบแพ้ใคร ดังนั้นจึงต้องสู้กันทั้งเพลงนอก
กระบี่ และกริช

“เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีใจกล้า
เห็นระตูต่อตีมีศักดา	คงทั้งศัสตราอาวุธ
ท่วงหนี่ที่ไล่ไวว่อง	เพลงกระบี่ตีคล่องเป็นที่สุด
<u>ยากที่ใครจะรอดต่อยุทธ์</u>	<u>เป็นนุรุษผู้หนึ่งในแดนไตร</u>
จำกูจะสังหารผลาญด้วยกริช	ซึ่งเทเวศรประสิทธิ์ประสาทให้
คิดพลางชักกริชฤทธิไกร	แล้วร้องว่าไปมิได้ช้า
ดูก่อนระตูภูมิ	เพลงกระบี่ตีกันจนสิ้นท่า
ต่างคนไม่แพ้ฤทธา	เรามารำกริชสู้กัน
ว่าพลางทางถอดกริชกราย	เยื้องย้ายร้ายรำบิดผัน
กวักพระหนัดถึตรีสเรียกระตูพลัน	พระท่าที่เยี่ยหยันไพร ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๓๓๗.)

และ

“เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีชาญสนาม
พระกรกรายฉายกริชติดตาม	ไม่เข็ดขามคร้ามถอยคอยรับ
หลบหลีกไวว่องป้อนกัน	ผัดผันหันออกกลกอกกลับ
ปะทะแทงแสวงทำลำทับ	ย่างกระหับรุกไล่มิได้ยัง
เห็นระตุถอยเท้าก้าวผิด	พระกรายกริชแทงอกตลอดหลัง
ล้มลงดำวदनสิ้นกำลัง	มอดม้วยชีวันปลดปลง ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๓๘.)

การสร้างให้ท้าวกะหมังกุหนิงมีฝีมือในการรบ เป็นการเน้นให้เห็นความเก่งกล้าของอิเหนา เพราะท้าวกะหมังกุหนิงผู้ซึ่ง “สงครามทุกครั้งแต่หลังมา ไม่เคยอัปราคาแก่ไพร่” กลับต้องพ่ายแพ้แก่อิเหนา การรบครั้งนี้ยังแสดงให้เห็นว่าอิเหนาเป็นคนฉลาด เพราะอิเหนาใช้สติปัญญาในการสู้รบ ไม่ได้ใช้กำลังแต่อย่างเดียว เมื่อเอาชนะด้วยหอกไม่ได้ อิเหนาเปลี่ยนมาชนตีกระบี่ ตีกระบี่ไม่ชนะก็เปลี่ยนมารำกริชสู้กัน จนกระทั่งชนะท้าวกะหมังกุหนิง ครั้งนี้จึงแสดงฝีมือและความสามารถในการรบของอิเหนา โดยเกิดจากความเอาใจใส่ และฝึกฝนตนเองของอิเหนาไม่ใช่อิทธิฤทธิ์ของเทวดา ผู้อ่านรู้สึกได้ถึงความงามสง่าของอิเหนา เกิดความประทับใจและชื่นชมอิเหนา

การเป็นวงศ์เทวดา นิमितแรกเกิด ความงามของอิเหนา และความสามารถในการรบที่ไม่ได้อาศัยอิทธิฤทธิ์แต่อย่างใด ล้วนเป็นลักษณะพิเศษที่ทำให้ผู้อ่านติดตามตึ่งใจในตัวอิเหนา พิศวงและอัศจรรย์ใจในตัวละครนี้

๑.๑.๒ ลักษณะนิสัยของอิเหนา ความดีเด่นของบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา อยู่ที่การสร้างลักษณะนิสัยของตัวละครแต่ละตัวให้แตกต่างกัน ซึ่งเป็นที่น่าสนใจและน่าติดตามยิ่งนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเอกของเรื่องคืออิเหนา ความดีเด่นในข้อนี้ ทำให้บทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาเป็นที่รู้จักกันมาช้านาน ศาสตราจารย์ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณแสดงความเห็นเกี่ยวกับความดีเด่นของพระราชนิพนธ์ไว้ดังนี้

“ผู้อ่านหนังสือเรื่องนี้ไม่ค่อยจะได้ติดใจตกเตียงหรือสาหัสจากกันในเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรม เหล่านี้ คนอ่านติดใจในรสของกลอนเห็นจะเป็นข้อต้น และติดใจในการแสดงลักษณะนิสัยของตัวละครแต่ละตัว เช่น ประสันตาเป็นคนปากกล้า สังคามาระตาเป็นคนที่รู้กาลเทศะ ทำวาทะเป็นผู้ใหญ่ ทำวาทะหาภาคภูมิ วิยะดาเป็นคนงอน และลักษณะนิสัยของอิเหนาในแง่ที่มีความเป็นผู้ชายทรงเสน่ห์ กลอนในบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ อาจกล่าวได้ว่าดีทุกโองการ และไม่ใช่ดีอย่างหนังสือทั่วไป แต่ดีอย่างเยี่ยมยิ่ง อย่างจะหากกลอนในหนังสือใดเทียบได้ยาก”(๒๕๓๙:๔๗.)

การที่คนอ่านติดใจการแสดงลักษณะนิสัยของตัวละคร เป็นเพราะผู้แต่งสร้างตัวละครแต่ละตัวได้ละเอียดและมีชีวิต เป็นการจำลองคนแต่ละประเภทได้อย่างดีเยี่ยม ตัวละครแต่ละตัวมีชีวิตและบทบาทอย่างที่มีมนุษย์แต่ละคนควรจะเป็น การทำให้คนอ่านรู้สึกที่ตัวละครมีชีวิต จึงทำให้ติดใจตัวละคร และทำให้ตัวละครในเรื่องเป็นที่รู้จักกันมาช้านาน ไม่ว่าจะ เป็น อิเหนา บุษบา จินตะหรา หรือวิยะดา ฯลฯ ตัวละครเอกคืออิเหนานั้น เป็นคนที่มีเสน่ห์ยิ่งนัก ผู้อ่านดำเนินอิเหนาเพราะเป็นคนเอาแต่ใจตนเองจนทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ขณะเดียวกันก็เกิดความเอ็นดู และรักใคร่อิเหนา ต่อไปนี้จะเป็นการศึกษาลักษณะนิสัยของอิเหนา เพื่อแสดงให้เห็นว่าตัวละครนี้เป็นองค์ประกอบสำคัญที่สร้างอารมณ์สะท้อนใจในบทละครเรื่องอิเหนา

๑.๑.๒.๑ การให้ความสำคัญกับความรักเหนือสิ่งใด อิเหนาให้ความสำคัญกับหัวใจรักของตนเหนือสิ่งอื่นใด และพยายามไขว่คว้าเพื่อให้ได้สมใจในรัก ดังนั้นกรอบของจารีตประเพณี จึงไม่เป็นอุปสรรคต่อความรักของอิเหนา ลักษณะนิสัยของอิเหนาในข้อนี้จึงทำให้มีทั้งผู้ที่ชื่นชมและดำเนินอิเหนา

อิเหนาได้รับการเลี้ยงดูในสิ่งแวดล้อมที่แสดงให้เห็นว่าเป็นคนสำคัญ อิเหนาเป็นราชบุตรกรุงกุเบกาซึ่งเป็นใหญ่ที่สุดในวงศ์เทวา และอิเหนาจะเป็นผู้ครองราชสมบัติต่อไป อิเหนารู้ดีว่าตนมีความสำคัญมาก ยศศักดิ์ที่สูงส่ง รูปร่างที่งดงาม และความสามารถในการรบที่ยอดเยี่ยม ทำให้อิเหนามั่นใจในตนเอง และกล้าทำทุกทางเพื่อให้ตนสมรัก หญิงคนแรกที่อิเหนารักคือ จินตะหรา เป็นความรักของเจ้าชายหนุ่มแรกเริ่มผู้มีอายุ ๑๕ ปี และจินตะหรายังเป็นหญิงคนแรกที่ต่างจากนางสนมที่เคยปรนนิบัติ สูงศักดิ์กว่าและงดงามกว่า รักครั้งแรกของอิเหนามีอุปสรรคคือบุษบา ซึ่งเป็นคู่ตุนาหงันกันตามประเพณีของวงศ์เทวา อิเหนาจึงตัดสินใจทิ้งตุนาหงันบุษบา

เป็นการละเมิดจารีตวงศ์เทวา ทำให้กษัตริย์วงศ์เทวาโกรธเคืองอิเหนามาก ความคิดของอิเหนาเป็นดังนี้

“เมื่อนั้น	พระโหมยงทรงโคกเศร้าหมอง
ยิ่งคิดพิศมัยใจปอง	พระนั่งนีกตริกตรองไปมา
<u>อันระเด่นบุษบาตนาหงัน</u>	<u>ตามวงศ์อัสญแดหนาว</u>
<u>แต่มีได้มีใจเจตนา</u>	<u>เหมือนระเด่นจินตะหรายพาพาล</u>
ชะรอยวาสนาได้สร้างไว้	เผชิญให้จงรักสมัคสมาน
จะว่าไปก็ในวงศ์วาน	เยวมาลัยก็มีโซหาไหนมา
<u>มาตรแมนสองกษัตริย์จะขัดเคือง</u>	<u>มิให้ก้อยู่เมืองหมันหยา</u>
<u>ก็จะพาดวงใจโคลคลา</u>	<u>ไปมั่งมมะงาหราชำราญ ฯ”</u>

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๗๗-๗๘.)

อิเหนาเลือกคู่ครองด้วยความต้องการของหัวใจ ไม่ใช่ด้วยยศศักดิ์หรือตามจารีตประเพณี แม้จินตะหราชจะต่ำศักดิ์เพียงใด อิเหนาก็ต้องการนาง อิเหนาละทิ้งราชสมบัติเพื่อให้ได้ครองรักกับนาง ไม่มีใครขัดขวางอิเหนาได้ ความเด็ดเดี่ยวของอิเหนาทำให้ต้องตัดขาดจากกรุงกูเรปันและอยู่ครองรักกับจินตะหราชที่หมันหยापีกว่า ครั้นอิเหนามีความจำเป็นต้องไปช่วยรบในศึกกะหมังกูหนึ่ง และพบรักครั้งที่สองกับบุษบา ความรักครั้งนี้ลึกซึ้งและรุนแรงที่สุด อิเหนาจึงทั้งรักและเสียดายบุษบาเพราะตนเองเป็นผู้ตัดรอนสละนางไป

“ทอดองค์ลงกับที่บรรจกรณ	จะเปลื้องเครื่องอาภรณ์ก็หาไม่
ให้ระทวยระทอสลดใจ	แต่ตริตริกนิกไนไปมา
ไฉ่ว่าโหมเจลาเยวาลักษณ์	เสียดายศักดิ์อัสญแดหนาว
จะระคนปนศักดิ์จรกา	อนิจจาพี่จะทำประการใด
จะคิดโฉนดินะอกเขย	จะได้เซยชมชิตพิศมัย
พระเร่งร้อนรำนทะยานใจ	ดังเพลิงกาฬลาญไหม้ทั้งกายา
ถูกใจได้คิดสัการแล้ว	ดังดวงแก้วตกต้องแผ่นดิน
<u>ร้าวระย้าข้าจิตเจ็บชูกา</u>	<u>ประหนึ่งว่าจะวายชีวิ</u>

แน่นนอนถนอญทัยไหลหลง

ถึงองค์บุษบายาหนี

ลืมนสามสุดานารี

ภูมีสร้อยเศรำโคกาลัย ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๓๖๔.)

ความจริงที่อิเหนาเพ็งรู้คือ บุษบางามกว่าจินตะหรายิ่งนัก อิเหนาผิดเพราะด่วนตัดสินใจใน
สิ่งที่ตนไม่รู้จริง อิเหนาสำนึกผิดและเสียใจอย่างรุนแรง อิเหนาทำทุกทางเพื่อให้ตนสมรัก ไม่ว่าจะ
ให้สียะตราเป็นสื่อรัก ส่งสารใส่ความจกราใจความมีดังนี้

“ในลักษณะนั้นว่าพระบิดรงค์

ให้องค์พระโอรสา

ถือสารมาถวายพระมารดา

หวังว่าจะให้แจ้งความร้อน

ยามกินกินทุกซทุกคำเช้า

ด้วยมิได้คสิ่งเกล้าสายสมร

เมื่อไรได้แต่งการสมุพร

จึงจะค่อยคลายร้อนอาวรณ์ใจ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๔๐๒.)

สารนี้มีถ้อยคำลวงเกินเป็นความนัย แสดงการมีสิทธิ์ในกันและกันระหว่างหญิงชาย
มะเดหวิและนางกำนัลเข้าใจผิดว่าเป็นจกราส่งสารมา จึงด่าว่าและโกรธเกลียดจกรายิ่งขึ้น โดยไม่
คิดว่าอาจเป็นการกระทำของอิเหนาก็ได้ อิเหนาใส่ความจกราโดยไม่คิดถึงความเดือดร้อนที่จะ
เกิดขึ้น เพราะต้องการสมหวังในรัก

หลังจากนั้นอิเหนาจึงให้มะเดหวิช่วยเหลือ ซึ่งเป็นหนทางสุดท้ายของอิเหนา เมื่อรักนั้นไม่
สมหวัง อิเหนาจึงคิดว่า “จะคงครองชีวิตไว้ไย” และไม่สนใจจะบำรุงตัวดังปรกติจนหมดสติไป

“เมื่อนั้น

ระเด่นมนตรีเร่งหมั้นใหม่

ได้ยินเสียงฆ้องกลองก้องไป

ยิ่งกลัดกลุ้มค้อมในวิญญาน์

ทั้งอดโภชนามาหลายวัน

กำลังนั้นก็ถอยลงหนักหนา

วาทะปะทะขึ้นมา

พระราชาไม่รู้สมประดี ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๔๗๑.)

อิเหนาทุ่มเทชีวิตอีกครั้งหนึ่งให้สมรัก และตัดสินใจละเมียดจารีตครั้งที่สองด้วยการล้มพิธีอภิเษกของบุษบาและจรงกา เพื่อลักบุษบาเพื่อให้ตนได้สมรัก การกระทำครั้งนี้สร้างความเดือดร้อนวุ่นวายให้คนจำนวนมาก อิเหนาได้บุษบาสมใจ อิเหนามีความสุขอยู่เพียงระยะสั้นๆ ก็ต้องมีเหตุให้ต้องพรากจากกันซึ่งไม่ได้เกิดจากมนุษย์ ด้วยความรักบุษบาอย่างแท้จริงแม้รู้ว่าอำนาจเทวทำให้ต้องพรากจากกัน อิเหนาก็ไม่ยอมแพ้และมุ่งมั่นตามหาบุษบา ความมุ่งมั่นตั้งใจของอิเหนา“แม้มีพบบดวงยิวหายาใจ จะสู้ม้วยบรลัยไม่กลับมา” (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๕๗๕.) เห็นได้ว่าอิเหนาตัดสินใจต่อสู้ปัญหาด้วยสติปัญญาและความสามารถของตน แม้จะต้องตามหาบุษบาอย่างไม่รู้อนาคต

“ทอดองค์ลงกับที่บรรจกรณ	เร้าร้อนรัญจนนวนให้
คิดถึงบุษบายิ่งอาลัย	เที่ยวหาแห่งใดไม่พานพบ
พระแน่นอนถอนจิตเจ็บใจ	ทั้งบกเรือเหนือได้ก็ไปจบ
จนสิ้นแดนมะละกามหารณพ	ไม่พานพบพินิตาดวงจันทร์
หรือชะรอยเทวาพาน้อง	ไปสู่ห้องวิมานเมืองสวรรค์
หรือสิ่งสัตว์พศมาในอารัญ	พาไปขบคั้นให้บรลัย
จึงสูญสิ้นชื่อระบือนาม	จะมีใครบอกความก็หาไม่
แม้ตายก็จะต้องตามไป	ไม่อยู่ให้หนักพินพิศุธา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๖๐๗.)

การตามหาบุษบาโดยไม่มีข่าวคราวหรือร่องรอยใดแสดงความมุ่งมั่นของอิเหนา เพราะหากไม่พบบุษบาอิเหนาก็จะขอตายตามไปด้วย การออกตามหาบุษบาเป็นการท้าทายความสามารถของอิเหนาแสดงว่าอิเหนาไม่ยอมให้โชคชะตากำหนดชีวิตของตน แม้อุปสรรคครั้งนี้จะเป็นเพราะเทวาบันดาลซึ่งเกินกำลังมนุษย์จะต้านทาน แต่อิเหนาก็ไม่ย่อท้อ นั่นเป็นเพราะว่าอิเหนาให้ความสำคัญกับความรักเหนือสิ่งใด

ลักษณะนิสัยการให้ความสำคัญกับความรักเหนือสิ่งใด ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกกับอิเหนาสองลักษณะ คือเกิดความเอ็นดูอิเหนา และตำหนิพฤติกรรมของอิเหนา ความรู้สึกเอ็นดูอิเหนาเกิดจากเห็นความมุมานะของอิเหนา เพราะเวลาที่อิเหนารักใคร่อิเหนาก็จะทำทุกวิถีทางเพื่อให้ได้นางนั้น จะพูดจะทำอะไรก็เพื่อผลประโยชน์ของตนเป็นใหญ่ แม้การที่หักว่าคนอื่นข่มเหงเกรงใจ

ตน "ชวนกันชมเหงาไม่เกรงใจ เขาเมียเขาไปให้จรรยา" ทั้งที่ความจริงแล้วอิเหนาเลือกทำตามความพอใจของตน ผู้อ่านที่ตำหนิพฤติกรรมของอิเหนาก็เพราะอิเหนาทำผิด อิเหนาไม่มีศีลธรรมที่กล่าวไว้ปิดและให้ร้ายผู้อื่น เช่นที่กล่าวให้ร้ายจินตะหราทั้งที่นางเป็นมเหสีของอิเหนา หรือการใส่ความจรรยาที่ไม่มีความผิดใด อิเหนาอ้างชื่อจรรยาถึงสองครั้งคือ เมื่อต่อเรือบนดินเป็นรูปเด็กถือธรรมา และการปลอมเป็นจรรยาไปลักบุษยามา

อิเหนาก็คือมนุษย์ธรรมดาคนหนึ่ง que เลือกทำตามความพอใจของตน โดยมีความมุ่งมั่นที่จะทำให้สมรัก บางครั้งจึงขาดความรอบคอบในการตัดสินใจ แต่กระนั้นก็นำชื่นชมในความพยายามนั้น เพราะต้องต่อสู้กับอำนาจเหนือธรรมชาติ แม้ว่าไม่อาจจะสู้ได้ แต่ความตั้งใจจริงทำให้สมหวังได้แม้จะยากเพียงใดก็ตาม อิเหนากล้าละเมิดจารีตด้วยการทิ้งตุนาหงันบุษบา ไปครองรักกับจินตะหรา ผลของการละเมิดจารีตทำให้ต้องทุกข์ทรมาน แต่อิเหนาสู้อย่างไม่ย่อท้อการออกติดตามบุษบาแม้รู้ว่าเกิดจากเทวบันดาล ไม่ทำให้อิเหนาทอดถอนหรือยอมจำนนต่อเหตุการณ์นั้น แต่กลับทำให้อิเหนามุ่งมั่นเอาชนะอุปสรรค ไม่ปล่อยชีวิตของตนดำเนินไปตามกรรม แต่เลือกกำหนดด้วยตนเอง โดยความสามารถของตนเอง ดังนั้นอิเหนาจึงเป็นชายหนุ่มที่นำชื่นชมในความมุมานะเอาชนะอุปสรรค การแสดงความเด็ดเดี่ยวเมื่อต้องการจินตะหรา แสดงอาณาภพความรักของหนุ่มสาว ซึ่งต้องอาศัยการเรียนรู้ด้วยตนเอง แม้ผลนั้นจะออกมาในรูปแบบใด ย่อมสร้างความสุขใจได้มากกว่าการต้องถูกกำหนดบังคับ เมื่อรักบุษบาก็เพราะประจักษ์ความจริงว่าบุษบางามกว่าจินตะหรา ทำให้อิเหนาสำนึกผิด และพยายามต่อสู้เพื่อให้ได้ครองรักกับบุษบา การละเมิดจารีตอย่างร้ายแรงเป็นครั้งที่สอง แสดงให้เห็นว่ารักนี้สำคัญยิ่งกว่าชีวิต และยอมรับผลของการละเมิดจารีตอย่างเต็มใจ โดยไม่ตั้งข้อสงสัยว่าเพราะเหตุใดบุษบาจึงถูกลมหายไป อิเหนาไม่จำนนต่อเหตุการณ์ แต่ตั้งใจเอาชนะอุปสรรคอย่างไม่ย่อท้อ ผู้อ่านเกิดความประทับใจและชื่นชมอิเหนา ขณะเดียวกันก็ซาบซึ้งในความรักที่อิเหนามีต่อหญิงที่ตนรัก

๑.๑.๒.๒ การเป็นคนฉลาดพูดและวางตัว เมื่ออิเหนาทำความผิดหรือทำให้ผู้อื่นไม่พอใจ อิเหนามีวิธีพูดและวางตัวที่ทำให้ผู้อื่นเอาผิดกับอิเหนาไม่ได้ และบางครั้งทำให้ผู้อื่นคลายความโกรธเคืองอิเหนา

ครั้งไปหลงใหลบุษบาแล้วมะเดหวีต่อว่าที่อิเหนาเป็นฝ่ายตีดรอนบุษบา อิเหนากัดตัวด้วยคำพูดที่แสดงว่าเป็นคนฉลาดพูดยิ่งนัก

"เมื่อนั้น ซึ่งว่าลูกสลัดัตรอนราญ คือใครที่ได้ถือสาร พระมารดาได้โหนมาพาที่ อันนางนี้สีเป็นของลูก พระชนนีว้าของจรรกา แม้้นแพ้แลจึ่งจะส่งนาง ชวนกันข่มเหงไม่เกรงใจ	ระเด่นมนตรีสนองสาร ไม่เลี้ยงเยาวมาลย์เหมือนว่านี่ มาว่าขานจึ่งทราบบทศรี จงชี้ความชั่วเอาตัวมา รักใคร่พันผูกนักษณา ก็ให้ตัวขึ้นมาชิงชัย บัดนี้ที่จะวางอย่าสงสัย เอาเมียเขาไปให้จรรกา ฯ"
---	---

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๔๒๔-๔๒๕.)

ทั้งที่อิเหนาเป็นฝ่ายตัดรอนบุษบาแต่ก็ยังไม่แก้ตัว อิเหนาให้มะเดหวีดาหาซื้อตัวผู้ถือสารเรื่องที่อิเหนาตัดรอนบุษบา เพราะอิเหนารู้ดีว่าไม่มีใครกล้ารับเพราะขณะนี้อิเหนาเป็นวีรบุรุษ ทุกคนต่างต้องการให้ได้บุษบาเป็นคู่ครอง แม้มะเดหวีดาหาเองก็ขึ้นชอบอิเหนา อิเหนารู้ดีว่าตนเป็นคนมีเสน่ห์ นอกจากนี้ยังทำให้จรรกา มารบชิงนาง ทั้งนี้เพราะอิเหนารู้ดีว่าตนเก่งที่สุด ไม่มีใครเอาชนะได้ หากตัดสินใจด้วยการประลองฝีมือแล้ว บุษบาก็ต้องเป็นของอิเหนา และยังต่อว่าที่ทุกคนตั้งใจยกบุษบาให้จรรกา "ชวนกันข่มเหงไม่เกรงใจ เอาเมียเขาไปให้จรรกา" ความจริงแล้วผู้ที่ไม่เกรงใจใครเลยคืออิเหนา เพราะอิเหนาทำทุกทางเพื่อให้สมรักจินตะหรา ตอนนี้อิเหนากลับต้องทวงสิทธิ์ในตัวบุษบา ทั้งที่ตนเป็นฝ่ายทอดทิ้งบุษบาเอง

บทสนทนาตอนนี้จึงแสดงลักษณะนิสัยการเป็นคนฉลาดพูดของอิเหนาได้ดียิ่งนัก แม้มะเดหวีดาหาจะรู้ความจริงก็ไม่อาจเอาผิดอิเหนาได้

บทเกี่ยวกับบุษบาต่อไปนี้แสดงถึงการฉลาดพูดของอิเหนาอย่างเด่นชัด อิเหนาแก้ตัวเรื่องจินตะหาราดังนี้

"ดวงเอยดวงสมร พี่มิให้แก้วตายพาพาล	ล้นลมคมก่อนว่าขาน ได้ความอับระมาณเหมือนวากา
---------------------------------------	--

อันนางจินตะหราวาที	ไซ้พี่จะมุ่งมาดปรารถนา
หากเขาก่อก่อนหย่อนมา	ใจพี่พาลากังวายไป
พี่ลอบโลมเล่นแต่เช่นชู้	มิได้เลี้ยงเป็นคู่พิสมัย
อันตัวพี่กับเจ้าก็เข้าใจ	ตุนาหงันกันไว้แต่เยาว์มา
ถึงจะมีเมียก่อนสักนับร้อย	ก็เป็นน้อยแก่ยอดเสน่หา
ตามจารีตสุริยวงศ์พงศ์เทวา	โดยได้สัญญาว่ากัน ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๕๑๕-๕๑๖.)

อิเหนาว่าจินตะหราวาทีเป็นฝ่ายเริ่มความสัมพันธ์ก่อน อิเหนาจึงเฉลอใจจนได้นาง อิเหนาไม่ได้เป็นฝ่ายต้องการจินตะหราวาที เพราะ“หากเขาก่อก่อนหย่อนมา ใจพี่พาลากังวายไป” และไม่คิดจริงจังหรือยกย่องจินตะหราวาทีเลย เพราะว่า “พี่ลอบโลมเล่นแต่เช่นชู้ มิได้เลี้ยงเป็นคู่พิสมัย” บุชบาจึงเป็นยอดหญิงที่อิเหนารักและยกย่องที่สุดเพียงคนเดียว

ความน่ารักฉลาดพูดและฉลาดวางตัวของอิเหนาทำให้ผู้อื่นคลายความโกรธเคืองอิเหนา เมื่อทำความผิด อิเหนาจะเลือกพูดและทำในสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าอิเหนายอมรับผิด โดยไม่แสดงความหยาบคายและก้าวร้าว ความผิดครั้งแรกของอิเหนาคือไปติดพันจินตะหราวาทีแล้วไม่ยอมกลับมาเมือง อิเหนายอมรับผิดกับพระราชบิดาพระราชมารดา ดังนี้

“เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเรื่องศรี
ก้มเกล้าทูลสนองพระชนนี	อันโทษาสุกนี้ผิดนัก
ได้ทูลลาว่าจะมาเป็นหลายหน	สองประหมั้นนั้นกันแต่หน้าวงหนัก
ต่างองค์อาลัยด้วยใจรัก	หาญหักห้ามไว้มิให้มา
ต่อได้แจ้งอาการในสารศรี	ว่าชนนี้จะคลอดโอรสา
พระเจ้าอวยให้ลูกโคลคลา	รีบเดินทั้งทิวาราตรี
<u>จะว่าไปก็ในลูกผิดเอง</u>	<u>เหมือนไม่เกรงเมืองมาทบทศรี</u>
<u>ถึงประหมั้นมิให้จรัส</u>	<u>แม้มีฟังไซ้ที่จะทำไม</u>
<u>ตกแต่เกรงผู้อื่นนั้นยิ่งกว่า</u>	<u>พระบิดเรศมารดาเป็นใหญ่</u>
<u>ลูกได้พลั้งผิดคิดเบาใจ</u>	<u>ขอพระองค์จงได้เมตตา</u>

แล้วทูลถวายของขวัญ	สองประหมั้นประทานขนิษฐา
พระพิณจพิศโฉมวิยะดา	เสนาหาฟ่างเพียงดวงใจ
พลางดูท่านองสองกษัตริย์	เห็นค้อยคล้ายเคื่องขัดอัชฌาสัย
จึงบังคมลาคลาไคล	เสด็จไปที่อยู่พระภูมิ ฯ"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๑๐๒-๑๐๓.)

อิเหนาให้เหตุผลว่าผู้ใหญ่รักและอาลัยอิเหนา จึงกลับเมืองไม่ได้ แต่อิเหนาเดินทางทันทีที่ได้อรับสาร อิเหนารับผิดเพียงผู้เดียว ซึ่งเป็นเพราะอิเหนาเห็นคนอื่นสำคัญกว่าพ่อแม่ตน อิเหนาชี้แจงเหตุผลอย่างนุ่มนวลอ่อนหวาน ความอ่อนน้อมนุ่มนวลของอิเหนา ทำให้ผู้ฟังพอใจและคลายความโกรธเคือง

อิเหนาทำผิดร้ายแรงที่สุดคือการทิ้งตุนาหงันบุษบา เป็นเหตุให้เกิดศึกกะหมังกุนึง เมื่อไปช่วยรบ อิเหนาอาสาขอรบให้ชนะจึงจะเข้าเมือง อิเหนารู้ว่าท้าวดาหาก็โกรธตนมาก จึงว่า

“เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรใจหาญ
ฟังสุหรานางงแจ้งการ	จึงตอบพจมานอนุชา
ซึ่งท่านชุนแค้นเคืองนัก	ก็ประจักษ์แจ้งใจไม่กังขา
ไม่ถึงโทษโทษตอบพระผ่านฟ้า	จะตั้งหน้าหักหาญพาลภัย
เสร็จศึกจะเข้าไปอัญชลี	จะด่าตีก็ตามอัชฌาสัย
เมื่อได้เกินแล้วก็จวนใจ	ตามแต่ภูวไนยจะปรานี ฯ"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๓๒๐.)

ศึกครั้งนี้เกิดจากอิเหนา ทำให้ท้าวดาหาก็และพระญาติวงศ์เดือดร้อน อิเหนาจึงขอรับผิดด้วยการขอกรบ หากพ่ายแพ้ก็เป็นการลงโทษอิเหนา แต่อิเหนามั่นใจว่าตนต้องชนะ และจะนำชัยชนะไปไถ่โทษ ท้าวดาหาก็จะลงโทษอิเหนาเช่นไรก็ได้ เพราะอิเหนายอมรับว่าผิดจริง เมื่อเข้าเฝ้าท้าวดาหา อิเหนานั่งรับฟังการประชดประชันโดยไม่ได้แย้ง

“เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเรื่องชาย
ได้ฟังเสาวนีย์อภิปราย	ให้ระคายระคายหมางใจ

กราบบาทบังคมแล้วก้มหน้า จะสนองพจนาก็หาไม่
ในกร้ออรุณรุ่งดั่งสุมไฟ หนุทัยไหวหน้วนพันทวี ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๕๕.)

ทำวดาหาและประโหมสุหรี่ประชดประชันอิเหนาด้วยถ้อยคำที่รุนแรง แม้อิเหนาจะไม่พอใจหรือต้องการแก้ชอกกล่าวหาามากเพียงใด อิเหนาก็ได้แต่นิ่งฟัง ทำวดาหาจึงคลายความขุ่นเคืองเพราะความอ่อนน้อมของอิเหนา

อิเหนาแสดงให้เห็นว่ายอมรับผิด โดยไม่ใช่อำนาจหรือกำลังลบหล้างความผิด แต่ใช้ความอ่อนน้อมนุ่มนวล ทำให้ผู้อื่นยกโทษให้อิเหนา แม้กระทั่งทำวดาหาซึ่งโกรธอิเหนาที่สุด เพราะอิเหนาทำให้พระองค์ต้องยกพระบาให้ระตุต่าศักดิ์ แต่ความน่ารักมีเสน่ห์ของอิเหนา กลับทำให้พระองค์คลายความโกรธเคือง และเปิดโอกาสให้อิเหนาใกล้ชิดพระบา

การเป็นคนฉลาดพูดและฉลาดในการวางตัว ทำให้อิเหนาเป็นคนน่ารักและตัวละครอื่นพร้อมจะยกโทษและให้อภัยอิเหนา การฉลาดพูดของอิเหนายังทำให้ไม่อาจเอาผิดกับอิเหนาได้

๑.๑.๒.๓ การชื่นชมหลงใหลในความงามของมนุษย์ โดยไม่จำกัดว่าเป็นหญิงหรือชาย อิเหนาให้ความสำคัญกับความงามของมนุษย์ยิ่งกว่าคุณสมบัติข้อใด หากเป็นหญิง อิเหนาจะหาทางทำให้ได้หญิงนั้นมาเป็นของตน ดังเช่นเมื่อติดใจในความงามของจินตะหรา

“เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเรืองศรี
จึงถวายอภิวันท์อัญชลี	องค์ประโหมสุหรี่ศรีโสภา
แล้วทำทมิให้ใครสังเกต	ข้าเสื่องเนตรดูระเด่นจินตะหรา
งามงอนอ่อนจวิตรักริยา	ลักขณาเลิศล้ำนารี
พิศพิศท้งามพิศพิศผู้ผ่อง	ผิวนั้นอ่อนวลละของสองสี
อรชรอ่อนแอ้นทั้งอินทรีย์	ภูมิดูนางไม่วางตา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๔๗.)

ในบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา หญิงที่งามยิ่งมีสองคนคือบุษบาและจินตะหรา อิเหนาหลงใหลสองนางนี้อย่างจริงจัง ความงามของจินตะหราทำให้อิเหนาเพื่อคลั่ง และทิ้งคู่ตุนาหงันซึ่งเป็นการละเมิดจารีตเพื่อมาอยู่กับนาง อิเหนาไม่คำนึงว่าจะเกิดความเสียหายใดตามมาหรือไม่ เมื่อพบบุษบาซึ่งงามยิ่งกว่าจินตะหรา อิเหนาหลงใหลถึงกับคุมสติไม่อยู่

“เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเรื่องศรี
เสียวไปปรับไหว้เทวี	ภูมีดูนางไม่วางตา
<u>งามจริงยิ่งเทพนิมิต</u>	ให้คิดเสียดายเป็นหนักหนา
เสโทไหลหลังทั้งกายา	สะบัดปลายเกศาเนื่องไป
กรกอดอุณาภิศกกล	จะรู้สึกพระองค์ก็หาไม่
แต่เวียนจูบสียะตรายาใจ	สำคัญพระทัยว่าเทวี
ความรักกรุมจิตพิศวง	จนลืมองค์ลืมหายนางโสมศรี
ไม่เป็นอารมณ์สมประดี	ภูมีหลงขับขึ้นขับพลัน ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๖๐-๓๖๑.)

ความงามของบุษบาที่ “งามจริงยิ่งเทพนิมิต” ทำให้อิเหนาสืมตัวลืมหาย ถึงกับขับเพลงชมโฉมนาง แสดงว่าความงามนี้ทำให้คุมสติตนเองไม่ได้ อิเหนาจึงต้องทำทุกทางเพื่อให้ได้บุษบา ไม่ว่าจะเป็นการใส่ร้ายจรรยา ลักบุษบา และกล่าวใส่ความจินตะหรา อิเหนาจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่หลงใหลในรูปโฉมของมนุษย์มากที่สุด หากเป็นหญิง อิเหนาจะหาทางทำให้ได้นาง แต่หากเป็นชาย อิเหนาจะเกิดความเอ็นดูรักใคร่และชื่นชมความงามนั้น ดังเมื่อพบอุณากรรณ

“เข้าในกฎแล้วลอบมอง	ตามช่องบานเกล็ดแปรผัน
<u>เห็นองค์มีสาธุณากรรณ</u>	<u>ทรงโฉมโฉมพรรณพึงใจ</u>
<u>อรชรอ่อนแอ้นเอาจองค์</u>	<u>ต้องจิตพิศวงหลงไหล</u>
อนุชาเจ้าจงดูไป	ชายใดดำเนินมานี้
เห็นคล้ายละม้ายเหมือนบุษบา	ทั้งดวงพักตร์ลักษณาราศรี
กรายกรอ่อนระทวยดังนารี	ท่วงทีกิริยาเป็นนำชม ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๖๓๑.)

เมื่อพบอุณณาภรณ์ครั้งแรก อิเหนาพอใจในความงามของอุณณาภรณ์ แม้อ่อนแรกจะสงสัยว่าเป็นบุษบาปลอมมา แต่เมื่อคิดว่าไม่ใช่อุณณาภรณ์แน่ ความเอ็นดูและรักใคร่อุณณาภรณ์ก็ยังคงอยู่ ทั้งที่อุณณาภรณ์เคยแสดงท่าทีรู้ทันเรื่องนางสะการะหนึ่งหรีด และกล่าวเหน็บแนมปันหยี แต่ปันหยีก็ยังรักอุณณาภรณ์ เมื่ออุณณาภรณ์ต้องกลับบ้านเมือง ปันหยีโศกเศร้าอาลัยรักอุณณาภรณ์อย่างจริงใจ ทั้งหมดนี้ก็เพราะความงามของอุณณาภรณ์ การชื่นชมหลงใหลในความงามของมนุษย์ ทำให้ปันหยีใจอ่อนไม่ทำรุนแรงกับย่าหรั้น แม้ย่าหรั้นใจป่าจะลักนางเกนหลงน้องสาวของตนไป และปันหยีตั้งใจไปฆ่าย่าหรั้น แต่เพียงพบย่าหรั้นยืนเคียงนางเกนหลง ปันหยีเป็นดังนี้

"เมื่อนั้น	ปันหยีตะลึงหลงไหล
ฟังคำน้ำเสียงก็จับใจ	เผชิญให้มีจิตคิดเมตตา
<u>เห็นพระน้องยืนเคียงย่าหรั้น</u>	<u>งามสมควรกันนักหนา</u>
ค่อยคลายหายความโกรธา	จึงยับยั้งรั้งรารอไว้
ทั้งคิดเอ็นดูขนิษฐา	กลัวว่าจะม้วยตักษัย
แม้ว่าต่อตีบัดนี้ไซ้	เห็นมันจะไม่ไว้เยาวมาลย์ ฯ"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๘๕๑.)

อิเหนาหลงใหลในความงามของย่าหรั้น โดยไม่นึกถึงยศศักดิ์การเป็นวงศ์เทวาของวิยะดา การที่ย่าหรั้นเป็นเพียงใจป่าหรือวิยะดามีคู่ตุนางันแล้ว อิเหนาไม่นึกถึง เพราะขณะนี้ความงามของย่าหรั้นสำคัญที่สุด หากย่าหรั้นเป็นใจป่าจริง อิเหนาจะเป็นผู้ละเมียดจาริต่ออีกครั้งด้วยความเต็มใจ เพียงเพราะอิเหนาหลงใหลและชื่นชมในความงามเท่านั้น ลักษณะนิสัยนี้ทำให้อิเหนาทำเรื่องเดือดร้อนหลายครั้ง เป็นผลเสียต่อชีวิตของอิเหนาและผู้อื่น อิเหนาทำให้บุษบาและพระญาติวงศ์เดือดร้อน เพราะหลงใหลในความงามของจินตะหรา และอิเหนาเองที่เสียใจและเสียตายนุชบาที่สุด อิเหนาทำให้วิยะดาต้องเป็นของย่าหรั้นใจป่า อิเหนาจึงเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญกับรูปโฉมของมนุษย์มากที่สุด แม้แต่ยศศักดิ์ซึ่งกษัตริย์วงศ์เทวาให้ความสำคัญที่สุด อิเหนาก็ไม่นึกถึง นี่คือความคิดที่แตกต่างของอิเหนา ทำให้อิเหนากล้าละเมียดจาริตวงศ์เทวา อิเหนาจึงเป็นเจ้าชายหนุ่มรูปงาม ที่รักและหลงใหลในความงามของมนุษย์มากที่สุด

๑.๑.๒.๔ การเป็นคนน่ารักมีเสน่ห์ อิเหนาเป็นคนน่ารักมีเสน่ห์ ดึงดูดใจผู้หญิงและคนทั่วไป การเป็นคนน่ารักมีเสน่ห์ ทำให้ผู้หญิงแต่ละคนยินยอมเป็นของอิเหนา อิเหนาผูกใจหญิง

แต่แต่ละคนได้ไม่ซ้ำแบบกัน การมีในการเกี่ยวหญิงแต่ละคนก็จะต่างกัน เมื่อเกี่ยวจินตะหรา
อิเหนาแสดงความเพียรพยายามที่ยอมละทิ้งทุกอย่างเพราะรักนาง

“เมื่อนั้น	พระสุริยวงศ์เทวัญนรธา
ยืมพลางชายเนตรดูกล้า	พลางมีวาจาตรัสไป
เชิญเจ้าขึ้นมานบนแท่นนี้	เป็นเพื่อนที่พูดจาปราศรัย
แขกมานาน้องถึงห้องใน	น้อยหรือหนึ่งได้ไม่ทักทาย
เสียแรงที่จงจิตพิศวาส	เป็นนิจไม่ขาดที่มาดหมาย
ถึงชีวิตบรกรรมไม่เสียตาย	ผู้ตายจะอยู่เป็นคู่เกล้า
ว่าแล้วลอคองคั่งนั่งใกล้	ลูปได้เสียมโลมโถมเฉลา
ถอยหนีที่โยนระงเยาว์	พระเพลาทับเพลานางไว้
จงผินมาพาที่ด้วยพี่บ้าง	จะสะเทินเห็นห่างไปข้างไหน
พระกุมกรกัลยาคลาไคล	ขึ้นไปบนที่แท่นทอง
นั่งแอบแนบนางพลางตรัส	เจ้าเคืองขัดพี่โยไม่ให้ต้อง
ความรักอุตสาห์มานาน้อง	นวลละของจงได้ปราณี ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๑๗๙.)

อิเหนาเลือกความจริงมาพูด แม้จะเป็นความจริงเพียงส่วนน้อยก็ตาม แต่อิเหนาจะพูดเพื่อให้หญิงพึงใจอิเหนา เมื่อเชื่อใจอิเหนาแล้ว ทุกคนจะยินยอมเป็นของอิเหนาด้วยความเต็มใจ จินตะหราพอใจอิเหนาอยู่แล้ว เมื่ออิเหนาแสดงให้เห็นว่ารักนางจนต้องปลอมตัวมา นางยอมพอใจ อิเหนาเลือกบอกจินตะหราว่า “เสียแรงที่จงจิตพิศวาส เป็นนิจไม่ขาดที่มาดหมาย” และ “ความรักอุตสาห์มานาน้อง” ซึ่งเป็นความจริงที่ชาวหมันหยารู้ดี จินตะหร่ายอมพอใจและภูมิใจที่ได้เป็นความปรารถนาของอิเหนา นางจึงเต็มใจเป็นของอิเหนา

นางมาหยารัศมีเป็นอีกผู้หนึ่งที่เต็มใจเป็นของอิเหนา นางเป็นเพียงเชลยเท่านั้น อิเหนาจะเรียกนางมาปรนนิบัติเมื่อใดก็ได้ แต่อิเหนาออกไปหานางถึงที่ประทับ เมื่อนางขัดขืนอิเหนาจึงว่า

"พี่อุตสาห์มาหาถึงในห้อง ควรหรือนิมน้องช่างเมินหนี
แต่จะทักสักคำก็ไม่มี มารศรีเคืองแค้นด้วยข้อไร"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๑๙๖.)

การที่อิเหนามาหานางถึงที่ประทับนับเป็นการให้เกียรตินาง อิเหนารู้วิธีเอาชนะใจหญิงสาว การมาหานางยอมทำให้นางพอใจมากกว่า แสดงว่านางเป็นที่ต้องการของอิเหนา นางมาหยารัศมีกล่าววาทะบทถึงจินตะหรา ซึ่งทุกคนรู้ว่าอิเหนาตามมาด้วยความรัก มาหยารัศมีไม่ต้องการเคารพจินตะหรา เพราะยศศักดิ์เท่าเทียมกัน และขณะนี้อิเหนาแสดงท่าทีว่าต้องการนางเช่นกัน นางจึงกล่าวว่า "จินตะหารารู้ไปจะเคืองข้อง" เพื่อต้องการรู้ว่าจินตะหราสำคัญเพียงใด สำหรับอิเหนา และตัวนางสำคัญเพียงใด อิเหนาเป็นคนฉลาดยิ่งนักโดยเฉพาะในเรื่องใช้โลมหญิง อิเหนารู้ว่านางถามเพื่ออะไร จึงตอบไปว่า

"สุดเอยสุดสวาท	ช่างฉลาดเจรจาไม่หาได้
จะรังเกียจเดียดฉันท์กันไย	เหมือนหนึ่งทรมาวัยไม่เมตตา
พี่หรือจะให้เป็นเช่นนั้น	อย่าสำคัญแคลงจิตขนิษฐา
ถ้อยคำคำมั่นจะสัญญา	ที่ชื่อนางจินตะหราวาทิตี
พี่มิให้ดูหมิ่นถิ่นแคลนเจ้า	โหมเขลาจงเชื่อคำพี่
จะเลี้ยงน้องครองรักร่วมชีวิต	ให้ประนีประนอมพร้อมใจ
<u>ไหนไหนก็เมียเหมือนกัน</u>	<u>จะลำเอียงอาธรรมอย่าสงสัย</u>
ว่าพลางเชยปรางอรไท	ลูบไล้โลมเล่าเคล้าคลึง ฯ"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๑๙๗.)

อิเหนาสัญญาว่าจะเลี้ยงนางอย่างดี และจะไม่ให้จินตะหารังแกนาง คำตอบของอิเหนาที่ทำให้นางพอใจที่สุดน่าจะอยู่ตรงที่ "ไหนไหนก็เมียเหมือนกัน จะลำเอียงอาธรรมอย่าสงสัย" การที่เจ้าชายหนุ่มรูปงามผู้สูงศักดิ์ ให้คำมั่นสัญญากับหญิงที่เป็นเพียงเชลยว่าจะรักและยกย่องให้เป็นมเหสี ย่อมทำให้นางมาหยารัศมีพอใจและมั่นใจว่าอิเหนาจะไม่ทอดทิ้งตน ถ้อยคำของอิเหนาแสดงให้เห็นว่าอิเหนาเข้าใจความต้องการของสตรีดี และรู้ว่าตนเป็นที่ต้องการของหญิงสาวมากเพียงใด การพูดจาใช้โลมนางจึงเป็นไปเพื่อให้นางพอใจที่สุด โดยอาศัยการกระทำของตนแสดงให้เห็นว่าตนต้องการหญิงนั้นเพียงใด และพูดเน้นให้เห็นความสำคัญของการกระทำ

นั่น เมื่อต้องมาหานางถึงที่ประทับ ก็จะต้องเน้นให้เห็นว่าเพราะต้องการนางถึงได้มาหา ความ
สุขภาพและคารมอ่อนหวานของอิเหนา ทำให้หญิงสาวเต็มใจเป็นของอิเหนา

อิเหนาต้องใช้ความพยายามมากที่สุดเพื่อเอาชนะใจบุษบา เพราะบุษบาโกรธอิเหนาที่ทำให้
นางและชาวดาหาอับอาย เมื่อปลอมเป็นจรรกาลักนางมา คารมอ่อนหวานของอิเหนาไม่ได้ทำให้
บุษบาใจอ่อน จนต้องแก้มปล่อยบุษบาไว้ที่ถ้ำเพื่อให้นางหวาดกลัว แล้วอิเหนาก็กลับมาโอบ
บุษบาอีกครั้ง แต่บุษบากลัวถูกนินทา อิเหนาจึงปลอมนางว่า

“สุดเฮยสุดสวาท	ช่างฉลาดแนมเหน็บเก็บมาว่า
ไม่เหมือนเช่นนั้นกัลยา	ใครจะล่วงนินทาก็ตามที
<u>อันความดีฉันในร้าย</u>	<u>มีทุกหญิงชายนะโฉมศรี</u>
<u>ที่รักก็เห็นว่าเป็นดี</u>	<u>ที่มีชอบที่กินินทา</u>
อันว่าร้ายเราผู้รักษาสัตย์	ดังพายุพัดภูมา
บุราณท่านย่อมกล่าวมา	จะกลัวความนินทาไปว่าไร ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๕๒๔-๕๒๕.)

อุปสรรคของอิเหนาคือบุษบากลัวคำนินทา อิเหนาปลอมนางให้ยอมรับความจริง และ
เข้มแข็ง เพราะไม่ว่าใครก็เลื่องคำนินทาไม่พ้น อยู่ที่ตัวเราต้องเข้มแข็งและกล้าเผชิญความจริง
อิเหนาไม่ได้ปลอมนางว่าไม่มีใครกล้านินทานาง เพราะนั่นไม่ใช่ความจริง การให้บุษบา
ยอมรับความจริงยอมทำให้บุษบาพอใจที่สุด เพราะบุษบาเป็นคนเข้มแข็งผ่านเหตุการณ์ที่ทำให้
เสื่อมเสียเกียรติมาแล้วสองครั้ง คืออิเหนาทอดทิ้งนางและลักนางมา วิธีนี้จึงเหมาะที่สุดสำหรับ
หญิงที่เข้มแข็งเช่นบุษบา ปลอมบุษบาแล้วอิเหนาจึงแสดงความจริงใจของตนอีกครั้ง

“ขวัญเฮยขวัญตา	อนิจจาใจจริงทุกสิ่งสม
ไม่ลวงล่อโลมเลียมให้เกรียมตรม	อย่าปรารมภ์นฤทัยเทวี
ซึ่งทำการหาญหักเพราะรักใคร่	จนได้ถูกถือถึงมือพี่
ฟังจะสมปรารถนาครานี้	สุดที่จะเงียดดอดใจ

๑.๑.๒.๔ มีจิตใจอ่อนไหว แม้อิเหนาจะเป็นภษัตริย์ที่เข้มแข็งเด็ดเดี่ยวและมีฝีมือในการรบ แต่เมื่อมีเหตุการณ์มากระทบใจ อิเหนาจะอ่อนไหวและบางครั้งถึงกับร้องไห้คร่ำครวญ

เหตุการณ์ที่แสดงว่าอิเหนามีจิตใจอ่อนไหวคือ เมื่ออิเหนาฝันร้ายขณะอยู่กับบุษบาในถ้ำทอง ซึ่งอิเหนาคิดว่าเป็นลางร้าย

“ครั้นพระบรรทมหลับสนิท	จึงบังเกิดนิมิตฝันไผ่
ว่าปากเข็อินทรีเกรียงไกร	กายใหญ่กำยำมहिมา
จับลงตรงพักตร์ภูเวศ	จิกเขานัยน์เนตรเบื้องขวา
แล้วโบยบินไปโดยบุรพา	พระผวาตื่นขึ้นด้วยพลัน
ต้องดูดวงเนตรก็ดีอยู่	จึงรู้ว่าเกิดนิมิตฝัน
เห็นเหตุมหัศจรรย์	เป็นมหันตโทษยิ่งนัก
อันนกอินทรีมิหิมา	จะเป็นจรรกาอัปลักษณ์
นัยน์เนตรคือของคัมภีร์ลักษณ์	แค้นนักจักตามมาชิงชัย
อันในสุบินนิมิตนี้	เหมือนจะชิงยาหยีฟี่ไปได้
คิดพลางสะท้อนถอนใจ	ภูวไนยกำสรดไค้ ๗”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๕๓๓.)

อิเหนารู้ว่าเป็นนิมิตบอกเหตุ และคิดว่าจรรกาจะตามมาพรากบุษบาไป อิเหนาเชื่อในนิมิตนี้ จึงโศกเศร้าเสียใจเพราะไม่รู้จะทำเช่นไร ความอ่อนไหวทำให้อิเหนาร้องไห้รำพันกับหญิงที่รัก

“ซึ่งโศกาเพราะฝันร้าย	โหมฉายอย่าคิดอวงขวาง
ตรัสพลางทางทรงกันแสงพลาง	แล้วเล่าความให้นางแจ้งใจ
เพราะที่ฝันพรั่นนักนะเทวี	พันที่จะกลั่นกำสรดได้
ว่าพลางกอดประทับกับทรงไว้	สะอื้นให้โศกาจาบัลย์ ๗”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๕๓๔.)

อิเหนาเป็นภษัตริย์นักรบที่เก่งกล้าสามารถ แต่ร้องไห้คร่ำครวญเพราะฝันร้ายเท่านั้น การร้องไห้คร่ำครวญแสดงภาวะจิตใจที่อ่อนแอของอิเหนา และเป็นกิจวัตรที่ภษัตริย์นักรบไม่ควรกระทำ

แต่อิเหนาผู้เก่งกล้าที่สุดแสดงกิริยานี้ อากา "สะอื้นให้โคกาจาบัลย์" แสดงว่าอิเหนาวันไหนที่สุด ทั้งที่เป็นเพียงความฝัน เหตุการณ์ยังไม่เกิดขึ้น ขณะเดินทางไปพบจรรยา อิเหนายังคงวิตกกังวล กับความฝัน จนต้องร้องไห้ออกมา จรรยาจึงเชื่อว่าอิเหนาไม่ได้ลักบุษยามา การเป็นคนมี จิตใจอ่อนไหวจึงแสดงอย่างเด่นชัดจากตัวอย่างนี้

อิเหนามีจิตใจอ่อนไหวมากเรื่องผู้หญิง เมื่อสมรักและต้องพรากจากกัน ดังเช่นเมื่อต้องพราก จากจินตะหรา สะการะวาตี และมาหยารัศมี เพื่อไปรบในศึกกะหมังกุหนิง

“ครั้นออกมานอกนคร	พระทรงเดชเศร้าสร้อยละห้อยให้
เหลียวหลังตั้งตาดูเวียงชัย	นฤทัยวันหวนถึงกัลยา
ไฉ่ว่าเจ้าดวงยิวาพี	ปานนี้จะคร่ำครวญวนหา
ใครจะปลอบโถมงามสามสุดา	แต่พอพาใจเศร้าบรรเทาคลาย
สงสารน้ำคำที่พร่ำสั่ง	คิดถึงความหลังแล้วใจหาย
ครวญพลางกำสรดระทดกาย	แล้วคิดอวยพวกลมนตรี
จึงชักม่านทองทั้งสี่ทิศ	ดังจะปิดบังแสงสุริยศรี
ลมหวนอวลกลิ่นมาลี	เหมือนกลิ่นผ้ายาหยีซึ่งเปลี่ยนมา
แว่วเสียงสำเนียงบุหร่งร้อง	ว่าเสียงสามนึ่งน้องเสนา
พระแยมเยียมม่านทองทัศนาศ	เห็นแต่ป่าพุ่มไม้ใบบัง
เอนองค์ลงพิงเขนย	กรเกลยก่ายพักตร์ถวิลหวัง
รสรักร้อนรนพันกำลัง	<u>ชลเนตรไหลหลังลงพรังพราย ฯ”</u>

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๓๑๔.)

อิเหนาต้องจากนางทั้งสามด้วยความรักและความอาลัย อิเหนาร้องไห้เพราะเป็นห่วงนางทั้ง สาม กลัวว่าจะต้องทุกข์ใจและเสียใจ การร้องไห้ครั้งนี้ไม่ได้เป็นเพียงมีน้ำตาคลอตา หรือร้องไห้ โดยพยายามระงับกิริยามากที่สุด แต่อิเหนาควบคุมอารมณ์ตัวเองไม่ได้เลย เพราะ“ชลนัยน์ ไหลหลังลงพรังพราย” น้ำตาของอิเหนาจึงมากมายพรังพรายเลยทีเดียว การร้องไห้ครั้งนี้จึงแสดง ความโศกเศร้าเสียใจที่สุด เป็นการระบายความทุกข์ของอิเหนา

แม้การพรากจากนางทั้งสามจะทำให้ต้องโศกเศร้ามากเพียงใด แต่เทียบไม่ได้เลยกับความเสียใจเมื่อต้องหมดหวังในตัวบุษบา อิเหนาถึงกับสลบและเฝ้าคร่ำครวญด้วยความเสียใจ

“เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเรื่องศรี
<u>ได้ฟังคั้งแค้นแสนทวี</u>	<u>สลบลงกับที่บรรทม</u>
รู้ระบายถ่ายถอนหนุทัย	อกเขยทำไฉนจะได้สม
เห็นสุดรู้สุดฤทธิ์จะคิดชม	เร่งร้อนอารมณ์ตรมใจ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๔๖๘.)

อิเหนารู้ว่าหมดหวังในตัวบุษบาแล้ว เพราะไม่มีใครยับยั้งพิธีอภิเษกได้ เพียงได้รู้ อิเหนาถึงกับสลบ เมื่อลมหอบบุษบาไป อิเหนาเสียใจจนควบคุมสติไม่ได้และสลบลง กระทั่งต้องออกเดินป่าตามหาบุษบา ความอาลัยรักบุษบา และความทุกข์ใจเพราะไม่รู้ว่าจะตามบุษบาได้อย่างไร ทำให้อิเหนาสลบอีกครั้ง

“ครวญพลางพระทางคิดคะเน	ถวิลถึงนวลน้องแล้วร้องไห้
<u>กลัดกลุ้มคลุ้มเคลิ้มสติไป</u>	<u>ภูวไนยชวนชบสลบลง ฯ”</u>

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๕๗๗.)

ความทุกข์ของอิเหนามีมากมายท่วมท้น จนต้องระบายความทุกข์นั้นออกมาให้ได้ เมื่อการร้องไห้ไม่อาจจะระบายทุกข์ได้เพียงพอ อากัปกิริยาที่เป็นไปทันทีคือการสลบ ซึ่งอิเหนาควบคุมไม่ได้ เป็นอาการทางธรรมชาติที่มนุษย์ขัดขืนไม่ได้

ความอ่อนไหวที่แสดงออกด้วยการร้องไห้คร่ำครวญ และบางครั้งถึงกับสลบนั้น ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกของอิเหนา เกิดความสงสารเห็นใจอิเหนา ความเสียใจทำให้กษัตริย์นักรบที่มีบารมีมากที่สุด ต้องแสดงกิริยาที่ผู้ชายส่วนใหญ่ไม่ทำคือการคร่ำครวญร้องไห้ กิริยาเหล่านี้เป็นกิริยาของผู้หญิง แสดงความอ่อนแอและมักไม่แสดงให้ใครเห็นมากนัก แต่อิเหนาผู้สูงส่งและเพียบพร้อมแสดงกิริยานี้ ย่อมแสดงถึงจิตใจที่อ่อนไหวของอิเหนาได้เป็นอย่างดี ทำให้ผู้อ่านเข้าใจและเห็นใจอิเหนา

๑.๑.๒.๕ การเป็นนักปกครองที่ดี ได้แก่มิเมตตากฤณา ให้อภัยผู้ที่ยอมรับผิดและเลี้ยงดูคน
ใกล้ชิดด้วยความเอาใจใส่ อิเหนาเป็นจอมกษัตริย์ที่อ่อนหวาน คำพูดของอิเหนานุ่มนวลน่าฟัง
ไม่แสดงอำนาจอย่างก้าวร้าว เช่นแม้ขณะกำลังกลุ่มใจเรื่องจินตะหรา อิเหนาก็ยังพูดจากับคน
ใกล้ชิดอย่างนุ่มนวลน่าฟัง

“เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีศรีใส
จึงตอบทั้งสี่พี่เลี้ยงไป	เมื่อไม่เห็นวิตกในอกเลย
อันความทุกข์เหลือทุกข์ครั้งนี้	จะคิดจันใดดีนะพี่เอ๋ย
แม้มิได้สู้สมชมเขย	ที่ไหนเลยน้องจะมีชีวา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๗๕.)

เมื่อผิดหวังเพราะมะเดหวีดาหาไม่ช่วยเหลือ อิเหนาเศร้าโศกเสียใจจนสิ้นสติ แต่ยังคงพูดจา
กับคนใกล้ชิดอย่างนุ่มนวลน่าฟัง ทั้งๆที่อิเหนาคุมสติตนเองไม่ได้แล้ว

“เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีจึงตอบสาร
พี่อย่าคิดไปให้ป่วยการ	น้องไม่หาญทูลพระภุชกร”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๔๗๐.)

อิเหนาพูดแทนตนเองเป็นน้อง พี่เลี้ยงทั้งสี่คือพี่ของอิเหนา คำพูดเหล่านี้จึงเป็นการผูกใจ
คนใกล้ชิดด้วยความรักและการให้เกียรติ อิเหนาไม่ใช้อารมณ์ในการพูด แม้ขณะนั้นอิเหนาจะ
ทุกข์โศกกลัดกลุ้มเพียงใดก็ตาม คำพูดเหล่านี้จึงทำให้คนใกล้ชิดรักอิเหนาด้วยความจริงใจ

อิเหนาเป็นแม่ทัพที่ให้เกียรติคนในปกครองของตน แม้ว่าคนเหล่านั้นจะเป็นชนชั้นที่ด้อยกว่า
อิเหนา เห็นได้จากเมื่ออิเหนาจะให้คนเหล่านี้ทำงานให้ อิเหนาจะพูดจาขอร้อง โดยไม่สั่งหรือ
แสดงกิริยาไม่สุภาพ อิเหนาไม่ถือว่าตนเป็นแม่ทัพหรือเป็นกษัตริย์ อิเหนานับญาติกับคน
เหล่านั้นได้ ซึ่งเป็นการผูกใจคนเหล่านั้น ดังเช่นเมื่ออิเหนาจะให้เสนาทั้งสี่ช่วยถวายของสู่ขอ
จินตะหรา อิเหนาพูดจาอ่อนหวานเพื่อให้ช่วยเหลือตนว่า

“เมื่อนั้น	พระโอมยงทรงโสมนัสสา
จึงกล่าวสุนทรพจน์	ดูราตะหมังมนตรี

อย่างไรหน้ที่ท่านไปว่าชาน	เมื่อออกไปปลายด้านกรุงศรี
หลายวันแล้วมาอยู่ในบุรี	โชนนี้ไม่เหมือนที่ไว้
ทั้งสี่นายช่วยถวายเป็นสุ	เอ็นดูเราด้วยช่วยแก้ไข
แม้มิโปรดปรานประการใด	จงพิศทุกให้ได้ทวงที่ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๑๗๔.)

อิเหนาไม่ได้สั่งให้เสนาทั้งสี่ไปถวายเป็นสุของจินตะหรา แต่เลือกใช้ถ้อยคำอ่อนหวาน แสดงให้เห็นว่าต้องการความช่วยเหลือมาก และหากไม่ช่วยอิเหนาแล้ว อิเหนาต้องทุกข์ทรมาน เพราะไม่สมหวัง ถ้อยคำ “เอ็นดูเราด้วยช่วยแก้ไข” แสดงว่าอิเหนาฉลาด เลือกพูดเพื่อขอความเห็นใจจากคนอื่นได้ ซึ่งอิเหนาไม่จำเป็นต้องพูดเช่นนี้ก็ได้ ทั้งนี้ก็เพื่อให้คนในปกครองเต็มใจทำงานให้อิเหนา

การใช้ถ้อยคำอ่อนหวานเพื่อให้คนในปกครองทำงานให้ตน ปรากฏอีกครั้งเมื่ออิเหนาให้สังคามาระตาไปแต่งถ้ำเพื่อลักบุษบา ซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญมาก และแสดงให้เห็นว่าอิเหนาวางใจสังคามาระตา ถ้อยคำของอิเหนาเป็นดังนี้

“เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเจิดฉาย
เห็นขอบระบอบบรรยาย	พระค้อยเคลื่อนคลายไศกี
จึงว่าเจ้าว่านี่ขอบนัก	ที่คิดว่าจะลักนางโฉมศรี
เจ้าจงอาสาพี่ครานี้	ไปดูที่เถื่อนถ้ำทุกตำบล
อย่าให้ใกล้ไกลกับดาหา	ให้พันแดนไปมาสับสน
ท่าทางเลี้ยวลับขอบกล	อย่าให้เห็นเป็นต้นทางไป
เราจะไ้รนางที่นั่นก่อน	จึงจะย่อนมาแก้สงสัย
แล้วพี่จะทูลลาคลาไคล	ไปตามอรไทเทวี
อันห้องคูหาอาศัยนั้น	ให้ทำด้วยสุวรรณมณีศรี
พวกโยธาจะไปทำถ้ำนี้	ดูที่ขานีขานาญงาน
ซึ่งจะเป็นนายกองสารวัด	เลือกจัดพลเรือนแลทหาร
พลพื้นมีนหนึ่งเห็นพอการ	กับบริวารของเจ้าบรรจบกัน

ตรัสพลางทางเปลื้องสังวาลทรง ประทานองค์อนุชาเจ็ดคน
 ฟ้าให้เจ้าพลางเป็นรางวัล การนั้นให้แล้วในเดือนนี้ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๔๗๔.)

สังคามาระตาเป็นน้องชายของสละการะวาตีและมาหยารัศมี มาอยู่กับอิเหนาในฐานะลูกเขย แต่อิเหนารักและเอ็นดูสังคามาระตามาก อิเหนาพูดกับสังคามาระตาอย่างไรเราละอ่อนหวาน เรียกตนว่า“พี่” และ “เรา” และแทนสังคามาระตาว่า“เจ้า” แสดงถึงความใกล้ชิดสนิทสนมที่มีต่อกัน ถ้อยคำนี้ย่อมทำให้สังคามาระตาดีใจและภูมิใจ เพราะอิเหนาเอ็นดูรักใคร่สังคามาระตาอย่างจริงใจ สังคามาระตาจึงตั้งใจและเต็มใจทำให้อิเหนาสมปรารถนา อิเหนาให้รางวัลสังคามาระตาด้วย

อิเหนาเป็นแม่ทัพทำให้รางวัลทหารคนใกล้ชิดอยู่เสมอ เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจ ดังเช่นเมื่อเสนาทั้งสี่ถวายของสู่ขอจินตะหรา อิเหนาประทานรางวัลให้ดังนี้

“เมื่อนั้น พระโคมยวงวงศ์สกุแดหว่า
 ได้ฟังวาทีสี่เสนา แสนโสมนัสสาเป็นพันนั๊ก
 จึงประทานเสื้อผ้าเงินทอง สิ่งของสมควรแก่ยศศักดิ์
 เราแทนคุณที่ท่านสามีกักดี จงรักช่วยร้อนเรากครั้งนี้ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๑๗๗.)

การที่อิเหนาประทานรางวัลให้ ทำให้ทหารและคนใกล้ชิดตั้งใจและเต็มใจทำงานให้อิเหนา แสดงให้เห็นว่าอิเหนาเห็นความสำคัญของคนเหล่านั้น ไม่ได้ละเลยหรือมองข้ามความดีของคนเหล่านั้น บริวารของอิเหนาจึงจงรักภักดีต่ออิเหนา

เมื่อเกิดศึกประมอตัน อิเหนาให้สังคามาระตาทิ้งไปช่วยรบ และเมื่อรบชนะ อิเหนาประทานรางวัลสังคามาระตาดังนี้

“เมื่อนั้น พระโคมยงองค์มิสาระปันหยี
 ได้ฟังอนุชาก็ยินดี ยัมพลางทางมีพจมาน

เจ้าทำสงครามมาล้าเลื่อย	เหน็ดเหนื่อยควรพักตำหนักสถาน
อันระเด่นกุสุมายุพาพาล	ถึงไม่ตระการใจพระอนุชา
จะให้อื่นที่ขึ้นอารมณ์ชู	ก็เล็งดูยังไม่มีที่จะหา
จงรับไว้เป็นบำเหน็จน้องยา	พอปฏิบัติวิวัฒนาให้คลายใจ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๑๐๐๓.)

อิเหนารู้ใจสังคามาระตาว่าพึงใจนางกุสุมา จึงยกนางให้ รางวัลที่อิเหนาประทานให้ครั้งนี้ ทำให้สังคามาระตาพอใจมาก และจงรักภักดีต่ออิเหนายิ่งขึ้น การรู้จักคนใกล้ชิด แสดงให้เห็นว่า อิเหนาเอาใจใส่คนในปกครองของตน การให้รางวัลคนในปกครองเมื่อเขาทำงานให้ แสดงว่า อิเหนาเป็นนักปกครองที่ดี รู้จักตอบแทนความดีของคนในปกครอง

เมื่อทหารหรือคนใกล้ชิดทำความผิด อิเหนาจะให้โอกาสแก้ตัวโดยไม่ลงโทษทันที เช่นครั้งที่ ประสันตาทำความผิด จนต้องรบกับระตูปุศสีหนา

“เมื่อนั้น	มิสาระบันหนีสุกานธา
จึงตรัสห้ามตามะหงงเสนา	จะไม่โหโกรธาไปว่าไร
ถึงจะเอาประสันตาไปฆ่าฟัน	สงครามนั้นจะหายก็หาไม่
มาตรแมนศัตรูฐไป	จะได้ใจว่าเรากันคร้าม
โหนโหนกันยจะต่อสู้	ด้วยระตูปุศสีหไม่เข็ดขาม
คิดไว้ว่าจะใครทำสงคราม	พึงจะได้ออกสนามครั้งนี้
ตามะหงงจงเร่งไปจัดทัพ	ให้พร้อมสรรพตามกระบานถ้วนถี่
<u>ประสันตาทำความไว้งามดี</u>	<u>ให้ออกดีเป็นทัพโทษแก้ตัว</u>
ทั้งบรรดาบ่าวไพร่ในกองนั้น	ประกาศกันกำชับให้รู้ทั่ว
ถ้าย่อท้อสงครามคร้ามกลัว	จะเอาโทษตัดหัวเสียบไว้ ๕”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๑๒๘.)

อิเหนาให้ประสันตาออกรบเป็นการแก้ตัว โดยไม่ซ้ำเติมกล่าวโทษว่าประสันตาทำผิด
 อิเหนาปกป้องประสันตาซึ่งเป็นคนในปกครองของตน เมื่อรบชนะอิเหนายกความดีให้ทหาร
 ของตน โดยไม่คิดว่าเป็นเพราะบารมีและความสามารถของตนผู้เดียว อิเหนาพูดให้ทหารดีใจ

และภูมิใจว่า"ยกความชอบโยธิตั้งนั้น ล้วนแข่งขันฟันฝ่าปัจจามิตร" (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๑๕๓.) คำพูดและการกระทำของอิเหนา ทำให้บริวารของอิเหนารักและภักดีต่ออิเหนาด้วยความเต็มใจ เมื่ออิเหนามีความทุกข์ ทุกคนพลอยทุกข์ไปกับอิเหนาด้วย เช่นเมื่อลมหอบบุษบาไป

"เมื่อนั้น	สังคามาระตาก็โคกศัลย์
บรรดาคนเดินข้างรถนั้น	เห็นทรงธรรมกันแสงรำไร
ต่างร้องให้รักด้วยภักดี	มีอาจที่จะกลั่นน้ำตาได้
เยียบเหงาเศร้าโศกสลดใจ	ทั่วไปทุกหมู่โยธี"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๕๗๘.)

ความเศร้าโศกเกิดเพราะรักและสงสารอิเหนา อิเหนาผูกใจคนใกล้ชิดด้วยความรักและได้รับความรักภักดีตอบแทน เมื่อต้องรบ ทหารเหล่านี้จะรบเต็มกำลังเพื่อแม่ทัพของตน ชัยชนะแต่ละครั้งจึงแสดงถึงฝีมือในการรบของอิเหนา และความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของกองทัพนี้

ลักษณะนิสัยของอิเหนาที่แสดงให้เห็นว่าอิเหนาเป็นนักปกครองที่ดี คือการปกป้องคนในปกครองของตนได้ เมื่อคนในปกครองถูกว่าร้ายหรือได้รับการปองร้ายจากศัตรู ดังเช่นเมื่อระตูปุศลินนาให้อิเหนาส่งประสันตมาเพื่อจะลงโทษ อิเหนาตอบไปว่า

"เมื่อนั้น	พระโอมยงองค์มิสาระปันหยี
ฟังระตูปุศลินนาพาที	ยิ้มพลางทางมีพจมาน
เราเป็นชาติชาวป่าพนาลัย	เที่ยวอยู่ตามวิสัยในไพรสาณซ์
มิได้เคยหักโหมโรมราญ	ดีบ้านเมืองใครแต่ไรมา
ซึ่งบ่าวเราทำละเมิดเกิดวิวาท	รุกราชอาจหาญเหมือนท่านว่า
จะให้ส่งตัวนั้นสุดปัญญา	ด้วยไม่รู้จักหน้าว่าผู้ใด
พวกพ้องของท่านที่ล้อมวง	แต่จะจับชาวดงก็ไม่ได้
ดูเหมือนไม่มีมือหรือว่าไร	นิ่งให้เขาร่ำขายหน้านาย
ถ้ารู้ไปถึงไหนก็ไม่งาม	ชอบแต่คิดปิดความเสียให้นาย
นี่อะไรไม่หนายังซ้ำร้าย	เอาโยธามาตายเสียกายกอง

ซึ่งเราช่วยว่าเพราะการบุญ
จงยกทัพกลับไปตั้งใจปอง
อย่าโมโหหันเหขุนซ่อง
ครอบครองพาราให้สำราญ ฯ”
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๑๓๔-๑๓๕.)

อิเหนาปกป้องคนในปกครองของตนได้ดี แม้ประสันตางจะทำความผิดจริงก็ตาม แต่ไม่ควรส่งตัวให้ผู้อื่นลงโทษ ทหารและคนในปกครองของอิเหนาจึงอุ่นใจ และรู้สึกความปลอดภัยเมื่ออยู่กับอิเหนา การกระทำของอิเหนาในครั้งนี่จึงเป็นการปกป้องและคุ้มครองคนในปกครองได้อย่างดี

อิเหนามีเมตตาและให้อภัยผู้ที่ยอมรับผิด เมื่อต้องรบ อิเหนาจะทำเต็มความสามารถ และเมื่อศัตรูของสงบศึก อิเหนาจะให้อภัยและยินดีต้อนรับ เช่นเมื่ออิเหนาแทงระตูบุศลินหาตกม้าตาย ระตูพี่ชายทั้งสองจึงขออ่อนน้อมต่ออิเหนา และถวายสังคามาระตา สะการะวาที และมาหารัทศมี ให้อิเหนา

“เมื่อนั้น แย้มยิ้มพริ้มพักตร์เปรมปรีดี จงทูลแก่ษัตริย์ทั้งสององค์ อันระตูผู้เป็นอนุชา เราจะว่าเท่าไรก็ไม่เห็น อกุศลดลใจจนม้วยมิต ซึ่งโอรสสามองค์นงเยาว์ เคยสำราญอย่างไรในกรุงไกร แล้วตรัสเรียกสังคามาระตา จะเลี้ยงเจ้าเท่านั้นพร้อมครรรภ์ แล้วประทานเสื้อผ้าเงินทอง ครั้นเสร็จเสด็จคลาไคล	พระโสมยงองค์มิสภาระป็นหยี พลางตรัสแก่สีเสนา ให้รับศพไปปลงดั่งปรารถนา อหังการมานะเป็นพันคิด กลับเป็นว่าเข้ากับคนผิด อย่าให้สองทรวงฤทธิ์ร้อนพระทัย ฝ่ายเราจะบำรุงรักใคร่ จะเลี้ยงให้เป็นสุขเหมือนอย่างนั้น มานั่งใกล้พี่อย่าเด็ดฉันท์ รักร่วมชีวันค้ำบรลลย์ แก่เสนาทั้งสองกรุงใหญ่ เข้าในห้องที่ไสยา ฯ” (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๑๔๖-๑๔๗.)
---	---

อิเหนาแสดงตนให้เห็นว่าเป็นยอดกษัตริย์ ด้วยการยินดีให้รับศพระศผู้น้องไปได้ และให้สัญญาว่าจะเลี้ยงโอรสทั้งสามองค์อย่างดี ส่วนสังคามาระตานั้นอิเหนารักเหมือนน้อง แม้ยามที่เมื่อพี่สาวทั้งสองของสังคามาระตา อิเหนาก็ยังรักและเอ็นดูสังคามาระตาอยู่เสมอ

ความเมตตากรุณา ให้อภัยคนผิด และเอาใจใส่เลี้ยงดูคนใกล้ชิด ทำให้ผู้อ่านเห็นความน่ารักของอิเหนาที่มีลักษณะการเป็นนักปกครองที่ดี และเกิดความชื่นชมประทับใจที่อิเหนาสามารถผูกใจคนใกล้ชิดและศัตรู โดยใช้ความสุภาพอ่อนหวานเอาชนะใจคนเหล่านั้น

อิเหนาเป็นองค์ประกอบสำคัญส่วนหนึ่ง ที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจเมื่อได้อ่านบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ผู้อ่านเกิดความรู้สึกกับอิเหนาหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็น รักเอ็นดู ชื่นชมหรือแม้กระทั่งไม่พอใจ ที่เป็นเช่นนี้เพราะอิเหนาเป็นตัวละครที่มีชีวิตชีวา มาก เป็นแบบจำลองชีวิตมนุษย์ที่ยังมีความรู้สึก รัก โลก โกรธ และหลง อิเหนาไม่ได้มีความดีเพียงด้านเดียว แต่มีทั้งดีและไม่ดี แม้ว่าผู้อ่านจะเกิดความรู้สึกรักหรือบางครั้งไม่พอใจอิเหนา แต่ไม่มีใครเกลียดอิเหนาเป็นแต่เพียงไม่พอใจเท่านั้น สิ่งที่ผู้อ่านทุกคนรู้สึกกับตัวละครตัวนี้คือ พิศวงในความงามของอิเหนา เพราะไม่อาจรู้ได้เลยว่า ความงามชนิดใดจะทำให้คนลุ่มหลงได้ และยิ่งลุ่มหลงความตั้งใจที่คิดจะฆ่าด้วย ผู้แต่งไม่ได้พรรณนาความงามของอิเหนาอย่างเด่นชัดว่างามอย่างไร แต่เปรียบว่า "งามดังอัญญาแหวน" และ "งามดังพระสุรียา" แสดงว่างามเป็นที่สุด แม้เมื่อต้องคำสาปของปะตาระกาหนลา ทำให้ต้องปลอมตัวปิดบังฐานะที่แท้จริง แต่ความงามอย่างพิเศษนั้นก็ปกปิดไม่ได้ อิเหนายังคงมีรูปโฉมงามที่สุดเสมอ การสร้างให้อิเหนาเป็นตัวละครที่มีรูปโฉมงามที่สุดเป็นกษัตริย์วงศ์เทวที่มีบารมีที่สุด และเก่งกล้าในการรบที่สุด โดยเกิดจากตัวเองไม่ได้อาศัยอิทธิฤทธิ์จากเทวดา ลักษณะพิเศษเหล่านี้ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจในการอ่านบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา ความรู้สึกที่เกิดขึ้นนั้นได้แก่ ความรู้สึกชื่นชมและประทับใจในตัวละครนี้

ลักษณะนิสัยของอิเหนาได้แก่ การให้ความสำคัญกับความรักเหนือสิ่งใด การเป็นคนฉลาดพูดและวางตัว การชื่นชมหลงใหลในความงามของมนุษย์ น่ารักมีเสน่ห์ มีจิตใจอ่อนไหว และการเป็นนักปกครองที่ดี ทำให้ผู้อ่านรู้จักและเข้าใจอิเหนามากขึ้น การได้รู้ลักษณะนิสัยของอิเหนา ทำให้ผู้อ่านทั้งรักและไม่พอใจอิเหนา ผู้อ่านที่รักอิเหนาเพราะอิเหนาเป็นคนน่ารัก มีความเมตตากรุณาต่อเชลยและระตูที่เข้ามาขอเป็นเมืองขึ้น อิเหนาไม่ผูกใจเจ็บหรือแสดง

อำนาจที่ตนมีเพื่อเอาชนะหรือลบล้างความผิดตน แต่อิเหนาจะใช้ความสุภาพอ่อนน้อมเพื่อให้ผู้ใหญ่คลายความโกรธ ซึ่งแม้ว่าอิเหนาจะไม่ทำก็ไม่มีใครตำหนิอิเหนา นี่นับเป็นความน่ารักของอิเหนา การเป็นนักปกครองที่ดีเลี้ยงทหารคนใกล้ชิดอย่างเอาใจใส่ ทำให้เห็นความจริงใจและความเชื่อเพื่อต่อผู้ที่ด้อยกว่าตน อิเหนาใช้ความอ่อนหวานนุ่มนวลผูกใจคนใกล้ชิด เมื่ออิเหนามีความสุข ทุกคนจะสุขด้วย และเมื่ออิเหนามีความทุกข์ ทุกคนก็จะทุกข์ไปกับอิเหนาเช่นกัน นี่คือการแสดงความจงรักภักดีที่มีต่ออิเหนา ความเด็ดเดี่ยวในความต้องการของตนเอง ทำให้อิเหนาเป็นคนมุมานะ เพียรพยายามทำให้ตนสมปรารถนา อิเหนาไม่ปล่อยชีวิตไปตามโชคชะตากำหนด แต่เลือกกำหนดชีวิตด้วยตนเอง ลักษณะนิสัยเหล่านี้ ทำให้ผู้อ่านเกิดความเอ็นดูอิเหนา และเพลิดเพลินกับการศึกษาชีวิตและพฤติกรรมของอิเหนา ทำให้ติดตามและเอาใจใส่ตัวละครตัวนี้อย่างใกล้ชิด ไม่ว่าอิเหนาจะทำอะไร ก็เกิดความรักใคร่ เห็นว่าน่ารักไปหมด เป็นความชอบใจที่เกิดขึ้นเพราะอิเหนา ชื่นชมประทับใจในความเป็นวีรบุรุษของอิเหนา ทำให้อ่านบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ด้วยความสุขใจ ชื่นชมความไพเราะงดงามของบทพระราชนิพนธ์ได้อย่างเต็มที่ ด้วยความเต็มใจของผู้อ่านเอง

๑.๒ บุชบา หากจัดกลุ่มนางเอกในวรรณคดีไทยที่ผู้อ่านชื่นชอบ บุชบาเป็นหนึ่งในจำนวนนั้น ผู้อ่านรู้จักบุชบาเป็นอย่างดี บุชบาเป็นตัวนางที่มีบทบาทที่สุดในเรื่อง การสร้างตัวละครตัวนี้จึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้บทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาน่าติดตาม และทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจตลอดเรื่อง ดังที่ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้กล่าวไว้ในหนังสือแก่นวรรณกรรมว่า

"ตัวนางเอกในบทละครอิเหนาทั้งสองตัวเป็นคนมีค่าคม เจริญกาย จินตหรา นั้นปากกล้ามาก และบุชบาถึงไม่จัดจ้านแต่ก็เป็นคนมีสำนวนโวหาร รู้จักที่จะตอบโต้ ไม่ใช่คนเสื่องมปราศจากความคิดในสมอง ไม่ใช่คนที่เรื่องพาไป แต่เป็นคนที่ทำให้บทละครเรื่องอิเหนามีรส ยั่วความรู้สึก ก่อให้เกิดความสะเทือนแก่อารมณ์ได้ตลอดเรื่อง"(๒๕๓๙:๑๑๕.)

๑.๒.๑ ลักษณะพิเศษของบุชบา บุชบามีคุณสมบัติเหมือนนางเอกในวรรณคดีเรื่องอื่นคือ มีรูปโฉมงดงาม เพียบพร้อมด้วยยศศักดิ์ ลักษณะนี้ทำให้บุชบาเป็นตัวนางที่โดดเด่นที่สุดในเรื่อง นอกจากนี้แล้วบุชบายังมีลักษณะพิเศษอื่นๆอีก และเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านประทับใจตัวละครนี้

๑.๒.๑.๑ การเป็นวงศ์เทวา บุษบาเป็นพระราชธิดาคนโตของท้าวดาหาและประไหมสุหรี ดาหาอัศรมเหสี พระราชบิดาของนางครองเมืองดาหาซึ่งยิ่งใหญ่รองจากเมืองกุเรปัน ยศศักดิ์ของ บุษบาจึงสูงส่งยิ่ง ดังนั้นท้าวกุเรปันจึงขอตุนาหงันบุษบาให้อิเหนาตามจารีตประเพณี

<p>“เมื่อนั้น แจ้งว่าองค์พระอนุชา พระเร่งขึ้นชมโสมนัส กับเครื่องบรรณาการนอกนั้น ขอรະเด่นบุษบาโฉมยง ตามจารีตบรรณสืบมา ครั้นเสียดิศูรียวงศ์เทเวศร์ ไพรีฟ้าประชากรร้อนรน ฝ่ายพระอนุชากาหลัง ต่างแต่งบรรณาการมากมี</p>	<p>พระทรงภพกุเรปันนาถา มีราชธิดาลาวณย์ จึงให้จัดสิ่งของไปทำขวัญ เป็นของตุนาหงันกัลยา ให้องค์อิเหนาโอรสา หวังมิให้วงศ์อื่นปน ก็เกิดเหตุอันตรายหลายหน จลาจลต่างต่างทั้งธานี อีกทั้งสิ่งหัดสำหรับ ไปทำขวัญบุตรพระพี่ยาฯ”</p>
--	---

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๒๕.)

บุษบาจะเป็นประไหมสุหรีของอิเหนาต่อไป ซึ่งเป็นไปตามจารีตประเพณีของวงศ์เทวา แต่ อิเหนากลับไม่ไยดีคู่ตุนาหงันเพราะไปหลงไหลจินตะหราซึ่งต่ำศักดิ์ ทำให้บุษบาและวงศ์ตระกูล อับอาย เสื่อมเสียเกียรติ เป็นความอับยศอดสู้อย่างนัก ดังคำคร่ำครวญของประไหมสุหรีดาหาว่า

<p>“เมื่อนั้น ให้คิดแค้นขัดนัดดา ไฉ่ว่าลูกรักของแม่เฮ้อย สุดแสนจะเจ็บช้ำระกำใจ เสียทีที่เจ้าเกิดมา รูปทรงยงยิ่งนรลักษณ์ แม่เห็นสมสุรียวงศ์จึงปลงใจ จะได้คู่ไพรีฟ้าประชาราชน</p>	<p>องค์ประไหมสุหรีดาหา สวมกอดบุษบาเข้ารำไร ไม่เห็นเลยว่าจะเป็นเช่นนี้ได้ เวราสิ่งใดนะลูกรัก ในตระกูลเทวาอันสูงศักดิ์ แต่อาภัพอัปลักษณะกว่าฝูงคน ควรหรือช่างไม่เป็นพัสผล ไหนจะพ้นอับยศอดอาย</p>
---	--

ในแคว้นแคว้นแดนชวาจะลือทั่ว
จะนิทาว่าชั่วไม่ร้าย
ร่ำพลางทางสลดระทดกาย
โหมฉายกำสรดโคกฯ”
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๒๑๕.)

การถูกคู่ตุนาหงันบอกเลิกเป็นความอัปยศที่ลือเลื่องไปทั่วแดนชวา วงศ์ตระกูลของบุษบาจึงเจ็บช้ำใจยิ่งนัก ที่อริเณนาซึ่งเป็นหลานกระทำการดูหมิ่นวงศ์ตระกูล ที่สำคัญคือบุษบามีชาติตระกูลสูงส่ง การตุนาหงันครั้งนี้ผู้ใหญ่เห็นว่าสมศักดิ์ศรีด้วยกันทั้งสองฝ่าย เมื่อกลายเป็นว่าสิ่งที่คู่ควรกันที่สุดต้องมีอันแคล้วคลาดจากกัน ผู้ใหญ่ซึ่งเป็นผู้ตกลงกันเองจึงเสียใจและแค้นใจเป็นที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อต้องเป็นฝ่ายที่ถูกทอดทิ้ง คำกล่าวของประโหมสุหรี่ดาหาที่ว่า “เสียทีที่เจ้าเกิดมา” จึงแสดงให้เห็นว่าผู้เป็นแม่ของบุษบานั้นช้ำใจยิ่งนัก เพราะทั้งที่บุษบามียศศักดิ์สูงส่งเป็นถึง “วงศ์เทวา” แต่อริเณนายังทอดทิ้ง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นสิ่งที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ เป็นความอัปยศที่สุดของชาวดาหา

การที่อริเณนาทอดทิ้งบุษบา นอกจากจะทำให้คนรอบข้างบุษบาเสียใจและเจ็บช้ำใจแล้ว ตัวบุษบาเองก็ทุกข์ใจและเสียใจมาก ความทุกข์ของบุษบาแสดงออกด้วยคำบอกเล่าของตัวเองครั้งหนึ่งและด้วยกิริยาท่าทีของบุษบาเอง

“เมื่อนั้น นางตื่นจากที่บรรทมพลัน พระบุตรเสด็จนั่งเหนืออาสน์ มีแต่หมองไหม้ในอุรา	ระเด่นบุษบาสาวสวรรค์ บานเย็นถวายเครื่องสุคนธา มิได้ประพาสพฤกษา <u>กัลยามีนตึงตะลึงไปฯ”</u>
---	---

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๒๑๙.)

ความทุกข์โศกที่เก็บมานานแสดงด้วยความคิดของนางในตอนนี้ การเป็นหญิงที่มียศศักดิ์สูงส่งยิ่ง แต่กลับไร้ค่าไม่เป็นที่ต้องการของคู่ตุนาหงัน ย่อมทำให้แค้นใจและเจ็บช้ำใจ เมื่อคู่ตุนาหงันผู้เป็นต้นเหตุมานั่งอยู่ตรงหน้า และตนต้องไหว้เพราะเขามาช่วยรบจนชนะข้าศึก คิดถึงเหตุการณ์ยุ่งยากนั้นแล้ว บุษบาจึงยิ่งเกิดความแค้นอริเณนา เพราะอริเณนาเพียงคนเดียวจึงต้องอัปอายถึงเพียงนี้ บุษบาจึงไม่โยติและไม่พอใจอริเณนา การพบอริเณนาครั้งแรกนี้จึงเต็มไปด้วย

ความรู้สึกไม่พอใจ คับแค้นใจ และโกรธเคืองอิเหนา ซึ่งความรู้สึกนี้ต่างจากการพบกันของ พระนางในวรรณคดีไทยเรื่องอื่นๆ ที่มักจะพึงใจกันเมื่อแรกพบ

ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเข้าใจและเห็นใจบุษบา เพราะบุษบามียศศักดิ์สูงส่งเป็นถึง "วงศ์เทวา" แต่ต้องถูกคู่หมั้นถอนหมั้นเพราะไปหลงรักหญิงอื่น โดยที่หญิงนั้นไม่มีสิ่งใดเทียบนางได้เลย ความแค้นใจของบุษบาจึงเป็นไปอย่างสมเหตุผล เหตุการณ์ครั้งนี้ยังเลื่องลือไปยังแดนชวา ทำให้ บุษบาอับอาย เสื่อมเสียเกียรติยศของของตัวเองและวงศ์ตระกูล บุษบาจึงตกอยู่ในฐานะที่ น่าสงสารและน่าเห็นใจเป็นที่สุด

๑.๒.๑.๒ นิमितแรกเกิด แรกเริ่มที่บุษบาจะเกิดมีเหตุอัศจรรย์เป็นเครื่องพิสูจน์ความงาม ของบุษบา คือดอกไม้บานและมีกลิ่นหอมตลอดเวลา ดนตรีบรรเลงเอง เมื่อบุษบาเกิดสิ่งอัศจรรย์ ต่างๆหายไป เหลือเพียงกลิ่นหอม นางจึงได้ชื่อตามเหตุอัศจรรย์นั้น

“เมื่อนั้น	องค์ประไหมสุหรีดาดา
อยู่เย็นเป็นสุขทุกทิวา	นานมาโฉมยงทรงครภี
เมื่อจะประสูติพระदनัย	เวลาประจุมัยไถ่ขัน
บังเกิดมหัศจรรย์	กลิ่นสุคนธรสรวยริน
ดอกไม้ทุกพรรณบันดาล	เบิกบานเกสรขจรกลิ่น
ภูมเรศร่อนร้องโโยบิน	ประสานเสียงเพียงพิณพาทย์ฆ้อง
ดนตรีแต่รสังข์ก็ดังเอง	อัศจรรย์บรรเลงกีก้อง
ครั้นอรุณรุ่งวางสร้างแสงทอง	ดังแสงรุ่งเรืองรองอร่ามไป
สุรศรีดังสีธรรมชาติ	เลื่อมพรายโอภาสส่องใส
จึงประสูติธิดายาใจ	งามวิไลล้ำเลิศพิศพราย
อันอัศจรรย์ที่บันดาล	ก็อันตรธานสูญหาย
ยังแต่กลิ่นหอมรวยชวยชาย	จึงถวายพระนามตามเหตุนั้น
ชื่อระเด่นบุษบาหนึ่งหวัด	ลออเอี่ยมเทียมทัดนางสวรรค์
ทั้งในธรณีไม่เทียมทัน	ผิวพรรณผุดผ่องดังทองทา
อันองค์มะเดหวิมีศักดิ์	ถนนอมจุ่มพุ่มพิภกรักษา
ทั้งสามมเหสีโสภา	รักษารชิดาดังดวงใจ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๒๓-๒๔.)

การให้รายละเอียดการเกิดของบุษยามากเช่นนี้ แสดงให้เห็นความสำคัญของบุษบาว่า เทียบเท่าอิเหนา มีเพียงอิเหนาและบุษบาเท่านั้นที่มีรายละเอียดในการเกิดมากเช่นนี้ แสดงความเหมาะสมคู่ควรกันของพระนาง ผู้แต่งเริ่มให้รายละเอียดในความงามของบุษบาว่างามเทียบเท่า นางสวรรค์ และงามที่สุดในแผ่นดิน โดยไม่ได้พรรณนาว่างามอย่างไร แต่ใช้คำกลอนสั้นๆ เพียงว่า “ลออเจียมเทียมทัดนางสวรรค์ ทั้งในธรณีไม่เทียมทัน” ความงามนั่นเองที่เป็นเหตุให้เกิดสงคราม ทำให้อิเหนา จรกา และวินยาสะกำ ตกตะลึงและหลงใหลในความงามของนางจนคุมสติไม่ได้

๑.๒.๑.๓ ความงดงาม บุษบาเป็นหญิงที่งามที่สุดในเรื่อง โดยมีวิธีการการสร้างลำดับความน่าสนใจในตัวบุษบา เริ่มจากระยะไกลจนกระทั่งใกล้เข้ามาเรื่อยๆ จนความงามนั้นมาหยุดอยู่ตรงหน้า บุษบางามมากจนกระทั่งผู้พบครั้งแรกตกตะลึง และถึงกับสิ้นสติ

ผู้แต่งกล่าวถึงความงามของบุษบาครั้งแรกเมื่อนางเกิด หลังจากนั้นเราทราบความงามของบุษบาจากคำเล่าลือของตัวละครอื่น คือเมื่ออิเหนาตัดขาดบุษบา ข่าวความงามของนางเลื่องลือไปไกล จรกาเป็นชายคนแรกที่ทำให้ช่างเขียนไปวาดรูปนาง เมื่อช่างเขียนพบบุษบาขณะยังโศกเศร้า และ“ไม่ปรัดผัดพักตร์”ช่างเขียนถึงกับตะลึง วาดรูปนางไม่ได้

“บัดนั้น	นายช่างฉลาดเลขา
ครั้นเห็นระเด่นบุษบา	ตั้งนางในชั้นฟ้าสุราลัย
ให้ตะลึงลืมหิวแต่ดู	จะวาดรูปโฉมตรูก็หาไม่
จนนางยุรยาตรคลาดคล้ายไป	ก็โกรธใจตัวเองใช้พอดี ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๒๒๘.)

ช่างเขียนยอมต้องเคยพบหญิงงามมามากแล้ว แสดงว่าบุษบางามยิ่งกว่าหญิงใด เพราะช่างเขียนตะลึง วาดรูปนางไม่ได้ นับเป็นวิธีแสดงว่าบุษบางามยิ่งนัก โดยไม่ต้องพรรณนาแต่อย่างใด ผู้พบบุษบาครั้งแรกล้วนตะลึงและมีปฏิกิริยาต่างกันไป จรกาและวินยาสะกำดูรูปบุษบาครั้งแรก ต่างตกตะลึงและสิ้นสติ จรกาได้รูปบุษบาที่ยังไม่แต่งองค์ทรงเครื่อง

“เมื่อนั้น	ระตุจรกาเรืองศรี
คลีกระดาศดูรูปนางนารี	ให้เปรมปรดีปฏิบัติผูกพัน

พิศทวัณรลัษณพัทตรา
รสกริ่งใจเพียงไฟกัลป์

ดั่งหยาดฟ้ามาแต่กระยาหนั้น
ทรงธรรมชวนชบสลดลง ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๒๓๓.)

วิยาสะกำได้รูปบุษบาที่แต่งองค์ทรงเครื่องแล้ว ความป็นปวนและตะลึงในความงามของ
บุษบา ทำให้วิยาสะกำสลดบนหลังม้าทันที วิยาสะกำทูลนทวายเพราะต้องการบุษบา

“เมื่อนั้น	วิยาสะกำใจกล้า
ให้อัจฉรยจิตคิดสงกา	จึงตรัสเรียกเอามาจับปล้น
คลี่ดูเห็นรูปเยาวเรศ	ดั่งแว่นทองส่องเนตรเสียวกระสัน
สุดแสนประติพัทธ์ผูกพัน	ปวนป็นนฤทัยไปมา
ม้วนกระดาศซ่อนใส่ในรัดองค์	ใจจงด้าวตื่นถวิลหา
สลดบนหลังอาชา	กระหมั้นหารับรองประคองไว้ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๒๕๑.)

เพราะความงามของบุษบาจึงเกิดศึกกะหมังกุหนิง ทั้งจรรกาและวิยาสะกำต่างต้องการ
บุษบา ฝ่ายอิเหนาตั้งแต่ได้จินตะหรา สะการะวาตี และมานหารวศมี อิเหนาไม่ยอมกลับไปเมือง
เมื่อทำวฤเป็นมีราชสารเรียกอิเหนาไปอภิเษกกับบุษบา อิเหนาไม่ยอมกลับไป และกล่าวตำหนิ
บุษบา เพราะคิดว่าจินตะหรางามกว่าบุษบา

“เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเรื่องศรี
ได้ฟังยาสาเสณี	ภูมินิ่งนีกตริกตรา
<u>อันระเด่นบุษบาตาหนั้น</u>	<u>หรือจะงามเท่าทันจินตะหรา</u>
เสียแรงรักได้หักหาญมา	จะทิ้งดวงยิวาขันไต่
คิดพลางทางจารึกอักษร	เป็นใจความตำหนิแล้วส่งให้
สั่งว่าข้าถววยบังคมไป	แทบได้บาทบงสุ์พระทรงฤทธิ์
ไซ้จะขัดบัญญัตินั้นหาไม่	แต่จนใจได้เกินสะเทินจิต
จะคืนหลังยังนครนั้นสุดคิด	ด้วยโทษผิดติดตัวกลัวอาญา

อนึ่งทำวดานาเห็นจะรู้	ว่าเรามาอยู่กับจินตะหรา
น่าจะแค้นเคืองขัดอยู่อัครา	ไหนจะให้บุษบานงเยาว์
ข้าคิดใคร่ครวญดูถ้วนถี่	ถึงไปก็เสียทีเสียเปล่าเปล่า
ยาสาจงนำเอาความเรา	ไปกราบทูลผ่านเกล้าเหมือนวาทา
<u>อันการที่จัดแจงไว้</u>	<u>อย่ามีอาลัยเลยกับข้า</u>
<u>แม้ใครมาขอบุษบา</u>	<u>จงให้ตามปรารถนาเขานั้น ฯ”</u>

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๒๑๑-๒๑๒.)

เมื่อเกิดศึกกะหมังกุหนึ่งชิงบุษบา ทำวภูเรบินจึงมีราชสารเรียกอิเหนาไปช่วยรบ ครั้งนี้อิเหนาเสี่ยงไม่ได้ การสร้างให้อิเหนาเกิดความสงสัยว่าบุษบาจะงามเพียงใดนั้น เป็นการเร้าความรู้สึกของอิเหนาให้อยากพบบุษบา โดยอิเหนาคิดเสมอว่าจินตะหรางามที่สุด งามจนกระทั่งอิเหนายอมทิ้งทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อให้ได้นาง ส่วนบุษบานั้นอิเหนาเป็นฝ่ายตัดรอน เพราะคิดว่างามน้อยกว่าจินตะหรา และความคิดนี้ไม่เคยเปลี่ยนแปลง จนกระทั่งได้พบบุษบา

“ครั้นอ่านสารเสร็จสิ้นพระทรงฤทธิ์	ถอนฤทัยคิดแล้วสงสัย
<u>บุษบาจะงามสักเพียงไร</u>	<u>จึงต้องใจระตุทุกบุรี</u>
หลงรักรูปนางแต่อย่างนั้น	จะพากันมาม้วยไม่พอที่
<u>แม้งามเหมือนจินตะหราวาตี</u>	<u>ถึงจะเสียชีวิตก็ควรนง”</u>

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๓๐๐.)

การที่อิเหนาตัดสินใจว่าจินตะหรางามกว่า เป็นเพราะอิเหนาเลือกจินตะหราแล้ว บุษบาเป็นฝ่ายที่ถูกตัดรอน อิเหนาจึงคิดอยู่เสมอว่าตนนั้นตัดสินใจดีแล้ว จินตะหราต้องงามที่สุดเป็นแน่ ทั้งยังคิดว่าระตุทั้งหมดที่หลงใหลบุษบาจะต้องตายเพราะความงามของบุษบา ซึ่งก็ยังคงไม่ได้งามหนักหนา หากต้องตายก็คงไม่คุ้ม ไม่เหมือนอิเหนาที่ได้ทำสิ่งที่ถูกต้องคือเลือกจินตะหรา

ความมั่นคงในความคิดของตนทำให้อิเหนาไม่สนใจบุษบา เมื่อรบชนะก็จะรีบกลับม้านหย่า ไม่สนใจสิ่งใดนอกจากจินตะหรา จนกระทั่งทำวดานาเรียกสียะตราให้มาไหว้อิเหนา แรกพบสียะตราน้องชายของบุษบา ความน่ารักของสียะตราถึงกับทำให้อิเหนารำพึงว่า

“เมื่อนั้น	พระสุริยวงศ์ทรงลักษณงามสม
อุ้มองค์อนุชาเขยชม	แล้วปรารมภ์รำพึงคะนึ่งใจ
<u>แต่กุมารยังงามถึงเพียงนี้</u>	<u>ถ้าบุตรจะงามสักเพียงไหน</u>
ชมพลางทางชำเลื่องแลไป	ดูที่ท้าวไทเห็นโกรธา”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๓๕๔.)

สียะตราเป็นชายยังรูปงามเพียงนี้ แล้วบุษบาเป็นหญิงจะงดงามเพียงใด อิเหนาได้แต่คิดพิศวงอยู่ในใจ ถึงกระนั้นเมื่อบุษบาต้องออกมาไหว้อิเหนา อิเหนาก็ไม่สนใจนาง จนกระทั่งสังคามาระตาที่นั่งอยู่ข้างๆ พร่ำทูลให้ทราบถึงความงามของบุษบา อิเหนาก็ยังคงไม่สนใจ

“เมื่อนั้น	สังคามาระตาอัชฌาสัย
ค่อยกระซิบทูลองค์พระทรงชัย	เป็นไฉนไม่ดูกัลยา
<u>อันนางโฉมยงองค์นี้</u>	<u>เลิศล้ำนารีในแหล่งหล้า</u>
นวลละอองผ่องพักตร์โสภา	เพียงจันทราทรงกลดนมตราศี
งามดั่งโกสุมปทุมมาลัย	บานอยู่ในห้องสระศรี
แต่พร่ำทูลระเด่นมนตรี	ภูมียืดให้ไม่แลไปฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๓๕๕.)

สังคามาระตาพร่ำทูลว่าบุษบางามนัก งามยิ่งหญิงใดซึ่งก็คืองามยิ่งกว่าจินตะหรานั้นเอง แต่อิเหนาก็ไม่สนใจบุษบา เป็นเพราะบุษบาทำให้อิเหนาต้องพราวจากจินตะหรา ความขัดเคืองจึงยังคงมีอยู่ ดังนั้นถึงบุษบาจะงามเพียงไร อิเหนาก็ไม่สนใจจนกระทั่งต้องรับไหว้บุษบาตอนนี่เองที่อิเหนาผู้ไม่เคยสนใจบุษบาเลย มีอาการเพ้อคลั่งเพราะความงดงามของนาง

“เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเรื่องศรี
เหลียวไปรับไหว้เทวี	ภูมิดูนางไม่วางตา
งามจริงยิ่งเทพนิมิต	ให้คิดเสียดายเป็นหนักหนา
เสโทไหลหลังทั้งกายา	สะบัดปลายเกศาเนื่องไป
กรกอดอนุชาก็ตกลง	จะรู้สึกพระองค์ก็หาไม่
แต่เวียนจูบสียะตราयाใจ	สำคัญพระทัยว่าเทวี

ความรักภูมิพิศวง

จนลืมองค์ลี้มอายนางโฉมศรี

ไม่เป็นอารมณ์สมประดี

ภูมิหลงขับขับขับพลันฯ"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๖๐-๓๖๑.)

ไม่มีการพร่ำพรรณนาว่าบุษบางามเพียงใด แต่อาภักปฏิกิริยาที่อิเหนาแสดงออกมาเป็นบทพิศวงในความงามของนาง ทั้งตกตะลึงในความงามและเสียดายนาง ความรู้สึกทั้งสองประการนี้ทำให้อิเหนาผู้งามสง่าแสดงกิริยาที่ผิดปกติ เหงื่อออกท่วมตัวเป็นอาการที่ไม่มีมนุษย์ผู้ใดจะห้ามได้ อาการประหม่าของอิเหนานี้ใครก็สังเกตเห็น ทั้งเวียนจูบสียะตราจนกระทั่งลืมตัวลืมอายต้องขับเพลงชมโฉมบุษบา แม้สังคามาระตาสะกิดเตือน อิเหนาก็ยังลืมตัวอยู่เช่นนั้น อาการของอิเหนาจึงแสดงให้เห็นว่าอิเหนานั้นพึงใจบุษบาเพียงแรกพบ ความพึงใจนี้รุนแรงกว่าเมื่อพบจินตะหรามากนักเพราะมีความรู้สึกเสียดายบุษบาเพิ่มด้วย

กลวิธีการสร้างความน่าพิศวงในความงามของบุษบาให้เกิดกับอิเหนาและผู้อ่าน นับเป็นการสร้างลำดับความน่าสนใจและน่าติดตามของเรื่อง ตั้งแต่จากระยะไกลจนกระทั่งใกล้ตัวเข้ามา จนพบความงามของบุษบาตรงหน้า เริ่มจากอิเหนาตัดขาดบุษบาเพราะคิดว่าจินตะหรางามที่สุด บุษบาไม่มีทางเทียบได้ แสดงให้เห็นว่าอิเหนาไม่สนใจบุษบาเลย เมื่อเกิดศึกกะหมังกุนิงชิง บุษบา อิเหนาก็คิดเพียงว่าบุษบาก็คงงามอยู่บ้าง ไม่เช่นนั้นระตูสองเมืองคงไม่รบชิงนาง ตอนนี้แสดงว่าอิเหนาก็คงสนใจบุษบาบ้าง จนกระทั่งเมื่อพบสียะตราน้องชายบุษบา อิเหนาเกิดความพิศวงว่าสียะตราซึ่งเป็นชายยังงามเพียงนี้ แล้วบุษบาซึ่งเป็นหญิงจะงามสักเพียงไหน ในที่สุดเมื่อสังคามาระตาทูลความงามของบุษบา อิเหนาก็ไม่สนใจดู ทั้งๆที่บุษบาอยู่ใกล้อิเหนา กระทั่งต้องดูบุษบาอย่างผินใจ ผู้หญิงที่อิเหนาคิดว่า "จะงามสักเพียงไหน" กลายเป็นหญิงที่ "งามจริงยิ่งเทพนิมิต" ความตกตะลึงในความงามของบุษบาและความเสียดายบุษบาท่วมทับ จนกระทั่งอิเหนาต้องแสดงความผิดปกติกออกมา

โดยทั่วไปหากจะพรรณนาความงามของตัวนาง มักพรรณนาว่างามอย่างไรโดยพิจารณาไปที่ละส่วน เมื่อได้พบนางนั้นอยู่ตรงหน้า หรืออาจได้ยินกิตติศัพท์ความงามของนางแล้วสนใจอยากได้เป็นคู่ครอง แต่อิเหนาไม่ได้สนใจบุษบาเลยแม้จะได้ยินว่านางงามมาก หรือแม้กระทั่งเมื่อสังคามาระตาที่นั่งอยู่ข้างๆสะกิดเตือน วิธีการพรรณนาความงามของนางก็ต่างจากตัวนางตัวอื่นในเรื่อง คือพรรณนาว่านางงามมากจนผู้พบครั้งแรกสิ้นสติเพราะความงามของนาง วิธีนี้

แสดงให้เห็นว่าบุษบาอาจมีมากกว่าคำพรรณนาใดๆ และความงามนี้เองที่ทำให้เกิดเหตุวุ่นวาย และทำให้การดำเนินเรื่องซับซ้อนยิ่งขึ้น การเน้นความงามเป็นเลิศของบุษบาจึงเป็นส่วนที่สัมพันธ์กับโครงเรื่อง ทำให้ผู้อ่านเกิดความพิศวงอัศจรรย์ใจ

๑.๒.๑.๔ การสร้างให้บุษบามีหลายบทบาทและสามารถแสดงบทบาทเหล่านั้นอย่างเต็มที่ ลักษณะพิเศษประการนี้ต่างจากตัวนางในวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ในบทพระราชนิพนธ์เรื่อง อีเหนา บุษบาได้เป็นทั้งหญิง เป็นทั้งชายเมื่อต้องปลอมเป็นจุนาภรรณ และกลับเป็นหญิงอีกครั้งเมื่อเป็นแอหนั่งติหลาอรสา

เมื่อเป็นหญิงคือเป็นบุษบาก็มีบทบาทเป็นหญิงอย่างสมเหตุผล บุษบาได้แสดงอารมณ์และความรู้สึกของหญิงสาวอย่างเต็มที่ คือเจ็บแค้นเมื่อถูกถอนหมั้น ไว้เชิงอย่างสตรีมียศศักดิ์ ไม่ยินยอมเป็นของอีเหนาง่ายๆ เมื่ออีเหนาถูกต้องตัวนางและขอเปลี่ยนเครื่องทรงกับตัวนาง บุษบาแค้นใจมากแต่ต้องยินยอมเพราะไม่มีทางเลือก ความรู้สึกของบุษบาเป็นดังนี้

“เมื่อนั้น ในอกหมกไหม้ดังไฟกลปี บรรทมรำพึงคะเนงไป <u>ตัวกูแม้นม้วยมรณา</u> ไม่สงระไม่เสวยกระยาหาร ยิ่งคิดยิ่งแค้นแสนทวี	ระเด่นบุษบาสาวสวรรค์ อยู่ยังห้องสุวรรณไสยา ให้คลังคลุ้มคลั่งใจหนักหนา <u>ก็ดีกว่าที่เป็นดังนี้</u> เขาวมาลย์มัวหมองรัศมี ดังเลือดตามารศรีจะหยัดลงฯ”
--	--

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๔๒๗.)

ความคลุ้มใจและแค้นใจมีมาก บุษบาเศร้าโศกเสียใจกับสภาพของตัวเอง ความรุ่มร้อนใจนั้นมีตลอดเวลา แต่บุษบาไม่ได้คร่ำครวญให้ใครต้องรับรู้ เพียงเก็บไว้ในใจเท่านั้น ความแค้นของบุษบาเพิ่มขึ้นเมื่ออีเหนากระทำการอย่างไม่เกรงใจใคร ถึงตอนนี้นางยังไม่แสดงท่าทีพิงใจอีเหนา ต่อเมื่อเป็นของอีเหนาแล้วบุษบาก็กลายเป็นหญิงที่ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี

“เมื่อนั้น ร่วมรมย์สมสุขด้วยภูวนาย	บุษบาเขาวยอดพิศมัย นางมิได้นิราศคลาดคลา
---------------------------------------	--

เฝ้าแต่เกล้าแนบแอบองค์	พระสุริยวงศ์ทรงเดชเชษฐา
แย้มพรายชายชำเลื่องหางตา	ชลิกกรป้อนสลาโอชาชวน
ต่างเยื้องมธุรสพจนารถ	ตรัสประภาษปรีดีเปรมเกษมสรวล
บังคมทูลความงามกระบวน	แสนสำรวลรื่นเริงบันเทิงใจ
พระโอบอุ้มจุมพิตภิรมย์รัก	นางพลิกผลักกันกรแล้วค้อนให้
สองสมานสำราญนฤทัย	ที่ในถ้ำทองรูจีฯ"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๕๒๗.)

องค์ปะตาระกานลาบันดาลให้ลมหอบบุษบาพราวจากอิเหนา และปลอมบุษบาให้เป็นชาย
บุษบาในร่างอุณากรรณได้แสดงบทบาทนั้นอย่างเต็มที่ ทั้งเกี่ยวผู้หญิงและทำศึกสงคราม
อุณากรรณทำหน้าที่การเป็นเจ้าชายทุกประการ เริ่มจากลาระตูประมอดันไปเดินป่าหาคู่ครอง
ระหว่างทางระตูเมืองอื่นเข้ามาขอผูกไมตรี โดยมอบราชโอรสและราชธิดาให้อุณากรรณ ถึงตอนนี้
บุษบาในร่างอุณากรรณต้องเรียกกระเด็นกุสุมาเข้ามาหา และพูดจาใช้โลมนาง กระทำตน
เป็นชายพึงใจหญิงเพื่อไม่ให้ใครสงสัย ดังนี้

“เมื่อนั้น	อุณากรรณกล่าวคำอ่อนหวาน
โถมเฉลาเยววยอดยุพาพาล	พี่แสนรักหักหาญมานาน้อง
ควรหรือสวาน้อยถอยหนี	ทำที่ระคางหมางหมอง
โลมลูปปฤษฎางค์พลางประคอง	นวลละอองจงฟังวาจา
พี่ก็ยังไม่เคยมีคู่	ให้ออดสูแก่ใจหนักหนา
รักเจ้าเท่าเทียมชีวา	อนิจจาไม่คิดปรานี
แต่พักตราแก้วตาก็ไม่ดู	โถมตรูซัดแค้นสิ่งไรพี่
เชิญขม้ายชายเนตรมาข้างนี้	จะเล่าคดีให้น้องฟัง
พี่นี้มีทุกข์กังวล	ได้ออกปากบนแต่หนหลัง
แม้จะมีเสร็จสิ้นทุกข์ที่รังวัง	ก็ยังไมร่วมรักด้วยนางใด
แม้้นพันกำหนดสามปี	จึงร่วมรสฤดีสตรีได้
อย่าทำน่างเห็นสะเทินไป	พี่ตั้งใจจะฝากชีวิตัน ฯ"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๖๒๔.)

ถ้อยคำของอุณากรรณครั้งนี้ทำให้ระเด่นกุสุมาปลงใจรักอุณากรรณด้วยความภักดียิ่ง

การเป็นหญิงแต่ต้องปลอมเป็นชาย และต้องพบชายอื่นทำให้บุษบาเก้อกระดากและหวาดวิตก เมื่อพบปันหยาอุณากรรณแสดงความเก้อกระดากเพราะปันหยาปลอมนางตลอดเวลา กิริยาที่อุณากรรณแสดงออกมา เป็นกิริยาของผู้หญิงเมื่อพบบุรุษเพศ ได้แก่ไม่กล้าสบตาและอาย

“เมื่อนั้น แข่งใจเข้าไปอัชฌาสี องค์หนึ่งซึ่งนั่งหน้านั้น องค์น้อยที่นั่งถัดมา ครั้นเห็นอายันดูอดสูนั้ก ทำเป็อนเช็อนหมมิ่งไม้	อุณากรรณผู้รุ่งรัศมี ขำเล็องดูฤาษีทั้งสองรา เหมือนพระพิทุเบ็นหนักหนา เหมือนสังคามาระตาชาญชัย เม็องพัทตรีไม่ต่อตาได้ สะเท็นใจมิได้จำนรรจาฯ”
---	---

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๖๓๒.)

หรือ

“บัดนั้น จึงเอาพัททองป้องโอบสุไว้	อุณากรรณยิ้มแยมแจ่มใส จำใจกินสลาของอายัน ฯ”
--------------------------------------	--

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๖๓๔.)

หรือ

“เมื่อนั้น ร้อนจิตดังพิษอสนี เหลือบไปเห็นให้พัทตรากัน อายดังจะละลายกายา	อุณากรรณผู้รุ่งรัศมี มิได้มีพจนารทวาจา แยมยิ้มคมสันอยู่ในหน้า จึงว่าเย็นแล้วจะลาไปฯ”
--	---

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๖๓๔.)

และ

“เมื่อนั้น ได้ฟังก็คิดสะดุ้งใจ ครั้นถึงจึงแจ้งกิจจา ให้มาเชิญน้องไปในวันนี้ ท่วงทีบันหียี่ท่าแหลมหลัก ทำเทียมเลียมเล่นเป็นกลใน ชวนให้ไปบ้านเป็นหลายครั้ง <u>พรันจิตคิดเกรงจะล่วงรู้</u> ”	อุณากรรณรัศมีศรีใส เสด็จไปยังห้องสองนารี ว่าบัดนี้มีสาระบันหียี่ สองพี่จะคิดประการใด จะรู้จักว่าหญิงหรือโฉน พบปะที่ไรก็เฝ้าดู น้องยังบิดเบือนเชื่อนอยู่ <u>ให้ละอายอดสูเป็นพ้นไปฯ”</u>
--	---

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๖๗๕.)

ความหวาดหวั่นของบุษบาเกิดจากปฏิกิริยาของบันหียี่ เพราะบันหียี่เฝ้าสังเกตอุณากรรณตลอดเวลา เมื่อมีโอกาสก็จะถูกเนื้อต้องตัว บุษบาจึงละอายและไม่อยากอยู่ใกล้บันหียี่ เพราะกลัวบันหียี่รู้ความจริง แม้บันหียี่จะรูปร่างและทำให้หญิงสาวหลายคนหลงใหล แต่บุษบาไม่สนใจ เพราะรักและมั่นคงกับอิเหนาเพียงคนเดียว

การเป็นหญิงแต่ต้องปลอมเป็นชาย ทำให้บุษบาแก้กระดากและหวาดวิตกตลอดเวลา จนกระทั่งเมื่อรู้ว่ามีคนแอบดูตนอาบน้ำ

“เมื่อนั้น <u>ทรุดนั่งกอดเข้าเข้าไว้พลัน</u>	<u>อุณากรรณตกใจไหวหวั่น</u> แล้วถามว่าใครนั้นเข้ามาไย”
---	---

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๗๔๒.)

บุษบาทั้งโกรธและอาย แต่ถึงอย่างไรก็ต้องไปลาบันหียี่ ความรู้สึกของบุษบาเมื่อต้องพบกับผู้ชายเป็นดังนี้

“ครั้นถึงจึงเดินเข้าไป พอได้ยินสำรวลสรรพสันต์
ยังคิดขวยเงินสะเทินครั้น ขึ้นใจจรรจัดด้วยจำเป็นฯ”
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๗๘๔.)

ความรู้สึกรู้สึกของผู้หญิงที่รู้ว่ามีคนแอบดูตนอาบน้ำ คือความอับอายและโกรธเคือง บุชบาจะต้องปกปิดว่าตนเป็นหญิงด้วย เมื่อมีคนรู้ความจริงเช่นนี้ บุชบาจึงหวาดวิตกเกรงว่าจะหนีบ้นหนีไม่พ้น การต้องเผชิญหน้ากับบ้นหนี โดยรู้ว่าบ้นหนีรู้ความจริงแล้ว จึงทำให้บุชบาแก้กระทะตากมากขึ้น

การทำสงครามกับระตูจะมาหระ เป็นการให้โอกาสบุชบาในร่างอุณากรรณได้แสดงความสามารถที่จะออกรบ ซึ่งตัวนางน้อยตัวนักจะได้ทำหน้าที่นี้ ทั้งยังแสดงให้เห็นความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว ที่ไม่มีหญิงใดในบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนามีโอกาสได้ทำ การทำสงครามครั้งนี้ทำให้อิเหนาชื่นชมความสามารถของบุชบา เมื่อต้องรบบุชบาทำหน้าที่ของตนอย่างเต็มที่ ทั้งที่หวาดกลัวเพราะเป็นหญิงที่ไม่เคยแม้แต่จะจับต้องอาวุธ องค์ปะตาระกาหลงจึงลงมาช่วยบุชบา โดยที่บุชบาในร่างอุณากรรณก็ต้องแสดงความสามารถของตนด้วย หนีไปเป็นเพราะอิทธิฤทธิ์เทวดาเพียงอย่างเดียว

“เมื่อนั้น ระตูผู้ผ่านจะมาหระ
 กริ้วโกรธพิโรธดั่งไฟฟ้า ซับม้าเข้าปะทะประทอนแหง
 เคล่าคล่องว่องไวมิได้ยั้ง ด้วยกำลังฤทธิ์กล้าแข็ง
 หันเหียนเวียนวนอยู่กลางแปลง ถ้อยทีต่อแย้งแทงกันฯ

เมื่อนั้น อุณากรรณเพราเพริศเจิดฉัน
 เลี้ยวล่อรบไม่ประจัญ รับรองป้องกันอาวุธไว้
 ด้วยเดชะเทวีบุญบันดาล จะฟ้องพยานสาตราภิหาไม
 อุตสาห์ผืนขึ้นแข่งหนุทัย เข้าชิงชัยด้านต่อฤทธิ์ธาฯ

อันความข้อนี้ได้ขอขาด

เป็นนำเสนอเพชเวทนา

ไฉนยังประภาษาให้อายหน้า

ขึ้นว่าจะแกล้งให้ซ้ำใจฯ"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๙๘๑.)

บุษบาแก้กระดากยิ่งนัก เมื่อต้องพบตำมะหงงประมอดันผู้เคยรับใช้ใกล้ชิดตน ความรู้สึกของบุษบาเป็นดังนี้

"เมื่อนั้น

ได้ฟังค่อยคลายวายโศกา

น้องสะเทินเงินจิตพันทวี

อภัยสอดสูลเป็นพันไป

โคมยงองค์ติหลาอรสา

จึงทูลว่าจะไปนั้นฉันใด

มิรู้ว่าจะพาทีกระไรได้

ภูวไนยจงโปรดปรานีฯ"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๙๘๒.)

การสร้างให้บุษบาต้องปลอมตัวเพื่อปิดบังฐานะของตน จึงทำให้บุษบาได้แสดงอารมณ์ความรู้สึกอย่างเต็มที่และมีชีวิตชีวา ทำให้ผู้อ่านเข้าใจบุษบาได้ดียิ่งขึ้น ความแก้กระดากของบุษบาจึงทำให้กิริยาท่าทีของบุษบาชวนมอง ผู้อ่านเกิดความรักใคร่เอ็นดูบุษบา

การสร้างให้บุษบาเป็นตัวนางที่มีหลายบทบาท แต่ละบทบาทได้แสดงความสามารถอย่างเต็มที่ ทำให้บุษบาเป็นตัวนางที่ต่างจากตัวนางในเรื่อง ได้แสดงอารมณ์ความรู้สึกหลากหลาย เพิ่มความน่าสนใจให้ตัวบุษบาและบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา ผู้อ่านต้องการรู้ว่าบุษบาจะต้องเผชิญปัญหาและมีวิธีแก้ปัญหาเหล่านั้นอย่างไร ความรู้สึกของบุษบาเป็นอย่างไร บุษบาจึงเป็นตัวละครที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจด้วยลักษณะพิเศษ ผู้อ่านเกิดความชื่นชมประทับใจตัวละครนี้

๑.๒.๒ ลักษณะนิสัยของบุษบา แสดงความเป็นหญิงที่มีพัฒนาการทางอารมณ์อย่างสมเหตุผล ทำให้พฤติกรรมที่แสดงออกมาเหมาะสม ลักษณะนิสัยของบุษบาทำให้ผู้อ่านชื่นชมเข้าใจและเห็นใจตัวละครนี้

๑.๒.๒.๑ การรักศักดิ์เหนือสิ่งใด ในขณะที่อิเหนาให้ความสำคัญกับความรักระหว่างอิเหนากับนาง โดยไม่คำนึงถึงยศศักดิ์ แต่บุษบากลับให้ความสำคัญกับยศศักดิ์ยิ่งกว่าชีวิต

บุษบาเป็นลูกที่ติของพ่อแม่ เมื่อต้องตุนาหงันกับอิเหนาตามราชประเพณี นางไม่เคยขัดขืน หรือแสดงท่าทีไม่พอใจ เมื่ออิเหนาทิ้งตุนาหงัน บุษบายังคงสงวนท่าที และไว้ตัวเพราะเป็น วงศ์เทवासุงส่ง นางจึงไม่ร้องไห้คร่ำครวญ ความโศกเศร้าเสียใจของบุษบาแสดงออกด้วย พฤติกรรมที่เปลี่ยนไป ได้แก่ไม่เที่ยวชมอุทยานเหมือนเคย และไม่สนุกสนานรำเริงเหมือน ก่อน เห็นได้จากบทสนทนาของมะเดหวีดาหา

“เมื่อนั้น	ฝ่ายองค์มะเดหวีดาหา
นางเห็นระเด่นบุษบา	พักตราสร้อยเศวตวิ
คิดจะดับโศกศัลย์ให้บรรเทา	จึงโลมเล่าเอาใจนางโสมศรี
แต่ทุกข์ทุกข์จะประจบเข้าขบปี	มิได้ชมมาลีเล่นสำราญฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๒๒๗.)

การที่อิเหนาตัดรอนบุษบา ทำให้ต้องเสื่อมเสียเกียรติยศของตนเองและวงศ์ตระกูล บุษบา จึงโกรธแค้นอิเหนามาก จนกระทั่งกล้าขับสิ่งท้าวดาหา ไม่ยอมไปไหว้อิเหนาจนต้องบังคับ เมื่อ เลี้ยงไม่ได้ บุษบาทำอย่างผินใจยิ่ง

“เมื่อนั้น	ระเด่นบุษบาดวงสมร
ฟังพระมารดาว่าวอน	ให้กลัดกลุ่มมรอันฤทัย
ยิ่งคิดความหลังคั่งแค้นนัก	นงลักษณ์มิใคร่จะไหว้ได้
จำเป็นด้วยกลัวก็จวนใจ	จำไหว้ชนิดหนึ่งพอเป็นที่ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๖๐.)

หลังจากนั้นเป็นหน้าที่ของอิเหนาที่ต้องหาทางไกล่ชืดบุษบา เพราะบุษบาไม่ได้แสดงกิริยา ฟังใจอิเหนา ขณะเดียวกันบุษบาก็ไม่ได้แสดงความรู้สึกของตนที่มีต่อจรรยาให้รับรู้ บุษบายังคง วางตนเป็นกุลสตรีที่สงวนท่าที อิเหนารู้ดีว่าบุษบาไม่ได้สนใจตน จึงให้สียะตราเป็นสื่อหาทาง ไกล่ชืดบุษบา บุษบารู้ว่าอิเหนาสนใจตนแต่บุษบายังคงแค้นเคืองอิเหนาและแสดงให้อิเหนารับรู้

โดยการฝันรับสั่งไม่ยอมร้อยมาลัยให้อิเหนา ต่อเมื่อต้องตามเสด็จทำวาดานาไปใช้บน และอิเหนา ถูกต้องตัวนาง บุชบาเสียใจและเพิ่มความแค้นเคืองอิเหนา

ความเสียใจทำให้บุชบาตรอมใจ ทำวาดานาส่งเกตเห็นและให้ไปไหว้พระดาบสให้รดน้ำมนต์ ให้บุชบา ระหว่างทางพบอิเหนา กิริยาท่าทีที่มีต่ออิเหนาเริ่มเปลี่ยนไป คือไม่ได้แค้นเคืองอิเหนา แต่แสดงจริตกิริยาหญิง ด้วยเหตุที่อิเหนาได้ถูกต้องตัวนางแล้ว

“เมื่อนั้น	บุชบาเยาววยอดเส่นหา
ดำเนินเดินเคียงเคียงมา	นัยนาหลบเนตรภูวไนย
นางสะบั้งสะบัดด้วยขัดเคือง	ชายชำเลื่องหางตาแล้วค้อนให้
ขวยเขินสะเทินหญ่ทวย	จำเป็นจำใจจรรจรัลฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๔๓๘.)

บุชบาต้องพึงใจอิเหนาบ้าง เพราะอิเหนามีรูปโฉมทั้งดงามยิ่ง ยศศักดิ์สูงส่ง และเก่งกล้าในการรบ เหล่านี้เป็นคุณสมบัติของวีรบุรุษ หญิงสาวแรกขุนเช่นบุชบาย่อมชื่นชมและพึงใจ แต่แสดงออกไม่ได้เพราะอิเหนาทอดทิ้งนาง เมื่ออิเหนาแสดงความหลงใหลนางอย่างรุนแรง และได้ถูกต้องตัวนาง ซึ่งเป็นการแสดงสิทธิ์ในตัวนาง บุชบาย่อมหวังว่าอิเหนาจะหาทางทำให้ได้ครองคู่กัน ดังนั้นท่าทีของนางจึงเปลี่ยนไป เมื่ออิเหนาปลอมเป็นจรรกาไปรับนางถึงที่บรรทม บุชบาโกรธมากจนต้องร้องไห้ด้วยความแค้นใจ ดังนี้

“เมื่อนั้น	ระเด่นบุชบานาวีศรีใส
ไม่แจ้งเหตุผลกลไล	ตกใจตะลึงทั้งอินทรีย
กันแสงพลางตรัสด้วยขัดแค้น	บังอาจมาถึงแท่นบรรทมศรี
จะพาเราไปไหนดังนี้	จึงทำที่ทะนงองหงาร์
<u>แม้ไฟไหม้มาถึงวังโน</u>	<u>จะสู้ม้วยบรรลัยเสียดีกว่า</u>
<u>เราไม่เสียตายชีวา</u>	วางเสียอย่าพาทจรฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๕๐๙.)

บุษบาโกรธจรรยาจนต้องร้องไห้ด้วยความแค้นใจ จรกาเป็นเพียงระตุต่าศักดิ์ แม้จะเป็นคู่ครองของนางแต่ยังไม่ได้อภิเษก การทำเช่นนี้จึงเป็นการหมิ่นเกียรติบุษบามาก ความรักศักดิ์ของนางจึงปรากฏอย่างเด่นชัด และยอมตายเสียดีกว่า

ความรักศักดิ์ของบุษบาปรากฏอย่างเด่นชัดเมื่ออยู่ในร่างอุณากรรณ ปันหยีส่งสารถึงนางสะการะหนึ่งหรัต บุษบาตำหนินางดังนี้

"คลี้อ่านออกดูรูปะจักษ์	รสรักผูกพันกันหนักหนา
น้อยจิตคิดแค้นพระธิดา	จะมาปนศักดิ์ด้วยใจไพร่
ทั้งคู่ตุนาหงันนั้นก็มิ	หรือมาเป็นเช่นนั้นก็ไม่ได้
<u>เสียแรงเป็นวงศาสุราลัย</u>	<u>ไม่รักศักดิ์จะให้เขานินทา</u>
แล้วคิดแค้นชัดใจปันหยี	ไม่เจียมตัวกลัวศรีปัตนรา
แม้พระองค์ทรงทราบกิจจา	จะพลอยพาเรานี้ให้ชั่วไป
คนอะไรที่ไหนดะนางศักดิ์	อหังการเกินพักตร์มกใหญ่
คิดพลางวางสารนั้นลงไว้	แล้วกลับไปดاناปาตีฯ"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๗๕๐-๗๕๑.)

บุษบาแสดงความจริงใจด้วยการตำหนิฝ่ายหญิงก่อน นางสะการะหนึ่งหรัตเป็นถึงวงศ์เทวา และมีคู่ตุนาหงันแล้ว แต่กลับมีใจให้ปันหยีซึ่งเป็นเพียงโจรป่า ไม่รักศักดิ์ของตน ความคิดของบุษบาแสดงให้เห็นว่าบุษบาเป็นคนรักศักดิ์ของวงศ์เทวา ไม่นิยมหญิงที่ทำผิด ตัวนางต้องเป็นคู่ครองจรกาเพราะขัดรับสั่งพระราชบิดาไม่ได้ แม้จะไม่นิยมชมชอบแต่ไม่สามารถขัดขึ้น ส่วนปันหยีนั้นบุษบาตำหนิว่าไม่เจียมตัว การที่เป็นเพียงโจรป่าแต่ยังแอบส่งสารสื่อรักกับวงศ์เทวาแสดงให้เห็นว่าไม่เกรงกลัวท้าวทาลงเลย ปันหยีทำการเกินตัวนัก ขณะเดียวกันก็อาจมองได้ว่านางกำลังหึงหวงปันหยี เพราะคล้อยคล้าคล้าคลว่าคล้าคล้าอึเหนา เมื่อปันหยีแสดงท่าทีพอใจนางสะการะหนึ่งหรัต บุษบาจึงไม่พอใจและกล่าวตำหนิปันหยี ความตอนนี้อย่างเน้นแก่นเรื่องสำคัญคือการยึดถือเรื่องยศศักดิ์ บุคคลนอกวงศ์เทวัญที่ต้องการคู่ครองเป็นวงศ์เทวาจึงเป็นพวกที่ "ไม่เจียมตัว" และ "อหังการเกินพักตร์มกใหญ่" ยิ่งนัก

การเป็นวงศ์เทวานับเป็นการสร้างเงื่อนไขสำคัญให้ตัวละคร ทำให้ต่างจากตัวละครอื่น บุชบาจึงถือว่ายศศักดิ์ของตนมีค่ายิ่งกว่าสิ่งใด เมื่อเป็นหญิงแรกขุนบุชบารักนวลสงวนตัว ไม่สนใจเรื่องบุรุษเพศอย่างเปิดเผย แม้จะชื่นชมพอใจอิเหนา นางก็ไม่แสดงความรู้สึกของตนอย่างโจ่งแจ้ง บุชบาสงวนท่าทีและไม่ยอมอิเหนาอย่างง่ายดาย ซึ่งเป็นการเพิ่มคุณค่าให้กับตนเอง เมื่อเป็นของอิเหนาแล้วต้องพรากจากกัน บุชบาซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่ออิเหนา บุชบายอมตายเพื่อไม่ต้องเป็นของป็นหยี ความรักศักดิ์ของบุชบาจึงทำให้ผู้อ่านชื่นชมประทับใจตัวละครนี้

๑.๒.๒.๒ มีจิตใจอ่อนไหว หวาดระแวงตามวิสัยหญิง ลักษณะนิสัยนี้ปรากฏอย่างเด่นชัดเมื่อต้องพรากจากอิเหนา บุชบาต้องปลอมเป็นชายในร่างอุราภรณ์ ทั้งหวาดกลัวและเศร้าเสียใจ การต้องเดินป่ากับนางที่เลี้ยงสองคนโดยไม่มีแม่รองเท้าจะใส่ ทำให้ผู้อ่านสงสารบุชบามาก

“ว่าแล้วก็พากันคลาไคล	ดำเนินในแนวป่าพนาศรี
บุหลันทรกลดหมดราศี	เหมือนจะชวนให้ลีลาไป
ลมหวนอวลกลิ่นบุหงา	หอมตลบอบมาในป่าใหญ่
เหมือนเมื่ออยู่ในถ้ำอำไพ	รวยรื่นชื่นใจด้วยมาลา
คิดพลางนางทรงกันแสงรำ	ชะรอยกรรมทำไว้เป็นหนักหนา
เดิมพลัดกำจัดจากพารา	มาอยู่คูหาค่อยคลายใจ
มิสามาซ้ำให้จำจาก	พลัดพรากจากถ้ำทองผ่องใส
อกเอ๋ยไม่เคยเดินไพร	เคยสำราญแต่ในพระบุรี
ครั้งนี้ตกไร่ได้ยาก	ลำบากชอกช้ำบทศรี
แต่เกือกจะรองก็ไม่มี	จะเหยียบย่างจรลิกไล
จำจิตจึงจำลีลา	เจ็บบาทหนักก็ร้องไห้
อย่างย่องจ้องงูกันคลาไคล	มรคาจะไปก็ไม่มี
ไต่ยีนสำเนียงเสียงปีกษา	ร้องชมจันทร์อาอยู่ยังมี
เหมือนจะถามข่าวมาด้วยปรานี	มารศรีได้ฟังวังเวงใจ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔ : ๕๖๓-๕๖๔.)

การต้องเดินป่าในเวลากลางคืนโดยไม่มีแม้แต่รองเท้าจะใส่ ไม่รู้ว่าจะต้องทำอะไร จะไปทางไหน จึงสร้างความหวาดกลัวให้บุษบายิ่งนัก การสร้างให้บุษบาเป็นหญิงที่ไม่เคยพบความยากลำบาก เมื่อต้องตกอยู่ในสภาพเช่นนี้ผู้อ่านจึงสงสารบุษบา ยิ่งนัก ภาพบุษบาที่เดินไปร้องไห้คร่ำครวญไป จึงแสดงความอ่อนไหวและทำให้ผู้อ่านสงสารบุษบา ยิ่งนัก

สิ่งที่บุษบาแคลงใจตลอดเวลาคือ อิเหนาอาจกลับไปหาจินตะหรา เพราะแรกเริ่มอิเหนาเป็นฝ่ายทอดทิ้งนาง และต้องพรากจากจินตะหราทั้งที่ยังรักกันอยู่ แม้บุษบาจะมั่นใจว่าอิเหนารักนาง แต่วิสัยหญิงยอมก้มหัวและหวาดระแวงว่าจะถูกทอดทิ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเคยรู้สึ้นั้นมาแล้ว ความหวาดหวั่นของบุษบาแสดงผ่านความคิดคำนึงของนางหลายครั้งเริ่มจาก

“ไฉ่ว่าป่านนี้พระพี่เจ้า	จะโคกเศรัภัญจนนวนหา
ตั้งแต่ไปแก่งสยมา	ไม่เห็นชนิษฐาในถ้ำทอง
พระจะแสนโคกสร้อยละห้อยให้	ร้อนราชหฤทัยหม่นหมอง
จะดันดันคั้นค้ำว่าเทียวหาน้อง	ทั่วประเทศเดือนท้องพนาลี
อกเอ๋ยทำไฉนจะได้รู้	ว่าน้องอยู่ประมอดันกรุงศรี
แม้ใครทูลแถลงแจ้งคดี	เห็นทีจะรีบมาด้วยอาลัย
<u>หรือสุดคิดที่จะติดตามหา</u>	<u>จะคืนสมจินตะหรานหรือไฉน</u>
ทั้งน้องไว้เดียวเปลี่ยวใจ	ว่าพลางรำให้ไปมา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔ : ๖๑๐.)

แม้จะมั่นใจว่าอิเหนาต้องตามมาด้วยความรัก แต่ก็เกิดความหวั่นไหวว่าอิเหนาอาจกลับไปหาจินตะหรา จิตใจที่อ่อนไหวและหวาดระแวงตามวิสัยหญิง ทำให้บุษบาร้องไห้คร่ำครวญ ความหวาดกลัวของนางนับว่าเป็นไปอย่างมีเหตุผล

ความคิดที่ว่าอิเหนาอาจกลับไปหาจินตะหรา ทำให้บุษบาไม่เชื่อว่าบันหยีคืออิเหนาปลอมตัวมา แม้นางที่เลี้ยงทั้งสองจะทูลว่าบันหยีคืออิเหนา

“เมื่อนั้น	อุณากรรณตอบความตามประสงค์
มิใช่พระเชษฐาโฉมยง	อย่าพะวงหลงคิดเห็นผิดไป

<u>จินตะหราว่าดีเป็นที่รัก</u>	<u>หรือจะหักเสนาหามาได้</u>
จะสลัดขัดเมียท่านเสียโย	พี่ช่างเอาอะไรมาเจรจา
แต่เราหากได้ทุกขหรืออน	จากบิดามารดรมานอนป่า
ว่าพลางถอนฤทัยไปมา	นิทราไม่หลับในราตรี ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๖๓๗-๖๓๘.)

ไม่ใช่เพียงเพราะคำสาปเท่านั้นที่ทำให้บุษบาจำอิเหนาไม่ได้ แต่เป็นเพราะความระแวง อันเป็นวิสัยหญิง ทำให้บุษบาไม่มั่นใจในตัวอิเหนา ผู้ที่ต้องทุกข์ทรมานในเหตุการณ์ตอนนี้คือ บุษบา ซึ่งต้องจากพระราชบิดาพระราชมารดาเดินทางมา อิเหนาอยู่ที่ใดก็ไม่อาจรู้ การออกติดตามบุษบาทำให้อิเหนาลำบาก แต่การกลับไปหาจินตะหราคือความสุขสบาย ซึ่งไม่มีใคร ดำเนินอิเหนาได้ ดังนั้นเมื่อรู้ว่าอิเหนาติดตามนางมา บุษบาจึงรักและภักดีอิเหนายิ่งนัก

เมื่อบันหยี่ชิงกริชไปได้ บุษบาเสียใจมากและคิดว่าคงหนีบันหยี่ไม่พ้น บุษบายอมตายดีกว่า จะต้องเป็นของบันหยี่ แม้พี่เลี้ยงทูลว่าบันหยี่คืออิเหนาติดตามมา บุษบาไม่เชื่อ เพราะคิดว่า อิเหนาคงกลับไปอยู่กับจินตะหราแล้ว อิเหนาคงไม่ยอมลำบากออกติดตามนาง

“ เมื่อนั้น	แห่หนึ่งตอบตามอัชฌาสัย
พระเชษฐาจะมาตามโย	ผิดท่วงทีไปอย่าพาที
<u>เมียท่านที่รักเป็นอกนิษฐ</u>	<u>จะภริมย์ชมชิดเกษมศรี</u>
<u>นับอะไรกับน้องผู้เดียวนี้</u>	<u>จะมาเดินพงพีให้ยากใจ</u>
ถึงใครใครตำไรก็ไม่ว่า	สุดแต่เหมือนพี่ยาจะยกให้
ช่างคิดชอบขอบคุณเป็นพันไป	มิเสียทีที่ได้เลี้ยงมา
วันนี้ตัวน้องจะอาสาญ	พี่อยู่ด้วยกันให้บรรชา
ว่าพลางทางทรงโคก	กัลยาเพียงจะสิ้นสมประดี ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔ : ๙๒๑-๙๒๒.)

ความน้อยใจและคิดมากของบุษบา เป็นวิสัยหญิงทั่วไป การที่อิเหนาผู้พร้อมทุกอย่าง จะยอมละทิ้งความสะดวกสบายเพื่อติดตามนางจึงไม่น่าจะเป็นไปได้ การได้บุษบาก็เป็นไปอย่าง ลักลอบ ไม่มีใครรู้เห็น อิเหนาจึงหึงบุษบาได้อย่างง่ายดาย แล้วอิเหนาจะต้องทนลำบากเดินทาง

ตามหาบุษบาทำไม บุษบาตัดสินใจยอมตายเพราะคิดว่าอิเหนาไม่มีทางตามนางแน่ ความเด็ดเดี่ยวของนางทำให้อิเหนารักและเกรงใจบุษบามากยิ่งขึ้น

การมีจิตใจอ่อนไหวและหวาดระแวงตามวิสัยหญิง ทำให้บุษบาเป็นตัวละครที่มีชีวิตจิตใจ อารมณ์ความรู้สึกของนางเป็นไปอย่างสมเหตุผล เพราะอิเหนาไม่เห็นคุณค่าของนาง จึงทิ้งตุนาหนิงนาง ความจริงข้อนี้ทำให้บุษบาหวาดระแวงอยู่ตลอดเวลา เป็นเหตุผลที่ดีว่าทำไมนางจึงไม่เชื่อว่าอิเหนาจะติดตามมาด้วยความรัก ลักษณะเช่นนี้ทำให้ผู้อ่านเข้าใจและเห็นใจบุษบา

๑.๒.๒.๓ การเป็นคนเจ้าคารม ลักษณะนิสัยนี้ทำให้บุษบาเป็นนางเอกที่ผู้อ่านประทับใจ เพราะรับรู้สภาพอารมณ์ของบุษบาได้ชัดเจนขึ้น บุษบาเป็นตัวละครที่มีคารมคมคาย สามารถโต้ตอบอย่างฉลาดเฉลียว กล่าวได้ว่าการเป็นคนเจ้าคารม เป็นลักษณะสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจบุษบาได้ดียิ่งขึ้นดังที่ รัตนฤทัย สัจจพันธ์ ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า

“พฤติกรรมของบุษบาที่อยู่ในกรอบจารีตประเพณี แต่ยังคงแสดงความเป็นตัวของตัวเอง พอดควร ทำให้บุษบามีลักษณะของความเป็นมนุษยชน จุดเด่นสำคัญในลักษณะนิสัยของบุษบา อีกอย่างหนึ่งคือ มีไหวหวั่นคมคาย ทำให้ผู้อ่านเข้าใจจิตใจและอารมณ์ของบุษบาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น” (๒๕๓๔: ๓๕๗.)

การเป็นคนเจ้าคารมจึงนับเป็นลักษณะเด่นของบุษบา และอาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะเด่นของตัวละครแทบทุกตัวในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ไม่ว่าจะเป็นอิเหนา จินตะหรา สียะตรา วิยะดา ฯลฯ การสร้างให้ตัวละครแทบทุกตัวเป็นคนเจ้าคารมจึงเป็นกลวิธีสร้างอารมณ์สะเทือนใจได้ดีวิธีหนึ่ง เพราะทำให้รับรู้ และเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้ดียิ่งขึ้น เป็นการแสดงความไพเราะและงดงามของภาษาโดยใช้ความเปรียบ ใช้คำน้อย กिनความมาก ซึ่งพบมากในบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา

การใช้ถ้อยคำของตัวละครเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา เพราะสะท้อนให้เห็นลักษณะนิสัยของตัวละครได้ดียิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตัวนาง ไม่ว่าจะเป็นบุษบา จินตะหรา และวิยะดา ศุกร บุนนาค ได้แสดงความคิดเห็นในเรื่องนี้ไว้ว่า

“.....อันที่จริงถ้าจะว่าถึงความไพเราะในวิธีใช้ถ้อยคำแล้วเรื่องอิเหนาเป็นเรื่องที่เพราะที่สุด ความคมคายในการวาดภาพตัวละครก็ประณีต แต่ละตัวนิสัยไม่ซ้ำกันเลย และนิสัยใจคอเหล่านี้ แฝงอยู่ในเงื่อนไขของการใช้ถ้อยคำทั้งสิ้น ตัวนางของเรื่องอิเหนาแต่ละตัวล้วนซ่อนอารมณ์ ที่แท้จริงไว้ภายใต้วาจาที่ถ่อมตัว กิริยาที่เรียบร้อยละมุนละม่อม เรื่องอิเหนามีวิธีให้ตัวละคร ทะเลาะกันได้ด้วยการที่ต่างฝ่ายต่างกราบกรานอ่อนน้อมต่อกัน คือต่างฝ่ายต่างแสดงความเป็น ผู้ดีอ่อนหวานอย่างยิ่งต่อกัน ยิ่งฝ่ายตรงกันข้ามแสดงความอ่อนน้อมเท่าไร อีกฝ่ายหนึ่งซึ่ง ตกอยู่เป็นฝ่ายผิด ก็จะต้องรู้สึว่าถูกด่าเจ็บยิ่งขึ้นเท่านั้น....”(๒๕๓๙: ๓๑.)

การเป็นคนเจ้าคารมจึงเป็นวิธีสร้างอารมณ์สะเทือนใจได้ดีวิธีหนึ่ง ทั้งยังเป็นการแสดงฝีมือ การประพันธ์ของผู้แต่ง บุชบาเป็นตัวนางที่มีคำคม มีโวหารคมคาย คุณสมบัติข้อนี้แสดงออก อย่างเด่นชัดเมื่อบุชบาเจรจาโต้ตอบกับผู้อื่น บุชบาสามารถใช้ถ้อยคำ แก้ปัญหาได้ ทุกสถานการณ์ ตัวอย่างเช่นเมื่ออิเหนาลักนางไปไว้ที่ถ้ำทอง บุชบาสามารถใช้คารมที่ ฉลาดหลักแหลมและรู้เท่าทันอิเหนา ทำให้อิเหนาต้องแกลังปลอยนางไว้ที่ถ้ำทองตามลำพังเพื่อ สร้างความหวาดกลัวให้กับบุชบา บทเจรจาตอนนี้แสดงให้เห็นลักษณะการเป็นคนเจ้าคารมของ บุชบาอย่างเด่นชัด และสามารถทำให้อิเหนาผู้เก่งกล้าสามารถต้องหาอุบายอื่นเพื่อทำให้บุชบา ใจอ่อน ถ้อยคำของบุชบามีดังนี้

“ ออกเจียน่าน้อยใจนัก	ชั่วซ้ำอัปลักษณ์บัดสี
ช่างกระไรไม่มีความดี	เสียที่ที่กำเนิดเกิดมา
ทำให้เคืองเมืองบาทพิตรวงศ์	เหมือนมิใช่เชื้อวงศ์อัญญา
แมนม้วยมุดสุดสิ้นชีวา	จะดีกว่าที่ได้อัประมาณ
ทั้งเจ็บทั้งอายทั้งชายหน้า	อยู่ชั่วกัลปาวสาน
ดังชาติกะละหนาสารณ	ผิดพงศวงศ์วานทั้งปวงไป
เขาจะค่อนนินทาทุกแห่งหน	จะอยู่ดูหน้าคนกระไรได้
ว่าพลางนางชกชายสไบ	ปิดพักตร์ไรไรใดก็ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๕๑๔.)

บุชบาโทษตนเองว่าไม่มีคุณสมบัติของผู้หญิงที่ดีเลย เกิดมาอัปลักษณ์ ไม่มี ความดี เสียที่ที่เป็นวงศ์เทวาแต่ทำให้พระบิดาพระมารดาอับอายชายหน้า ทำให้ทั้งสองพระองค์ต้อง

ขุนเคืองใจ การต้องเกิดมาเพื่อรับสภาพนี้จึงไม่มีความดีใดเลย น่าจะตายไปก็ยังดีกว่าที่ต้องทำให้วงศ์ตระกูลและตัวเองอับอายขายหน้า ความรู้สึกที่ว่า “ทั้งเจ็บทั้งอายทั้งขายหน้า” จึงเป็นความรู้สึกที่รุนแรงยิ่งนัก เพราะเป็นการเน้นย้ำให้เห็นความในใจของนางทั้งหมด และเป็นความรู้สึกที่จะคงอยู่ตลอดไป “อยู่ชั่วกัลปาวสาน” ความอับอายนี้จะทำให้คนทั่วไปนินทา ทำให้ตัวนางและวงศ์ตระกูลไม่สามารถสู้หน้าใครได้ สิ่งที่บุษบากล่าวมาทั้งหมด นางกล่าวโทษตนเอง โดยกล่าวถึงผลที่เกิดจากการที่อิเหนาทอดทิ้งนาง โดยไม่กล่าวถึงต้นเหตุซึ่งก็คืออิเหนานั้นเอง ความตอนนี้จึงเป็นการกล่าวประชดประชันโทษตัวเอง ซึ่งแท้จริงก็คือกล่าวโทษอิเหนา

อิเหนากล่าวแก้ว่าที่ทำมาทั้งหมดก็เพราะรักบุษบา โทษของอิเหนามีเพียงเล็กน้อย นางจึงไม่น่าโกรธอิเหนามากมายนัก ขอให้บุษบาเห็นใจในความรักของอิเหนาและลดความโกรธเคืองลงบ้าง ถ้อยคำของอิเหนาเต็มไปด้วยความอ่อนหวานและแสดงให้เห็นว่ารักบุษบาอย่างยิ่ง แต่บุษบาไม่เชื่ออิเหนาและกล่าวแก้ไปว่า

“ วาเอยวาจา	ช่างว่าเหมือนใครไม่รู้เท่า
สารพัดไพเราะเพราะเพราะ	เลือกเอาแต่ดีมาเจรจา
จะให้เชื่อพจมานหวานถ้อย	จะได้ไปเป็นน้อยชาวหมันหย่า
เขาจะเชิดชื่อลือชา	ว่ารักสามมีท่านกว่าความอาย
อันความอภัยสอดดู	จะติดตัวชั่วอยู่ไม่รู้หาย
ร้อนใจอะไรเล่าเจ้าเป็นชาย	ไม่เจ็บอายขายหน้าก็ว่าไป
ว่าพลางนางสะบัดเบือนหนี	มารศรีโคกซ้ำรำไห้
อนิจจาเจ็บซ้ำระกำใจ	แต่นี้จะได้อัประมาณ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๕๑๕.)

ถ้อยคำที่บุษบากล่าวแก้อิเหนาแสดงความฉลาดเฉลียวของบุษบา ทำให้เห็นว่าบุษบาไม่ใช่ผู้หญิงที่โง่เขลา การเป็นคนนิ่งเฉยไม่แสดงอารมณ์ความรู้สึก ไม่ได้หมายความว่าบุษบาจะต้องเชื่อทุกสิ่ง แต่บุษบามีสติปัญญาและมีเหตุผล บุษบาไม่เชื่อที่อิเหนาแก้ตัว ถ้อยคำที่อ่อนหวานของอิเหนาไม่สามารถปิดบังหรือเลี่ยงความผิดได้ บุษบาว่า “ช่างว่าเหมือนใครไม่รู้เท่า” จึงชี้ให้เห็นว่าบุษบารู้เท่าทันอิเหนาทุกอย่าง คือรู้ว่าอิเหนากำลังแก้ตัว เลือกแต่ความดีมาพูดแต่สิ่งที่จะพูดถึงความไม่ดีของตนเอง ถ้าบุษบาเชื่ออิเหนาคาวนี้ก็ต่อ “จะได้

เป็นน้อยชาวมันหย่า" คือเป็นรองจินตะหรา เพราะบุษยามาทีหลัง บุษบาเป็นคู่ตุนาหงันที่อิเหนาทอดทิ้ง ความอับอายนั้นยังรู้สึกจนถึงตอนนี้ หากยินยอมอิเหนาก็จะต้องได้อายอีก เพราะจะกลายเป็นว่ารักสามีของหญิงอื่น อับอายเพิ่มขึ้นและจะติดตัวตลอดไป บุษบายังแสดงให้เห็นความจริงในเรื่องการแย่งชิงความรักว่า หากเกิดขึ้นเมื่อใดไม่ว่าจะด้วยเหตุผลอะไร ผู้เสียหายก็คือฝ่ายหญิงที่ต้องเดือดร้อนและอับอาย ฝ่ายชายจะเป็นฝ่ายที่ไม่ได้รับความเสียหายใดเลย ดังนั้นความรักระหว่างอิเหนา จินตะหรา และบุษบา ผู้ที่ไม่เดือดร้อนก็คืออิเหนา จินตะหราและบุษบาจึงเป็นฝ่ายเสียหาย ข้อความที่ว่า "ร้อนใจอะไรเล่าเจ้าเป็นชาย ไม่เจ็บอายชายหน้าก็ว่าไป" จึงเป็นการแสดงความจริงในเรื่องความรักที่อิเหนาเป็นฝ่ายได้ประโยชน์ แต่เพียงผู้เดียว

บทสนทนาต่อไปนี้แสดงการกระทำของอิเหนาทั้งหมดได้อย่างดียิ่ง ดังนี้

<p>" ลิ่นเอ๋ยลิ่นลม ในสารศรีมีมาเป็นสำคัญ ซึ่งว่าไม่เลี้ยงจินตะหรา อย่ากล่าวแกลังกลับกลอกยกย่อน ก็ยอมรู้ยู่ทั่วว่าชั่วชาติ จึงเรศร้างห่างกันแต่นั้นมา ไฟรฟ้าประชากรก็ร้อนรน แต่เพียงนั้นแล้วมิหน้าใจ กระนั้นหรือแบกหน้ามาว่ารัก นี่เนื้อแกลังซิงซังจิงจาล</p>	<p>เพราะพริ้งกลิ้งกลมดั่งจักรผัน ว่าไม่เลี้ยงช้านั้นแน่นอน จงรำลึกตรึกตราดูก่อน อักษรมีมันอยู่เป็นตรา เจ้าสลัดตัดขาดไม่ปรารถนา พระบิดาอาดูรฟู่นไฟ ได้เคืองแค้นทุกขทนมั่นไหม้ ยังมาซ้ำทำให้อัประมาณ ปลอมปลิ้นจกลักหักหาญ ให้เดือดร้อนรำคาญทั้งธานี ฯ"</p>
---	--

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๕๑๖.)

บุษบาย้อนความถึงเหตุการณ์ครั้งที่อิเหนาส่งสารมาตดรอนนาง นางเตือนอิเหนาว่า "อย่ากล่าวแกลังกลับกลอกยกย่อน" เพราะหลักฐานคือ "อักษรมีมันอยู่เป็นตรา" การที่อิเหนาพูดผิดให้กลายเป็นถูก บุษบารู้เท่าทันตลอดเวลา ถ้อยคำที่ใช้จึงนับว่ารุนแรงและเน้นว่า "ก็ยอมรู้ยู่ทั่วว่าชั่วชาติ เจ้าสลัดตัดขาดไม่ปรารถนา" เป็นการตำหนิตนเองอย่างรุนแรง ซึ่งมีน้ำเสียงตำหนิอิเหนานั้นเอง เพราะอิเหนาตดรอนนางโดยที่นางไม่มีความผิด อิเหนายังทำ

สิ่งร้ายแรงที่สุดคือ “ปลอมปล้นฉกฉกหักหาญ” ได้แก่ “ปลอม” แอบอ้างชื่อจรรยาปลอมเข้าไปถึงที่บรรทมของนุชบา “ปล้น” ให้ทหารทำเป็นชาวกะหมิงคนหนึ่งมาปล้นเมืองดาหา ใช้กำลังลอบแย่งชิงนางโดยไม่รู้ตัว “ฉก” ชิงตัวนางมาโดยเร็ว “ลัก” คือลอบทำในสิ่งที่ตนไม่มีสิทธิ์โดยที่ท้าวดาหาไม่ทรงทราบ และ “หักหาญ” คืออิเหนาชิงตัวนางมาด้วยถือว่าตนมีอำนาจเพราะต้องการนางโดยไม่คำนึงถึงสิ่งใดทั้งสิ้น ทั้งหมดนี้จึงแสดงการกระทำของอิเหนาทั้งหมดได้ดียิ่ง เป็นการตำหนิและตำว่าอิเหนาอย่างรุนแรงที่สุด แสดงให้เห็นว่านางโกรธแค้นอิเหนาตลอดเวลา ความจริงทั้งหมดนี้อิเหนาปฏิเสธไม่ได้ แก้วไม่ได้ ทำทีของนุชบาทำให้อิเหนาต้องเปลี่ยนท่าทีของตน ด้วยการทำให้ถึงนางไว้ เพื่อให้นางหวาดกลัว การเป็นคนเจ้าคารมของนุชบาจึงแสดงออกอย่างเด่นชัด จากบทสนทนาโต้ตอบกับอิเหนา

เมื่อปลอมเป็นอุณากรรณ ลักษณะการเป็นคนเจ้าคารมยังคงปรากฏอย่างเด่นชัด แสดงความฉลาดเฉลียวของนุชบา ตัวอย่างเช่น ตอนนางสะการะหนึ่งหรัตร้อยบุหงาให้ปันหยีและอุณากรรณ อุณากรรณรู้เรื่องดีจึงแสดงท่าทีให้ปันหยีรู้ ปันหยีปฏิเสธและว่าตนไม่บังอาจ “อาจเอื้อมเอาดอกฟ้า” ซึ่งหมายถึงไม่กล้าคิดรักใคร่กับนางสะการะหนึ่งหรัต อุณากรรณกล่าวแก่ไปว่า

“ เมื่อนั้น	อุณากรรณยิ้มแล้วแถลงไซ
ถ้าดอกฟ้าโน้มกิ่งลงมาไซรั	จะถึงมือหรือไม่ให้ว่ามา
นี่หรือรักใคร่ไว้ใจกัน	ยังมีทันไรหมางระคางช้า
อย่าพักเอื้อนอำทำมารยา	น้องแจ่งกิจจาอยู่เต็มใจ
แล้วว่าพี่เป็นไรไม่ไปเฝ้า	ทุกซโคโรคเร้าหรือใจ
หรือรู่ระกำवलกลไ	ดูที่เหมือนจะใช้ในจวรา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๗๕๖.)

การเปรียบนางสะการะหนึ่งหรัตเป็นดอกฟ้าแสดงความสูงศักดิ์ของนาง ซึ่งเป็นพระราชธิดาของกษัตริย์วงศ์เทวา คู่ครองของนางจึงต้องเป็นวงศ์เทवादด้วยกันเท่านั้น ปันหยีเป็นเพียงโจรป่าซึ่งต่ำศักดิ์ยิ่ง จึงเป็นไปไม่ได้ที่จะได้ครองคู่กัน คำแก้ของอิเหนาจึงสมเหตุผล แต่อุณากรรณแย้งได้นำฟัง เป็นคำคมที่แสดงท่าทีของนางสะการะหนึ่งหรัตที่มีต่อปันหยีได้ดียิ่ง เพราะหากนางยินยอมแล้วความรักนี้จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ อุณากรรณรู้ความจริงข้อนี้ จึงตั้งคำถามกับ

บันยี่ว่า "ถ้าดอกฟ้าโน้มกิ่งลงมาไซ้ จะถึงมือหรือไม่ให้ว่ามา" แสดงให้เห็นความมั่นใจ ในความคิดของอุณการณ ทำให้เห็นลักษณะนิสัยของบุษบาว่าช่างสังเกตโดยผู้แต่งไม่ต้อง บอกตรง ๆ

บุษบาเป็นตัวละครที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็น ความพิศวงหลงใหลในความงามของนาง ซึ่งงามยิ่งหญิงใดในเรื่อง ความงามของบุษบา ทำให้ผู้พบครั้งแรกตกตะลึงและถึงกับหมดสติ เกิดความรู้สึกสงสารและเห็นใจบุษบาเมื่อ บุษบาต้องเป็นฝ่ายถูกอิเหนาทอดทิ้งทั้งที่สูงศักดิ์และงดงามกว่าจินตะหรา และเกิดความรู้สึก ประทับใจในความกล้าหาญและเด็ดเดี่ยวของบุษบาเมื่ออยู่ในร่างอุณการณ กลวิธีการสร้าง อารมณ์สะเทือนใจในตัวบุษบา มีองค์ประกอบหลายประการได้แก่ ลักษณะพิเศษของบุษบา ไม่ว่าจะเป็นการเป็นวงศ์เทวาสูงส่งและงดงามยิ่งหญิงใดในเรื่อง การสร้างให้นางเหนือกว่า จินตะหราทุกประการแต่อิเหนา กลับทอดทิ้งนาง เพราะเลือกจินตะหรา และลักษณะนิสัยของ บุษบา ซึ่งเป็นการสร้างให้บุษบาเป็นนางเอกที่มีพัฒนาการทางอารมณ์อย่างสมเหตุสมผล รวมทั้งการเป็นคนเจ้าคารมของบุษบา ทั้งหมดนี้ทำให้บุษบาเป็นตัวละครที่มีชีวิต เพราะสามารถ แสดงอารมณ์ความรู้สึกของตนได้อย่างเต็มที่ ผู้อ่านสามารถรับรู้อารมณ์นั้นผ่านกลวิธีการสร้าง ตัวบุษบา บุษบาจึงไม่เป็นเพียงตัวละครในวรรณคดีเรื่องหนึ่งเท่านั้น แต่เป็นตัวละครที่สามารถ เป็นตัวแทนของมนุษย์ในสังคมหนึ่งได้ในความรู้สึกของผู้อ่าน ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเข้าใจเห็นใจ บุษบา และประทับใจในตัวละครนี้

๒ ตัวละครรอง แม้จะไม่มีบทบาทสำคัญเท่าตัวละครเอก แต่นับว่ามีความสำคัญยิ่งนัก เพราะตัวละครรองเป็นสิ่งที่เน้นโครงเรื่อง แก่นเรื่อง และมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับเหตุการณ์ ในเรื่องทั้งหมด ตัวละครรองในบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนามีมากมายหลายตัว แต่ผู้วิจัย จะเลือกศึกษาตัวละครรองที่มีความสำคัญยิ่งเพียงสี่ตัว ได้แก่ จินตะหรา จรกา สียะตรา และวิยะดา โดยแยกพิจารณาสองส่วนได้แก่

๑ ลักษณะภายนอก

๒ ลักษณะนิสัยตัวละคร

ซึ่งเป็นรายละเอียดที่ต่างจากการศึกษาตัวละครเอก การศึกษาตัวละครรองในสองส่วนนี้ จะทำให้เข้าใจเห็นใจตัวละครได้ดียิ่งขึ้น การศึกษาตัวละครรองเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่ง ส่วนหนึ่ง ในการสร้างอารมณ์สะท้อนใจในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒

๒.๑ จินตะหรา จินตะหราเป็นตัวละครรองที่มีความสำคัญ เพราะทำให้อิเหนา กอนหมั่นบุษบา ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงเหตุการณ์ในเรื่องทั้งหมด เรารู้จักจินตะหราตั้งแต่เริ่มเปิดเรื่อง หลังจากที่ผู้แต่งแนะนำตัวละครเอกคืออิเหนาแล้ว ต่อมาก็คือจินตะหรา และบุษบาตามลำดับ จึงนับเป็นการให้ความสำคัญกับตัวละครตัวนี้มาก แม้จะไม่ได้แนะนำละเอียดเท่าบุษบา แต่ก็ทำให้เห็นว่ามีผลสำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเป็นการแนะนำที่มาก่อนบุษบานางเอกของเรื่อง อารมณ์สะท้อนใจที่เกิดกับผู้อ่าน ได้แก่ความเข้าใจเห็นใจ และบางครั้งอาจนึกตำหนิจินตะหรา อย่างไรก็ตามก็นับว่าจินตะหราเป็นตัวละครหญิงที่น่าสนใจตัวหนึ่งในวรรณคดีไทย องค์ประกอบ ที่สำคัญในการสร้างตัวละครตัวนี้ได้แก่

๒.๑.๑ ลักษณะภายนอก ได้แก่รูปโฉมและยศศักดิ์ ซึ่งมีความสำคัญที่สุดในบทละคร เรื่องอิเหนา สิ่งที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งในการสร้างตัวละครตัวนี้ คือการสร้างลักษณะภายนอก ของจินตะหราและบุษบาเปรียบเทียบกัน โดยให้จินตะหราดูดีกว่าบุษบาทุกประการ

๒.๑.๑.๑ รูปโฉม เรารู้จักจินตะหราเริ่มจากประไหมสุหรีหมั้นหย่าประสูติพระราชบุตร โดยบรรยายรูปสมบัติของพระราชบุตรว่าผิวดำแดง งามยิ่งหญิงใดในเมืองหมั้นหย่า เป็นที่รัก ขององค์พระอัยยิกา ท้าวหมั้นหย่าและประไหมสุหรี ตลอดจนพระญาติวงศ์ ที่สำคัญคือมีศักดิ์ เป็นน้องสาวที่เกิดปีเดียวกับอิเหนา ความงามของนางมีการเอ่ยถึงเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

“ เมื่อนั้น	องค์ประไหมสุหรีหมั้นหย่า
ทรงครรภัก์วันทศมาศตรา	ประสูติมาเป็นราชบุตร
งามงอนอ่อนระทวยนวยแน่	ดำแดงนวลเนื้อสองสี
ผ่องพักตร์ผิวพรรณดั่งจันทร์	นางในธานีไม่เทียมทัน
องค์พระอัยยิกเป็นที่รัก	ถนอมนักเชยชมภิรมย์ขวัญ
บิดุราขมาตุรงค์แลพงศ์พันธุ์	พร้อมกันประทานนามพระธิดา

ชื่อจินตะหราวาตีศรีสวัสดิ์	เฉลิมวงศ์พงศ์ษัตริย์ในหมั้นหย่า
อ่อนเดือนกว่าอิเหนาพี่ยา	ทั้งสองชั้นชาเดียวกัน
พร้อมพระพี่เลี้ยงนางนม	นักสนมกรมในสวาสวรรค์
ประโลมเลี้ยงพระธิดาดวงจันทร์	ทุกวันทุกเวลารাত্রี”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๒๒.)

หลังจากแนะนำจินตะหราแล้วก็ไม่ได้กล่าวถึงอีก จนกระทั่งอิเหนาไปคำนับศพพระอัยยิกาที่เมืองหมั้นหย่า จึงเปิดตัวจินตะหราอีกครั้ง เป็นการพบกันระหว่างอิเหนาและจินตะหราเป็นครั้งแรก และนับเป็นครั้งแรกที่อิเหนาได้เดินทางมาต่างเมือง ได้พบหญิงงามคนแรกในวัยหนุ่ม รูปโฉมและกิริยาท่าทีของจินตะหราทำให้อิเหนาพึงใจมาก ถึงกับดูนางไม่วางตา

“ เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีเรื่องศรี
จึงถวายอภิวันท์อัญชลี	องค์ประหม่อมสุหรี่โสภา
และทำที่มีให้ใครสังเกต	ข้าเลื่องเนตรดูระเด่นจินตะหรา
งามงอนอ่อนจรตักิริยา	ลักษณะเลิศล้ำนารี
พิศพิศตรึงงามพิศพิศนุคผ่อง	ผิวเนื้อนวลละของสองสี
อชรช้ออนแอ่นทั้งอินทรีย์	ภูมิดูนางไม่วางตา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๔๗.)

จินตะหรานับเป็นหญิงสาวที่งดงามคนหนึ่ง แต่ไม่ได้ทำให้ชายหนุ่มที่พบครั้งแรกตกตะลึงเหมือนเมื่อได้พบบุษบา ความงามของจินตะหราต้องประกอบไปด้วยรูปโฉมและกิริยาท่าทีด้วย อีกทั้งอิเหนาเองก็ไม่เคยพบหญิงสาวสูงศักดิ์คนใดมาก่อนนอกจากเหล่านางกำนัล ซึ่งถ้าเทียบกันแล้วฐานะของจินตะหราสูงกว่ามาก จินตะหราเป็นพระญาติ เป็นพระราชบุตรเมืองหมั้นหย่า งามทั้งรูปโฉมและจรตักิริยา การพบกันครั้งนี้ทำให้อิเหนาหลงใหลในความงามของนาง

แม้จินตะหราจะงามกว่าหญิงใดในหมั้นหย่า แต่ไม่ทำให้ผู้พบนางครั้งแรกตกตะลึง บุษบาจึงงามกว่าจินตะหรามากนัก เมื่อปลอมเป็นอุณากรรณและต้องรบกับท้าวจะมานหรา ความงามของบุษบาทำให้ท้าวจะมานหราเอ็นดูนางจนไม่อยากจะรบด้วย จินตะหรานั้นมีเพียงอิเหนาเท่านั้นที่พบนางครั้งแรกแล้วหลงรักและเก็บไปเพื่อคล้อง นอกจากอิเหนาแล้วไม่มีใครอื่น การเทียบ

ความงามของนางทั้งสองนี้ ผู้แต่งให้ตัวละครในเรื่องเป็นผู้เปรียบเทียบ ไม่ได้บอกตรงๆ ว่าใครงามกว่าใคร แต่เห็นได้จากพฤติกรรมของตัวละครไม่ว่าจะเป็นวิหยาสะก้า จรกา ท้าวกะหมังกุนหนึ่ง หรือท้าวจะมานธา ซึ่งอาจมีข้อแย้งว่าตัวละครเหล่านี้ไม่เคยพบจินตะหรา จึงไม่เหมาะนักหากจะนำมา ตัดสินความงามของนางทั้งสอง ตัวละครที่พบนางทั้งสองและ แสดงพฤติกรรมเมื่อพบนางทั้งสองต่างกัน ได้แก่ประสันตา ประสันตาไม่ได้แสดงพฤติกรรมใด เมื่อพบจินตะหรา แต่เมื่อพบบุษบาครั้งแรกนั้นประสันตาดึงกับ

“พิศวงหลงไปไม่พริบตา จนพานมาลานั้นเอียงไป”

ความงามของจินตะหราจึงยังเป็นรองบุษบามากนัก จินตะหรางามที่สุดในเมืองของตน ในขณะที่ความงามของบุษบาเลื่องลือไปไกล จนทำให้เกิดศึกชิงนาง ใครที่พบบุษบาครั้งแรก ต่างตกตะลึงหรือเกิดความเอ็นดูบุษบาด้วยกันทั้งนั้น บุษบาจึงงามกว่าจินตะหรา (ศุภร บุนนาค, ๒๕๓๙.)

๒.๑.๑.๒ ยศศักดิ์ จินตะหราเป็นเพียงพระราชบุตรีท้าวหมันหย้า เป็นเพียงวงศ์ระตู ต่ำศักดิ์ แม้ว่าจะมีเกียรติสูงกว่าระตูเมืองอื่น เพราะเป็นพระญาติของวงศ์เทวาก็ตาม แต่ ยศศักดิ์ของจินตะหรายังเป็นรองบุษบาซึ่งเป็นวงศ์เทวาเช่นเดียวกับอิเหนา จินตะหราก็ฐานะ ของตนดี การพำนักประณามตนจึงเป็นการแสดงความในใจของนาง เมื่ออิเหนากลับเมือง หมันหย้าอีกครั้งโดยปลอมเป็นโจรป่า ท้าวหมันหย้าไม่ทราบความจริงและไม่คิดสู้รบกับโจรป่า จึงยอมยกจินตะหราให้โจรป่าได้ง่ายๆ การกระทำของท้าวหมันหย้าในครั้งนี้ทำให้อิเหนาถึงกับดูถูก คนทั้งเมืองหมันหย้า

“ เมื่อนั้น	พระโสมยงค์มีสาระบันหยี
แย้มยิ้มพริ้มพักตร์เปรมปรีดี	ภูมิตริตรีกนี้ใน
<u>อันชาวหมันหย้านี้ชั่วนัก</u>	<u>จะถือศักดิ์รักหน้าก็หาไม่</u>
<u>แต่โจรป่าจะมาชิงชัย</u>	<u>ไม่มีใครสามารถอาจฉจญ</u>
<u>ทั้งจะเอายานียของพี่ยา</u>	<u>ไปให้อ้ายชาวป่าพนาสนธ์</u>
คิดพลางเสแสร้งแก้งใส่กล	ให้พระองค์ยกพลมาชิงชัย

พลางขม้ายชายเนตรดูเชษฐา นัยนาแลสบกัณหลบนี
หมอบเมียงเจียงอายเป็นทวงที เทวีขวยเขินสะเทิ้นใจ ๕"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๔๗.)

อิเหนาพบจินตหราที่พระเมรุอีกครั้ง และลอบมองนางด้วยความเสนาหา ท่าทีของ
 จินตหราเป็นดังนี้

“เมื่อนั้น ระเด่นจินตหรามารศรี
 ดำเนินเดินเคียงพระภูมิ ทำทวงที่อายเอียงเมียงเมิน
แลสบหลบเนตรเชษฐา กัลยายังระทวยขวยเขิน
ให้ออดสูจิตคิดสะเทิ้น พลางเดินก้มพักตร์ทักษณไป ๕"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๖๒.)

จินตหราไม่ได้เฉยเมยต่ออิเหนา แต่แสดงท่าทีให้รู้ว่าพึงใจอิเหนาเช่นกัน การให้ชานสลา และสไบของนางแก่อิเหนา เป็นการต่อความสัมพันธ์กับอิเหนา ทั้งที่รู้ว่าอิเหนามีคู่ตุนาหงันแล้ว การต่อไมตรีให้อิเหนาอย่างง่ายดายเช่นนี้ ทำให้ผู้อ่านบางคนนึกตำหนินาง การแสดงออกของ จินตหราจึงต่างจากบุษบา

เมื่อพบอิเหนาอีกครั้ง จินตหราคล้ำปฏิเสธอิเหนาหลายครั้ง ความเจ็บแค้นใจเป็นเช่นไร จินตหราแสดงออกอย่างเต็มที่ทั้งวาจาและการกระทำ

“ เมื่อนั้น จินตหราเคืองข้องไม่ผ่องแผ้ว
 นางปัดกรค้อนคมช่วนเป็นแนว เชิญเสด็จคลาดแคล้วคลาไคล
 ป่านนี้บุษบามีบ้านบ่น จะปะปนคนชั่วให้มัวไหม้
 ออย่าเฝ้าเข้าชี้พิรี้พิไร ชัดใจนิดก็หยิกให้ยับเยิน ๕"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๑๑๐๕.)

เมื่ออิเหนาอภิเษกจินตหราเป็นประโหมสุหรี่ฝ่ายขวา การงอนจนเกินงามของจินตหรา
 ทำให้เกิดข้อเปรียบเทียบกับบุษบาอีกประการหนึ่ง ถึงตอนนี้อิเหนาไม่โปรดจินตหราแล้ว

แต่ต้องไปหานางและพูดจาเล่าโลมนางหลายครั้ง แต่จินตะหราไม่ยอมคืนดีด้วยเพราะอิเหนา ทอดทิ้งนางนานเกินไป พฤติกรรมของจินตะหราทำให้อิเหนาเบื่อหน่าย ต่างจากความรู้สึกที่มีต่อบุษบา เพราะบุษบาเข้าใจอิเหนา แม้จะตัดพ้อต่อว่าอิเหนาก็เป็นไปอย่างพองาม บุษบารับฟังเหตุผลและอภัยให้อิเหนา การที่จินตะหราไม่ยอมคืนดีกับอิเหนายังทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ไม่ว่าจะเป็นประไหมสุหรีทุเรปัน ประไหมสุหรีดาหา และบุษบา การสร้างความเดือดร้อนให้คนอื่นนี้ ทำให้จินตะหราเป็นหญิงสาวที่น่ารำคาญยิ่งนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิเหนานั้นรำคาญนางมาก เพราะทำให้บุษบาถูกพรากไป จินตะหราที่เคยมีเหตุผล งามจริตกิริยา ช่างปรนนิบัติ ไม่มีอีกต่อไปแล้ว อิเหนาพบจินตะหราที่น่ารำคาญและแสนงอน การสร้างจินตะหราให้กลายเป็นหญิงที่มีลักษณะเช่นนี้ จึงเป็นการสร้างข้อเปรียบเทียบระหว่างนางและบุษบาอีกประการหนึ่ง และยังทำให้นางเป็นรองบุษบามากขึ้น จินตะหราได้แสดงความรู้สึกนึกคิดของนาง ซึ่งเป็นความนึกคิดที่เปลี่ยนแปลงอย่างมีเหตุผล พฤติกรรมของจินตะหราทั้งหมดล้วนเกิดจากอิเหนาทั้งสิ้น จินตะหราจึงเป็นตัวละครที่เต็มไปด้วยอารมณ์ความรู้สึก ไม่ว่าจะเป็นอารมณ์รัก อารมณ์โกรธ อารมณ์เสียใจหรือดีใจ และกล้าแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตนอย่างเต็มที่

๒.๑.๒.๒ ซี้หิงและเจ้าทิวี่ ผู้หญิงที่จินตะหราหึงหวงคือบุษบา เพราะบุษบาเป็นคู่ตุนาหงันของอิเหนาซึ่งสูงศักดิ์กว่าจินตะหรา ความหึงหวงของนางปรากฏอย่างเด่นชัดเมื่ออิเหนาต้องไปรบในศึกกะหมังกูหนิง จินตะหราตัดพ้ออิเหนาดังนี้

<p>“ เมื่อนั้น ฟังตรัสชัดแค้นฤทัยนัก แล้วตอบถ้อยน้อยหรือพระทรงฤทธิ์ ล้วนกล่าวแก้งสร้างเสเล่ห์ลม พระจะไปดาหาปราบข้าศึก ด้วยสงครามในจิตยังติดพัน ไหนพระผ่านฟ้าสัญญาน้อง ไม่นิราศแรมร้างห่างไกล พระวาจানাเชื่อเป็นพันนัก พาชื่อสุจริตคิดสำคัญ</p>	<p>จินตะร้าวาตีมีศักดิ์ สะบัดพักตร์ผินหลังไม่บังคม ช่างประดิดประจิตคิดความพองามสม คดคมแยบคายหลายชั้น หรือรำลึกถึงคู่ตุนาหงัน จึงบิดผันพจนานาไม่อาลัย จะปกป้องครองความพิสมัย จนบรรลัยมอดม้วยไปด้วยกัน จึงหลงรักภักดีไม่เด็ดฉันท์ หมายถึงว่าเมตตาปราณี</p>
---	---

มิรู้มาอาภัพกลับกลาย
ยังสมคำสัญญาที่พาที

จะหนักเลียงเปียงบายหน่ายหนี
ก็ร้อยปีพระจะกลับคืนมา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๐๓-๓๐๔.)

ความรู้สึกของจินตะหราเป็นความรู้สึกของหญิงสาวที่กลัวคนรักทอดทิ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคนรักต้องไปพบคู่ตุนาหงันที่พร้อมไปด้วยรูปสมบัติและคุณสมบัติ ส่วนนางนั้นกลายเป็นคนที่อิจฉาได้ครอบครองและอยู่ด้วยกันเป็นเวลานานแล้ว ไม่ใช่หญิงสาวคนใหม่ของอริเณนา ทั้งไม่ใช่วงศ์เทวดาด้วยกัน นางจึงเทียบบูชาไม่ได้เลย ความรู้สึกหนึ่งหวงของจินตะหราจึงเป็นความรู้สึกที่มีเหตุผล นางยังรู้ว่าอริเณนานั้นเวลารักแล้วยอมทำทุกวิถีทางเพื่อให้ตนสมปรารถนา แม้การทิ้งบ้านเมืองมาเพื่อให้ได้ตัวนาง ถ้อยคำประชดประชันของนาง แสดงให้เห็นว่านางหนึ่งหวงอริเณนา แม้ว่าการไปรบครั้งนี้จะเป็นความจำเป็น และเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่ง แต่จินตะหราไม่รับฟังเหตุผลใด จินตะหรายังคงตัดพ้ออริเณนาต่อไปว่า

“ เมื่อนั้น
ค้อนให้ไม่แลดูสรา
แล้วว่าอนิจจาความรัก
ตั้งแต่จะเชี่ยวชาญเป็นเกลียวไป
สตรีใดในพิภพจบแดน
ด้วยไฟรักให้เกินพักตรา
ไฉว์่าน่าเสียดายตัวนิก
จะออกชื่อลือชัวไปทั่วทิศ
เสียแรงหวังฝักฝักชีวี
หมายบำเหน็จจะรับเสด็จไป
ด้วยระเด่นนุษาโถมทรู
ไม่ต่ำศักดิ์รูปชัวเหมือนตัวน้อง
ไฉแต่นี้สืบไปภายหน้า
เขาจะค่อนนินทาทุกสิ่งอัน

โหมยงองค์ระเด่นจินตะหรา
กัลยาคั่งแค้นแน่นใจ
พียงประจักษ์ดังสายน้ำไหล
ที่ไหนเลยจะไหลคืนมา
ไม่มีใครได้แค้นเหมือนอกข้า
จะมีแต่เวทนาเป็นเนื่องนิตย์
เพราะเชื่อลั่นหลงรักจึงซ้ำจิต
เมื่อพลั้งคิดผิดแล้วจะโทษใคร
พระจะมีเมตตาภิหาไม่
ก็รู้เท่าเข้าใจในทำนอง
ควรคู่ภิรมย์สมสอง
ทั้งพวกพ้องสุริยวงศ์พงศ์พันธุ์
จะอายชาวดานาเป็นแมนมั่น
นางรำพันว่าพลางทางใดกา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๐๔-๓๐๕.)

คำรำพึงรำพันตอนนี้เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ผู้อ่านวรรณคดี เป็นการแสดงความรู้สึกของ จินตะหราผู้รู้ตัวดีว่าจะต้องเสียอิเหนาไปอย่างแน่นอน การเปรียบความรักว่าเป็นเหมือน สายน้ำเชี่ยวที่ไหลไปไม่มีทางไหลย้อนกลับคืนมานั้น ก็เปรียบได้กับความรักของอิเหนาและ ตัวนางที่จากนี้ไปจะไม่มีอีกแล้ว เป็นการแสดงความแน่ใจในความคิดของตัวเอง โดยอาศัย ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติให้เป็นสิ่งรองรับความคิดนั้น การที่จินตะหากล่าวว่าอิเหนานั้น “หมายบำเหน็จจะรีบเสด็จไป” บำเหน็จจากการทำศึกครั้งนี้คือตัวบุษบา เพราะเป็นธรรมเนียม มาแต่โบราณว่า เมื่อเกิดศึกชิงนาง ผู้ชนะจะได้นางนั้น คำรำพันในตอนนี้จึงทำให้เห็นว่านาง หนึ่งหวงอิเหนา กลัวว่าอิเหนาจะรักบุษบา ความหนึ่งหวงของจินตะหราจึงปรากฏอย่างเด่นชัด จากคำรำพันตอนนี้

จินตะหราเป็นคนเจ้าทริฏี การที่อิเหนาทอดทิ้งนางทำให้นางอับอายและเจ็บช้ำใจ เมื่อต้อง ไปเข้าพิธีอภิเษก นางจึงแสดงความขุ่นเคืองใจในตัวอิเหนา และไม่พอใจบุษบา เมื่อบุษบา ยกพานสลาให้จินตะหรา นางแสดงความไม่พอใจด้วยการรับพานด้วยมือซ้าย

“เมื่อนั้น	ระเด่นจินตะหรามารศรี
เห็นนางบุษบานารี	ทำที่กิริยาคมใน
ยังแค้นเคืองระคายนัยนา	กัลยามิใครจะยังได้
จึงเอาพระหัตถ์ซ้ายทรมวย	รับพานเสือกใส่ไว้ตรงพักตร์ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๑๐๖๓-๑๐๖๔.)

จินตะหราแสดงท่าทีของตนอย่างเด่นชัดว่าไม่พอใจ เมื่อได้เป็นประไหมสุหรีฝ่ายขวาของ อิเหนา ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สำคัญกว่าบุษบา จินตะหรายังคงแสดงท่าทีไม่ยินยอมใคร แม้อิเหนา จะง้อนางหลายครั้ง นางยังคงไม่ยอมคืนดีด้วย นางใช้ถ้อยคำประชดประชันอิเหนาดังนี้

“ เมื่อนั้น	จินตะหราวาตีศรีใส
ทั้งรักทั้งแค้นแน่นฤทัย	นางทรมวยวันทาแล้วพาที
ไม่ลืมนคุณทูลกระหม่อมชบย้อมเลี้ยง	ได้ชื่อเสียงสมคะนมเหสี
ไฉนพระจะมาให้ฆ่าตี	น้องไม่มีข้อเคืองด้วยเรื่องไร

หรือมีผู้รู้เห็นเป็นโจทก์	ทูลกล่าวโทษว่าน้องทำไฉน
ซึ่งทรงธรรมส์สัญญาไว้	เล่าก็ไม่มีผิดสักนิดเลย
แต่น้องรักศกดีต่ำเหมือนน้ำมาก	ขึ้นท่อมปากสุดท้ายจะทูลเฉลย
อย่าลืบลหลังซึ่งตายภิปรายเปรย	น้องก็เคยเป็นข้ามาช้านาน
เหมือนเขาเปรียบเทียบความเมื่อยามรัก	แต่น้ำผักต้มชมก็ชมหวาน
ถึงยามยึดจีดกร้อยทั้งอ้อยตาล	เคยโปรดปรานเปรี้ยวเค็มรู้เต็มใจ
ขออยู่เป็นข้าฝ่าพระบาท	ไม่แข่งวาสนาหามิได้
เสด็จมาช้ำอยู่แม่นรู้ไป	จะเคืองใจพระน้องจะหมองมัว
ด้วยแรกเริ่มเดิมพระสละเสียด	มิใช่เมียดแล้วจะวังมาชิงฉิว
เห็นสูงศักดิ์นักน้องจึงต้องกลัว	จะฝากตัวตามประสาเป็นข้าไท
แต่หนหลังพลังพลาดประมาทจิต	จึงต้องผิดเพียงว่าเลือดตาไหล
แม่นมีจำตำราข้างหน้าไป	จะข้าได้ความอายเพียงวายปราน ๙”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๑๑๕๒.)

เมื่อต้องได้อายเพราะอิเหนาทอดทิ้งตนเป็นเวลาหลายปี จินตะหราจึงโกรธเคืองอิเหนา และไม่ยอมโอนอ่อนตามที่อิเหนาต้องการ ข้อความที่นางนำมาบอกกล่าวก็ล้วนเป็นความจริงที่อิเหนาเองก็รู้ว่าเคยพูดและสัญญาไว้กับนาง จินตะหราปฏิเสธว่าไม่มีข้อเคืองใจอิเหนา เพราะอิเหนามีบุญคุณเคยชุบเลี้ยงตนให้เป็นมเหสีของอิเหนา คำสัญญาที่ว่าจะไม่ลืมนาง อิเหนาก็ทำตามสัญญาทุกอย่าง ดังนั้นอิเหนาจึงไม่มีความผิดใดๆ ข้อความเหล่านี้เป็นการประชดอิเหนา เพราะที่อิเหนาสัญญาทุกอย่างไว้ นั้น ไม่มีสิ่งใดเป็นความจริง อิเหนาหลอกหลวงและทอดทิ้งนาง อิเหนาลืมนางมาหลายปีแล้ว การกระทำของอิเหนาจึงทำให้นางเสียใจมาก แต่นางไม่ได้กล่าวโทษอิเหนาตรงๆ เป็นแต่การโทษตัวเองประชดอิเหนา เพราะอิเหนาย่อมรู้ว่าอะไรเป็นอะไร ความจริงนี้อิเหนาจึงไม่สามารถปฏิเสธได้ ความในใจของนางในคราวนี้เป็นความคิดและความรู้สึกของหญิงสาวที่ถูกทอดทิ้ง ความเจ็บใจ ความอับอายที่ได้รับจึงเป็นประสบการณ์ที่จินตะหราไม่อาจลืมได้ การพรั่นกลัวประณามตนเองของจินตะหราทำให้เกิดความรู้สึกสงสาร เห็นใจในตัวนาง

เมื่อจินตะหราตื่นดีกับอิเหนาแล้ว นางให้สะการะวาตีและมาหยารัศมีไปไหว้บุษบา แต่ตัวนางไม่ไปเพราะต้องการดูท่าทีของบุษบา บุษบาจึงให้มเหสีของอิเหนาอีกหกองค์มาไหว้จินตะหรา

<p>"เมื่อนั้น เห็นทกนางกัลยานารี ว่าโฉมยงองค์ระเด่นบุษบา จึงให้นาเข้ามาข้างใน ที่จริงจิตคิดจะไปพุดเล่น แต่ธุระไม่ได้ว่างห่างเวลา ทั้งทกนางอย่าแหยงแคลงฤทัย จงนึกว่าร่วมวงศ์พงศ์พันธุ์</p>	<p>ระเด่นจินตะหรามารศรี ขึ้นมาอัญชลิก็จแจ้งใจ ให้ทกนางนี้มาบังคมไหว้ แล้วปราศรัยไต่ถามตามกิจจา กับระเด่นบุษบาเสนา จึงมิได้ไคลคลาไปหากัน เรามีได้รั้งเกียจเดียวดฉันท์ ไปกว่าชีวิตจะบรรลัยฯ"</p>
---	--

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๑๑๕๗.)

เห็นได้ว่าจินตะหรมีทิวี่ นางไม่ยอมไหว้บุษบาก่อนเพราะถือตัวว่าเป็นประไพสุหรี่ฝ่ายขวา แม้ว่าบุษบาจะมียศศักดิ์สูงกว่านาง ท่าทีของจินตะหราแสดงให้เห็นว่านางคิดว่านางสำคัญกว่าบุษบา ความเหิงหวงและเจ้าทิฐี จึงทำให้จินตะหราเป็นรองบุษบา

องค์ประกอบหลักในการสร้างจินตะหรา มีสองประการ คือ ลักษณะภายนอกได้แก่ รูปร่างและยศศักดิ์ เห็นได้ว่าแม้จินตะหราจะมียศศักดิ์ต่ำต้อย แต่นางมีรูปร่างที่งดงาม ซึ่งทำให้อิเหนาหลงใหลและไม่สนใจเรื่องยศศักดิ์ จินตะหราจึงมีคุณค่าเพราะความงดงามของนาง การสร้างลักษณะนิสัยให้จินตะหราเป็นหญิงที่กล้าแสดงออก ชี้นิ่งและเจ้าทิฐี ทำให้จินตะหราเป็นรองบุษบา แม้กระทั่งการเป็นหญิงคนแรกที่อิเหนาหลงรัก ก็ยังทำให้นางเป็นรองบุษบา เพราะทำให้อิเหนาเสียดายบุษบา มาก และโทษว่าเป็นเพราะไปหลงรักจินตะหราจึงต้องเสียดายบุษบาให้จรรกา เมื่อเกิดศึกกะหมิงกุนนิง คุณค่าของบุษบามีมากขึ้นเพราะมีเจ้าชายต่างเมืองมารบแย่งชิงบุษบา ต่างจากเมื่่ออิเหนาได้จินตะหรา ไม่มีใครมารบชิงจินตะหรา อิเหนาไม่ต้องแสดงฝีมือในการรบเลย เพียงพยายามให้อิเหนาได้จินตะหราให้อิเหนายอมเท่านั้น เพราะไม่มีใครในเมืองหมันหยารังเกียจหรือกีดกันอิเหนา แต่กว่าจะได้บุษบามาอิเหนาต้องรบกับท้าวกะหมิงกุนนิง ซึ่งเก่งกล้าสามารถมาก ต้องพบกับจรรกาเจ้าของบุษบา ต้องปลอมเป็นจรรกา

ลักขุษา และต้องพยายามทำให้บุษบาใจอ่อนกว่าจะได้บุษบาจึงยากยิ่งกว่าเมื่อได้จินตะหรามากนัก ที่สำคัญคืออิเหนาไม่รู้สึกละอายตายจินตะหราเลย อิเหนาสีมนว่ามีจินตะหราเพราะมุ่งทำทุกทางให้ได้บุษบา การเป็นหญิงสาวคนแรกที่ยิเหนาหลงรักน่าจะทำให้อิเหนาประทับใจและจดจำนางเสมอ กลับกลายเป็นว่าทำให้เกิดข้อเปรียบเทียบที่ลดค่าจินตะหราทำให้จินตะหราเป็นรองบุษบาทุกประการ แม้การเป็นประไหมสุหรีฝ่ายขวาของอิเหนาซึ่งถือเป็นตำแหน่งสำคัญที่สุด แต่กลับไม่มีความหมายเพราะอิเหนาไม่ได้รักและยกย่องนาง กลับรักและเกรงใจบุษบาประไหมสุหรีฝ่ายซ้ายที่ร่วมทุกข์สุขมาด้วยกัน นับเป็นการสร้างและวางลำดับความสำคัญของตัวละครได้ดี ทำให้เห็นความสำคัญของตัวละครแต่ละตัวได้โดยที่ผู้แต่งไม่ต้องบอกตรง ๆ

“ เมื่อนั้น	พระโสมงองค์อิเหนานาถา
สถิตบรรจกรรมแห่นางฟ้า	กับระเด่นบุษบานารี
เคียงเขนยเขยขึ้นระรินกลิ่น	ไม่สุดสิ้นเสนหายาหยี
นางยิ้มเยื่อนเบือนกระบวนให้ยวนยี่	สรวลระริกซิกซ์ทุกวี่วัน
หวนรำลึกถึงนางจินตะหรา	พระมาตุจฉากำชับมาคับขัน
มิไปตามความผิดจะติดพัน	จะพรากขวัญเนตรไปเสียในวัง
แน้นไปร้องก็จะซ้ำรำว่า	ที่สัญญาไว้ตามความหลัง
เคยรู้เห็นเช่นเชือเบือฟัง	ไม่เหมือนดังบุษบายาใจ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๑๑๔๘-๑๑๔๙.)

ลักษณะเหล่านี้ทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ ได้แก่ความรู้สึกเข้าใจและเห็นใจจินตะหราที่สำคัญคือไม่ได้สร้างให้นางเป็นตัวอิจฉาที่มุ่งทำร้ายบุษบา ทำให้ผู้อ่านไม่เกลียดจินตะหราต่างจากวรรณคดีเรื่องอื่นๆที่มักสร้างตัวละครหญิงที่พระเอกหลงรักซึ่งไม่ใช่นางเอก ให้เป็นหญิงจัดจ้านทั้งคารมและการกระทำ ดังนั้นจึงนับเป็นการสร้างตัวละครที่ยุติธรรมไม่เข้าข้างตัวละครตัวใดตัวหนึ่งจนเกินไป พฤติกรรมของจินตะหราเป็นไปอย่างสมเหตุสมผล ทำให้จินตะหราเป็นตัวละครที่มีชีวิตชีวาตัวหนึ่งในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒

๒.๒ จรกา จรกาเป็นตัวละครรองที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะสร้างขึ้นเพื่อทำให้อิเหนาเพื่อคลั่งและเสียดายบุษบามากยิ่งขึ้น จรกายังเป็นตัวละครที่ทำให้เห็นความแตกต่างระหว่าง

อิเหนาและจรรยาว่าต่างกันราวฟ้ากับดิน เป็นตัวละครที่ทำให้ผู้พบเห็นเสียดายบุษบาอย่างยิ่งนัก หากต้องคู่จรรยา

๒.๒.๑ ลักษณะภายนอก ได้แก่รูปโฉม ยศศักดิ์ และความสามารถในการรบ ซึ่งไม่มีส่วนใดดีเลย เป็นสิ่งที่ทำให้ทุกคนรังเกียจจรรยา

๒.๒.๑.๑ รูปโฉม เริ่มจากการสร้างให้จรรยาอัปลักษณ์ ไม่น่ามอง ในขณะที่ความสง่างามของอิเหนา ทำให้ชาวเมืองดาหาคตกตะลึงจนไม่โกรธอิเหนาที่ทิ้งคู่ตุนาหงัน แต่จรรยาผู้มาช่วยแก้หน้าให้บุษบาและท้าวดาหา กลับทำให้ผู้พบครั้งแรกชิงชังและรังเกียจ เพราะความอัปลักษณ์ ความอัปลักษณ์ของจรรยาเริ่มจากการเปิดตัวจรรยาเลยทีเดียว

“มาจะกล่าวบทไป	ถึงระตุจรรยาเป็นใหญ่
ท้าวมีพระเชษฐาร่วมกษัตริย์	ผ่านเวียงชัยล่าสำสืบพงศ์พันธุ์
มีธิดานารีวิไลลักษณ์	ผิวพัศตร์ผ่องเพียงดวงบุหลัน
ชื่อระเด่นกุสุมาลาวัณย์	ตุนาหงันกับสังคามาระตา
ระตุรำพึงถึงองค์	ด้วยรูปทรงอัปลักษณ์หนักหนา
ดูโฉมมิได้งามทั้งกายา	ลักษณะมหมยักพัศตร์เพียง
จุมุกใหญ่ไม่สง่าราศรี	จะพาที่แห่งแหบแสบเสียด
คิดจะหากัลยาเป็นคู่เคียง	ที่งามเพียงสาวสวรรค์ให้เกื้อองค์
แต่เที่ยววาดรูปนางต่างพารา	ในแว่นแคว้นแดนขวาไม่หลอหลง
พระพินิจพิศดูรูปทรง	มิได้ต้องประสงค์จงใจ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๒๒๑-๒๒๒.)

ความอัปลักษณ์ของจรรยาทราบได้จากคำรำพึงของจรรยาเอง เป็นวิธีที่แสดงให้เห็นว่า จรรยาอัปลักษณ์นักแม้ตัวเองยังต้องยอมรับ หากให้ตัวละครอื่นบรรยายความอัปลักษณ์ของ จรรยาอาจทำให้ไม่สมจริงนัก การให้จรรยาเป็นผู้บอกเองจึงทำให้เห็นว่าความอัปลักษณ์นี้แม้แต่ตัวเองก็ยังมองเห็น ไม่เป็นการเข้าข้างตัวเอง นอกจากรูปทรงจะอัปลักษณ์แล้ว แม้แต่เสียงก็ไม่ไพเราะ เรียกได้ว่าไม่มีดีเลย

การสร้างให้จรกาเป็นชายหนุ่มอัปลักษณ์ที่สุดในเรื่องมีสิทธิ์ในตัวบุษบาซึ่งงามที่สุด จึงเป็นการสร้างภาพที่ขัดแย้ง ไม่คู่ควรกันเป็นอย่างยิ่ง

“ เมื่อนั้น	พระองค์ทรงพิภพดาหา
ทั้งสองมเหสีโสภา	เห็นระตูเข้ามาบังคมคัล
<u>พิศดูรูปร่างเหมือนอย่างไพร่</u>	<u>เติบโตใหญ่กำยำล่ำสัน</u>
<u>นำซึ่งขั้วข้าสารพัน</u>	<u>ไม่คู่ควรกันกับบุตร</u>
สามกษัตริย์เศร้าเสียพระทัยนัก	เสียดายลูกรักแลศักดิ์ศรี
จะผอนผันฉันใดก็ใช่ที่	จำเป็นจึงมีบัญชา
เจ้าค่อยอยู่สุขสำราญ	ครอบครองศฤงคารเป็นสุชา
หรือทุกข์โศกโรคภัยพารา	แต่ค่อยคอยเห็นเข้าปรารมภ์ใจ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๖๔-๓๖๕.)

เมื่อท้าวดาหาและมเหสีทั้งสองพบจรกาเป็นครั้งแรก ความอัปลักษณ์ของจรกาทำให้กษัตริย์ทั้งสามเสียใจยิ่งนัก และเสียดายบุษบาผู้งามยิ่ง ทั้งรูปโฉมและยศศักดิ์ของจรกา นั้นเทียบกับอิเหนาไม่ได้เลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออิเหนาเพิ่งเข้าเฝ้าก่อนจรกา แต่ท้าวดาหาแก้ไขอะไรไม่ได้แล้วจึงต้องต้อนรับจรกา ส่วนนางสนมเมื่อเห็นจรกาต่างตำหนิและรังเกียจจรกา ไม่มีใครเห็นความเหมาะสมระหว่างจรกาและบุษบาเลย

“บัดนั้น	ฝูงสนมনারีสีไล
ทั้งเฝ้าแก่ชะแม่กำนัลใน	ต่างไปชิงช้องมองเมียง
ครั้นเห็นจรกาเข้ามาเฝ้า	บรรดาเหล่าชะแม่แซ่เสียง
บ้างตำหนิว่าหน้าเพรียง	ดูด่าอย่างเหนียงนำชังนัก
ไม่มีทรวดทรงองค์เฮอร์วัน	พิศไหนเลวล้วนอัปลักษณ์
ใส่ชฎาก็ไม่รับกับพัคตร์	งามบาดตานักชู้คร้านดู
บ้างว่าเสียงเพราะเสนาะเหลือ	แหบเครือเบือฟังรำคาญหู
<u>รูปร่างอย่างไพร่ไซ้ระตู</u>	<u>ไม่ควรเคียงคู่พระบุตร</u>
<u>กระนั้นหรือช่างมาตุนาหงัน</u>	<u>เห็นเกินหน้าไกลกันทั้งศักดิ์ศรี</u>
ดังเอาบัดชู้ร้ายราศี	ปนมณีจินดาควรเมือง

กลางคนว่าระตูจะคู่ครอง	ตั้งเพชรผูกเรือนรองด้วยทองเหลือง
เหมือนทองธรรมชาติรุ่งเรือง	มารู้กับกระเบื้องไม่ควรกัน
กลางนางบ้างโกรธแล้วพาที	เสียดายพระบุตรีสาวสวรรค์
ถ้าได้กับอิเหนากุเรป็น	นาสมกันข้าชอบใจ
อันระตูผู้นี้บัดสิ้นก	จะร่วมเรียงเคียงพักตร์หาครวไม่
บ้างห้ามว่าอย่าอ้ออึ้งไป	บ้างบ่นพิโรไปมา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๖๕-๓๖๖.)

เห็นได้ว่าความอัปลักษณะของจรกาเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่ทำให้จรกาน่ารังเกียจ เริ่มจากผิวดำ หน้าเป็นรอยพูนไม่เนียนเรียบเปรียบเหมือนหน้าเพรียง รูปร่างอ้วนไม่มีทรวดทรง เสียงก็ไม่เพราะ ทุกส่วนอัปลักษณะหมด จรกาก็คือลูกบิดราคาถูก ส่วนบุษบานั้นคือเพชรซึ่งมีค่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นเพชรที่มีค่าควรเมือง ถูกปิดกับเพชรนั้นนำมาเทียบกันไม่ได้เลย แม้แยกกันอยู่ลูกบิดก็ด้อยค่าอยู่แล้ว แต่นี้เทียบว่านำลูกบิดมาปนเพชร ลูกบิดยิ่งหมดค่ามากยิ่งขึ้น ตรงข้ามกับเพชรซึ่งจะยิ่งเรืองรองเปล่งประกายออกมา จรกาจึงไม่คู่ควรกับบุษบาเป็นอย่างยิ่ง ความไม่คู่ควรกันอย่างนี้เองที่ทำให้ผู้พบเห็นเสียดายบุษบา และเพิ่มความรังเกียจไปที่จรกา ผู้ไม่เจียมตน ทั้งเสียดายบุษบาและโกรธจรกาไปด้วย เมื่อนำจรกามาเทียบกับอิเหนา ยิ่งเพิ่มความเสียดายบุษบามากยิ่งขึ้น เป็นการเปรียบเทียบที่เห็นข้อแตกต่างได้อย่างเด่นชัด จรกาจึงเป็นตัวละครที่สร้างขึ้นเพื่อให้เกิดความเสียดายบุษบา อันเนื่องมาจากความอัปลักษณะของจรกา

หากจัดอันดับชายหนุ่มที่คู่ควรบุษบา เริ่มจากอิเหนา วิทยาสะก้า และจรกา จรกา นั้นอยู่ลำดับสุดท้าย เพราะไม่มีคุณสมบัติใดคู่ควรบุษบา นอกจากเป็นชายคนแรกที่มาขอบุษบา เท่านั้น การสร้างจรกาขึ้นมาเป็นการทำให้เกิดตัวละครอื่น ๆ มองเห็นความไม่เหมาะสมระหว่างบุษบาและจรกา และทำให้เสียดายบุษบา โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิเหนา หากจรกามีรูปสมบัติและคุณสมบัติเท่าวิทยาสะก้า อิเหนาคงไม่มีเหตุผลเพียงพอที่จะรังเกียจจรกา ดังคำรำพึงของอิเหนาเมื่อพบศพวิทยาสะก้า ข้อความตอนนี้แสดงให้เห็นว่า การที่จรกาเป็นคนนอกวงศ์เทวา ไม่ได้สร้างความน่ารังเกียจให้กับจรกาเท่าความอัปลักษณะของจรกา เพราะวิทยาสะก้าก็ไม่ได้อยู่ในวงศ์เทวาเหมือนจรกา แต่วิทยาสะก้ารูปร่างมากกว่าจรกา อิเหนาจึงไม่รังเกียจ

<p>"ตรัสพลางอย่างเยื้องยุรยาตร สองระตูตามเสด็จจรลี มาเห็นศพทอดทิ้งกลิ้งอยู่ หนุ่มน้อยโสภาน่าเสียดาย ทนต์แดงดังแสงทับทิม เกศปलयงอนงามทรง กระนั้นหรือบิดามิพิศวาส <u>แม้ว่าระตูจรรกา</u> <u>จะมีได้ร่อนรนด้วยปนศักดิ์</u> ตรัสแล้วลีลาขึ้นพาชี</p>	<p>องอาจดั่งไกรสรสีห์ ไปที่วินยาสะกำตาย พระพินิจพิศดูแล้วใจหาย ควรจะนับว่าชายโฉมยง เพริศพริ้งเพราะรับกับขง เอวองค์สารพัดไม่ขัดตา จนพินาศด้วยไอรสา งามเหมือนวินยาสะกำนี้ <u>นำรกรูทรวงสงศรี</u> กลับไปยังที่พลับพลาพลัน ฯ"</p>
--	---

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๔๐-๓๔๑.)

จรรกาจึงเป็นตัวละครที่โศคร้ายเพราะความอัปลักขณ์ของตัวเองใครพบเห็นก็รังเกียจ เห็นได้ว่าตัวละครชายแทบทุกตัวในเรื่องล้วนรูปงาม ไม่ว่าจะ เป็นอิเหนา วินยาสะกำ ลังคามาระตา และสียะตรา มีจรรกาเพียงคนเดียวที่อัปลักขณ์ และเป็นความอัปลักขณ์ที่สุดซึ่งมีเพียงคนเดียว เมื่อต้องแวดล้อมด้วยชายหนุ่มรูปงาม จรรกาจึงเป็นที่น่ารังเกียจยิ่งนัก

๒.๒.๑.๒ ยศศักดิ์ จรรกาเป็นเพียงระตูต่ำศักดิ์ คุณสมบัติข้อนี้เป็นสิ่งที่ทำให้ไม่คู่ควรกับบุษบา ผู้ที่ตำหนิและขยาจรรกาที่สุดก็คืออิเหนา ดังปรากฏในราชสารที่อิเหนาส่งให้บุษบา มีใจความดังนี้

<p><u>"ในลักขณ์นั้นว่าจรรกา</u> ทรลักขณ์พิกลอินทรีย์ เกศานาสิกขงเนตร เสียงแหบแสบสันเป็นฟันไป เมื่อย้มเหมือนหลอกหยอกเหมือนชู <u>ดังกาจากชาติข้าสาราณณ์</u></p>	<p><u>รูปชั่วต่ำซ้ำทั้งศักดิ์ศรี</u> ดูไหนไม่มีจำเรียวใจ สมเพชพิปริตผิดวิสัย รูปร่างช่างกระไรเหมือนยักษ์มาร ไม่ควรคู่เคียงพัคตรสมครสมาน <u>มาประมาณหมายหงส์พงศ์พระยา</u></p>
---	--

มั่นแผ่นดินสิ้นชายที่พึ่งเซย อย่ามีคู่แข่งจะดีกว่า
 ฟ้าพลอยรัอนใจแทบทุกเวลา หรือวาสนาน้องจะต้องกัน ฯ"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๔๑๒-๔๑๓.)

อิเหนาเน้นความต่ำศักดิ์ของจรกาถึงสองครั้ง ครั้งแรกคือ "รูปชั่วต่ำซ้ำทั้งศักดิ์ศรี" ความต่ำศักดิ์ของจรกาเป็นข้อน่ารังเกียจยิ่งนักเพราะจรกาจะเป็นคู่ครองของบุษบาผู้สูงศักดิ์ ครั้งที่สองอิเหนาใช้ความเปรียบได้แก่การใช้ภาพพจน์อุปมาโวหาร เพื่อแสดงความไม่คู่ควรกันในเรื่องของความต่างศักดิ์ โดยใช้ความเปรียบซึ่งเข้าใจได้ทันที อิเหนาเปรียบความไม่คู่ควรกันนั้นว่า "ดังกากาจชาติซ้ำสาธารณ์ มาประมาณหมายหงส์พงศพระยา" กากับหงส์ ใช้เปรียบให้เห็นความต่างศักดิ์กันไม่สามารถนำมาปะปนกันได้ โดยเน้นว่าเป็น "กากาจชาติซ้ำสาธารณ์" คือเป็นกาทที่มีลักษณะต่ำซ้ำ ส่วนบุษบานั่นว่า "หงส์พงศพระยา" คือเป็นหงส์ที่สูงส่ง เป็นถึงนางพญาหงส์เลยทีเดียว กาทที่นำมาเปรียบจึงเป็นกาทที่ต่ำซ้ำที่สุด ส่วนหงส์นั้นก็หงส์ที่สูงส่งที่สุดความเปรียบนี้จึงแสดงความไม่คู่ควรกันเป็นอย่างยิ่งระหว่างจรกาและบุษบา และไม่มีใครฝันความจริงนี้ได้

ความต่ำศักดิ์ของจรกาที่ไม่ได้เป็นวงศ์เทวานั้น เป็นสาเหตุที่ไม่ร้ายแรงเท่ากับเมื่อเกิดกับจินตะหรา แม้การละเมิดจารีตครั้งนี้จะเป็นความผิด แต่ผิดนี้ไม่ได้เกิดจากจรกา จรกาเป็นเพียงผู้ใช้สิทธิ์ของตนเท่านั้น ความผิดตกแก่ท้าวดาหา เพราะพระองค์เป็นผู้เปิดโอกาสให้มีการอภิเษกนอกวงศ์เทวา เพื่อต้องการแก่น้ำตนเองและวงศ์ตระกูล

ดังนั้นจรกาจึงไม่ต้องรับโทษจากการเป็นคู่ตุนาหงษ์บุษบา ซึ่งถือว่าเป็นการละเมิดจารีต เพราะการละเมิดจารีตครั้งนี้เกิดจากท้าวดาหา เมื่อต้องออกติดตามบุษบาซึ่งถูกลมหอบไป เราจึงไม่พบจรกาอีก บทบาทของจรกายุติเพียงเท่านั้น ท้าววรุณได้ขอริดาสิงห์สำหรับให้อภิเษกกับจรกาแทนบุษบา เพื่อกลบเกลื่อนที่อิเหนาลักบุษบาไปทั้งที่ท้าวดาหายกบุษบาให้จรกาแล้ว แม้จะไม่ได้อภิเษกกับบุษบาผู้งามที่สุด แต่จรกาก็ได้ริดาเมืองสิงห์สำหรับซึ่งงามยิ่งนักมาทดแทน

๒.๒.๑.๓ ความสามารถในการรบ เมื่อเกิดศึกกะหมิงกุนหนึ่ง จรกาไม่มีโอกาสแสดงฝีมือในการรบ เพราะทัพจรกามาไม่ทัน อิเหนาจึงได้แสดงความสามารถในการรบอย่างเต็มที่ ผลของการเป็นผู้ชนะทำให้ใครๆ ต่างชื่นชมในความสามารถ และทำให้อิเหนานำมาอ้างภายหลัง

ว่ามีสิทธิ์ในตัวบุษบา ดังที่ท้าวกะหมังกุหนิงบอกไว้ว่า ใครรบชนะก็จะได้บุษบาเพราะเป็นธรรมเนียมแต่โบราณ เมื่ออิเหนารบชนะอิเหนาต่างหากที่มีสิทธิ์ได้บุษบา ไม่ใช่จรรกา ส่วนจรรกา นั้นผลของการมารบไม่ทันนอกจากจะไม่ได้แสดงความสามารถแล้ว ยังถูกตำหนิอีกด้วย

"บัดนั้น	ประสันตาได้ฟังไม่นิ่งได้
จึงว่าเรากล้าบากยากใจ	สู้ทนเป็นไฟแทบตาย
ท่านมาชும்มือเอาสรรพ	นั่งกินสำหรับเล่นง่ายง่าย
เมื่อมีชัยท่านได้พลอยสบาย	แม้แพ้ก็ตายแต่พวกเรา ฯ"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๕๑.)

การมารบไม่ทันของจรรกาจึงเป็นการเพิ่มข้อน่ารังเกียจของจรรกาให้มีมากขึ้น คือไม่ได้ปฏิบัติหน้าที่ของคู่ตุนาหงัน และทำให้อิเหนาสามารถอ้างสิทธิ์ในการเป็นเจ้าของบุษบาได้ ชัยชนะของอิเหนาทำให้ผู้คนชื่นชมยินดี ไม่ว่าจะเป็นท้าวดาหา ประหมอสุนรี มะเดหวี พี่เลี้ยงและนางสนม หากอิเหนาจะอ้างสิทธิ์ในตัวบุษบา ท้าวดาหาก็คงต้องยกให้ ที่สำคัญคือไม่มีใครสามารถรบชนะอิเหนาได้ บุษบาก็ต้องเป็นของอิเหนาตามธรรมเนียม แต่อิเหนาไม่ได้อ้างสิทธิ์นั้นเพราะมุ่งกลับหมั้นหย่าไม่สนใจบุษบา จนกระทั่งได้พบบุษบาแต่จรรกามาถึงก่อน อิเหนาจึงได้แต่เสียดายบุษบา และเสียดายโอกาสที่จะได้บุษบามาครอบครอง ทั้งนี้ก็เพราะอิเหนาทำตัวเองทั้งสิ้น

ลักษณะเด่นของตัวละครนี้คือความอปลักษณ์ซึ่งสร้างขึ้นมาเพื่อให้เกิดความเสียดายบุษบา ตัวละครที่เสียดายบุษบามากที่สุดคืออิเหนา เพราะอิเหนาเป็นผู้ทอดทิ้งบุษบาและเป็นผู้เปิดโอกาสให้จรรกามีสิทธิ์ได้ครอบครองบุษบา จรรกาทำให้อิเหนาเกิดความรู้สึกหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นความเสียดายบุษบา โกรธและริษยาจรรกาที่มีสิทธิ์ในตัวบุษบาแค่นี้ยืมชื่อจรรกา อิเหนาก็ริษยาจรรกาแล้ว

" เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีคิดริษยา
แต่ได้ยืมออกชื่อจรรกา	ดึงเอาไฟฟ้ามาจุดใจ

ครั้งจะอยู่จนระตูเข้ามาเฝ้า
จะแลดูหน้าเขากระไรได้
จึงบังคมลาคลาไคล
ออกไปจากพระโรงวุจี ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๓๖.)

ความริษยาร้อนรุ่มใจของอิเหนานี้เหมือนใคร “เอาไฟฟ้ามาจุดใจ” เป็นความร้อนรุ่มที่เกิดในใจอิเหนา ทั้งริษยาและอาย เพราะอิเหนาตกตะลึงในรูปโฉมบุษบาถึงกับแสดงอาการเพ้อคลั่งให้คนอื่นได้เห็น ถึงตอนนี้เจ้าของบุษบามาแล้ว อิเหนาจึงต้องลาท้าวดาหา เป็นเพราะทำตัวเอง ความริษยาของอิเหนานี้มีมากถึงกับขยับกรีธาจักรกาแต่สังคามาระตาห้ามไว้ ไม่ว่าจะจักรกาจะทำอะไรล้วนทำให้อิเหนาขุ่นเคืองใจ เพียงแค่จักรกาตกตะลึงในความงามของบุษบา อิเหนาก็ริษยา โกรธจักรกาถึงกับคิดจะฆ่าให้ตาย

“ เมื่อนั้น	ระเด่นมนตรีริษยา
เห็นระตูนางบุษบา	พระกริ้วโกรธโกรธาตั้งเพลิงกัลป์
เขม้นดูจรรยาแล้วคว่ากริษ	จะใคร่นลาญชีวิตให้อาสัญ
ขุกคิดเกรงองค์พระทรงธรรม	สู้สะกดอดกลั้นโกรธา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๔๓๑.)

ความรู้สึกริษยาจักรกาเป็นความรู้สึกที่อิเหนาไม่สามารถบังคับใจตัวเองได้ ทั้งๆที่จักรกาไม่มีสิทธิ์ดูบุษบา แค่การมองดูบุษบา ใครๆ ก็มีสิทธิ์ทำได้ แต่อิเหนารู้สึกริษยาจักรกาแล้ว ไม่ว่าจะจักรกาจะทำอะไรที่เกี่ยวกับบุษบา อิเหนาจึงโกรธจักรกาทุกครั้ง ทั้งนี้เพราะอิเหนารู้ดีว่าตนนั้นเหนือกว่าจักรกาทุกประการ ไม่ว่าจะเป็กรูปโฉม ยศศักดิ์และความสามารถในการรบ การสร้างให้จักรกาอัปมงคลที่สุด จึงทำให้อิเหนาเจ็บใจยิ่งขึ้น เพราะเห็นความแตกต่างระหว่างบุษบาและจักรกาชัดเจนขึ้น และแม้ว่าอิเหนาจะเหนือกว่าจักรกาและเหมาะสมกับบุษบาที่สุด แต่อิเหนาก็ไม่มีสิทธิ์ในตัวบุษบา เพราะอิเหนาทำตัวเอง เมื่อเห็นค่าบุษบาซึ่งมีค่าที่สุดในตอนนี้ อิเหนาก็ไม่สามารถแก้ไขอะไร ได้แต่เสียดายบุษบาเท่านั้น

๒.๒.๒ ลักษณะนิสัยของจักรกา ลักษณะนิสัยของจักรกาที่เด่นชัดที่สุด ได้แก่ความอ่อนน้อมถ่อมตน จักรกาเจียมตนว่าเป็นเพียงระตูต่ำศักดิ์ แม้การขอตุนาหงันบุษบาก็เพราะท้าวดาหาเปิดโอกาสให้ ด้วยเหตุนี้จักรกาจึงไม่แสดงว่าตนทัดเทียมกับกษัตริย์วงศ์เทวา

๒.๒.๒.๑ ความอ่อนน้อมถ่อมตน ลักษณะนิสัยนี้ทำให้ผู้อ่านสงสารจรรกา แรกพบ
อิเหนา จรรกาไม่รู้ว่่าอิเหนาวิษยาตน กิริยาของจรรกาที่แสดงออกมาเป็นดังนี้

“กับสังคามาระตาลีลาศ	เสด็จมาโดยราชวิถี
พอบพบจรรกาธิบดี	ยังที่หน้าพระลานโอฟาร์
<u>ระตุทรุดนั่งลงบังคม</u>	พระก้มองค์ลงรับหัตถา
พลางขยับจับกริชฤทธา	อนุชาก็ยึดพระกรไว้”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๖๓.)

จรรการีบมาช่วยรบทันทีที่ทราบข่าว เมื่อพบอิเหนาซึ่งเป็นกษัตริย์วงศ์เทวา จรรกาทรุดนั่ง
ถวายความเคารพ ท่าทีของจรรกาแสดงให้เห็นว่าเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน เมื่ออิเหนาแสดงตน
ว่ามีสิทธิ์ในตัวบุษบา จรรกาไม่พอใจมากแต่ต้องระงับสติอารมณ์ เพราะเกรงท้าวदानาและ
กษัตริย์วงศ์เทวา เมื่อมีคนลอบลักบุษบาไป จรรกาตกใจและเสียใจมาก

“เมื่อนั้น	จรรกาตกใจเป็นหนักหนา
ชลเนตรไหลหลังดังธารา	พักตราเศร้าซัดลงทันใด
เพียงองค์พระกาลชาญฤทธิ	มาเด็ดดวงชีวิตไปได้
ความรักความเสียดายเป็นพันไป	จึงตริตริกนึกในเหตุการณ์
<u>ดีร้ายอิเหนาทุเรษเป็น</u>	<u>ใครอื่นนอกนั้นไม่อาจหาญ</u>
<u>ครั้นจะว่าก็เกรงพระภูบาล</u>	<u>แต่เดียดดาลร่าร้อนดังอัคคี</u>
จึงทูลถวายบังคมลา	จะไปตามบุษบามารศรี
แม้มีได้องค์พระบุตรี	จะสู้ม้วยชีวิไม่กลับมา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๕๓๐.)

จรรกาว่าอิเหนาเป็นผู้พาบุษบาไป แม้จะแค้นใจและเสียใจเพียงใด จรรกาก็ไม่แสดง
ความไม่พอใจนั้น เพราะเกรงท้าวदानา จรรกาไม่ถือสิทธิ์ในตัวบุษบาเพราะยังไม่ได้อภิเษก
จรรกายังคงอ่อนน้อมต่อกษัตริย์วงศ์เทวา ความอ่อนน้อมถ่อมตนของจรรกาจึงทำให้ผู้อ่านสงสาร
จรรกา

การที่อิเหนาทำทุกทางเพื่อให้ได้บุษบา โดยไม่สนใจว่าจรรยาต้องเดือดร้อนและเสียหายมากเพียงใด และการที่ตัวละครพราหมณ์ประณามจรรยา ทำให้ผู้อ่านสงสารจรรายิ่งนัก

“เมื่อนั้น	มะเดหวีเคืองขัดอัชฌาสัย
ทั้งนางสาวสรรคกำนัลใน	ก็ปลงใจว่าระตุจรรยา
<u>ต่างว่าเป็นนำชังนัก</u>	<u>รูปชั่วต่ำศักดิ์แล้วมิสา</u>
<u>ทั้งน้ำใจก็สมกับกายา</u>	<u>ตั้งว่าจะมิได้เป็นคู่เกล้า</u>
<u>ยังแต่จะแต่งวิวาห์ให้</u>	<u>ควรหรือทำได้จะนี้เล่า</u>
ตรัสแล้วชวนองค์นางเยาว์	คืนเข้าสู่วรรณพลับพลา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๔๐๓.)

จรรยาจึงเป็นตัวละครที่น่าสงสาร เพราะต้องตกอยู่ในสภาพที่ไม่อาจแก้ความเข้าใจผิดของตัวละครอื่นได้ จรรยาไม่รู้ว่าตนทำผิดอะไร ถูกประณามเพราะเหตุใด ภาพของจรรยาที่ปรากฏจึงเป็นภาพของระตุที่อัปลักษณ์และต่ำศักดิ์ ต้องมีความผิดทั้งที่ตนเองไม่รู้เรื่องอะไรเลย ผู้อ่านเกิดความสงสารเห็นใจจรรยา

การสร้างจรรยาขึ้นมาจึงเป็นไปเพื่อก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจได้สองลักษณะ ประการแรกคือ เพื่อทำให้เห็นภาพความแตกต่างระหว่างจรรยาและอิเหนาได้เด่นชัดขึ้น ส่งผลให้เกิดความเสียหายบุษบา ความอัปลักษณ์ที่สุดของจรรยาและความสง่างามที่สุดของอิเหนาเป็นภาพความแตกต่างที่เด่นชัดมาก ซึ่งทำให้อิเหนาเสียใจและเสียหายบุษบายิ่งนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อนำจรรยามาเปรียบเทียบกับตัวอิเหนาเอง ประการที่สองที่ทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจก็คือการสร้างภาพความแตกต่างระหว่างจรรยาและบุษบา ความงามของบุษบาและความอัปลักษณ์ของจรรยา ทำให้เกิดความเสียหายบุษบา แม้บุษบาจะไม่คร่ำครวญหรือแสดงความเสียใจเมื่อต้องเป็นคู่ครองของจรรยา แต่ตัวละครอื่นล้วนทำให้เห็นภาพความแตกต่างอย่างเด่นชัด การพราหมณ์ประณามจรรยาว่า “อัปลักษณ์” จึงทำให้เมื่อนึกถึงจรรยาแล้วต้องนึกถึงคุณสมบัตินี้ด้วย นอกจากนี้ผู้อ่านยังเกิดความสงสารเห็นใจจรรยา เพราะความอ่อนน้อมถ่อมตนของจรรยาและการที่ต้องถูกตัวละครอื่นตำหนิทั้งที่จรรยาไม่ได้ทำความผิดอะไร

๒.๓ สียะตรา สียะตราและวิยะดาเป็นตัวละครเด็กในเรื่อง เพิ่มสีสันให้วรรณคดีเรื่องนี้ บทบาทของสียะตราและวิยะดาจึงมีสองส่วน ได้แก่ตอนเป็นเด็กและตอนเป็นหนุ่มสาว ดังนั้นจึงศึกษาตัวละครทั้งสองต่างจากตัวละครรองอื่น

๑ บทบาทของสียะตราตอนเป็นเด็ก ผู้อ่านชื่นชมความน่ารัก ฉลาดเฉลียวของสียะตรา สียะตราในวัยเยาว์เป็นที่รักและเอ็นดูแก่ผู้พบเห็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับอิเหนาผู้หลงใหลในตัวบุษบา อิเหนาเอ็นดูสียะตราเพราะความน่ารักของสียะตรา และเพราะใฝ่ใจในบุษบา พี่สาวของสียะตรา สียะตราก็รักและชื่นชมอิเหนา เพราะอิเหนาเป็นเจ้าชายหนุ่มรูปงาม และเป็นวีรบุรุษที่มาช่วยรบจนชนะข้าศึก สียะตราจึงพอใจที่จะได้ชื่นชมวีรบุรุษของตน

“ แล้วมาเชยชมพระเชษฐา	จะไปเล่นอยู่ซ้าก็หาไม่
กลางคืนก็ไม่เข้าไป	บรรทมด้วยท้าวไทในวัง
ลืมนกชนนีพินาง	ของเล่นต่างต่างมาแต่หลัง
เวลาเฝ้าเข้าไปแต่ละครั้ง	แล้วกลับมายังพระพี่ยา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๗๑.)

สียะตราพอใจที่จะอยู่ใกล้ชิดอิเหนา จึงทำให้สียะตรากลายเป็นสื่อรักระหว่างอิเหนาและบุษบา อิเหนาอาศัยสียะตราเพื่อให้ตนมีโอกาสใกล้ชิดบุษบามากขึ้น สียะตรานั้นเต็มใจช่วยเหลือวีรบุรุษของตนยิ่งนัก ไม่ว่าจะทำอะไรสียะตราก็ยินดีปฏิบัติทุกอย่าง เริ่มจากอิเหนาให้ไปขอชานหมากจากบุษบา สียะตราก็ยินดีทำตามและยังเอาใจอิเหนาด้วยการให้บุษบาเคี้ยวชานหมากให้ใหม่ด้วย

“ เมื่อนั้น	สียะตราจึงทูลแกล้งไข
ว่าชานเก่าจืดไม่ชอบใจ	พินางจงได้เมตตา
เคี้ยวประทานชานอื่นให้น้องใหม่	เอาเครื่องหอมใส่ให้หนักหนา
ว่าพลางทางหยิบเอาหมากมา	บ้อนระเด่นบุษบาจับพลัน
แล้วรับชานหมากจากพินาง	วังว้างออกไปชมมิขมัน
บานยันทวยได้พระองค์พลัน	พระกำชานสถานันซ่อนไว้ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๗๒.)

การที่สียะตราให้บุษบาเคี้ยวขานหมากให้ใหม่ แสดงความฉลาดเฉลียวของเด็กชายที่มีอายุเพียง ๔- ๕ ขวบ และยังทำให้เห็นว่าสียะตรารักอิเหนานัก ต้องการหาสิ่งที่ดีที่สุดตามความรู้สึกของตนให้อิเหนา ซึ่งก็คือขานหมากที่บุษบาต้อง "เอาเครื่องหอมใส่ให้หนักหนา" เพื่อให้อิเหนาได้ขานหมากที่หอมที่สุดและอร่อยที่สุด เมื่อได้ขานหมากจากบุษบาแล้ว สียะตรารีบวิ่งออกไปหาอิเหนา กิริยาที่วิ่งนั้นคือ "วิ่งวางออกไปชิมขมน" เป็นการวิ่งที่แสดงความตั้งใจไปให้อิเหนาโดยเร็วที่สุด ทำให้เห็นความน่ารักของสียะตราที่ตั้งใจและเต็มใจทำให้วีรบุรุษของตนพอใจ ความรู้สึกชื่นชมและรักใคร่ในอิเหนามีให้เห็นอีกหลายครั้ง แต่ทุกครั้งแสดงให้เห็นความฉลาดเฉลียวของสียะตราทั้งสิ้น เช่นเมื่อครั้งอิเหนาและจรรกาเข้าเฝ้าท้าวดาหา จรรกานึกเอ็นดูสียะตราจึงเรียกสียะตราให้มาหา สียะตราไม่ยอมไป จนกระทั่งอิเหนาพยักหน้าให้ไปหาจรรกาได้ สียะตราจึงยอมไป จรรกาเอ็นดูสียะตราจึงต้องกอดจูบสียะตราซึ่งทำให้อิเหนาไม่พอใจมาก สียะตรารู้และกลัวอิเหนาโกรธถึงกับร้องไห้และถามอิเหนาด้วยความไร้เดียงสาว่า

" เมื่อนั้น	สียะตราผู้แจ่มอัชฌาสัย
จึงกลับมากอดเชษฐาไว้	เห็นพระเมินพักตร์ไปก็โศกา
แต่แรกเรียกน้องก็ไม่จร	ภูธรขึ้นขับให้ไปหา
แล้วพระมารักวีโรธธา	โทษาน้องผิดสิ่งใด ฯ"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๗๖.)

คำพูดของสียะตราเป็นคำพูดของเด็กไร้เดียงสาซึ่งไม่มีสิ่งใดเคลือบแฝง คิดอย่างไรก็พูดออกมาเช่นนั้น ความน่ารักน่าเอ็นดูของสียะตราปรากฏในคำพูดและกิริยาท่าทีของสียะตรา เริ่มจากรู้ว่าอิเหนาไม่พอใจก็รีบกลับมาออดอิเหนาแล้วพูดความจริงที่อิเหนาปฏิเสธไม่ได้คือการที่สียะตราไปหาจรรกาก็เพราะอิเหนาบอกให้ไป สียะตราไม่ได้เต็มใจแต่ต้องทำเพราะอิเหนาบอก สียะตราจึงไม่ใช่คนผิด อิเหนาจึงไม่ควรโกรธสียะตรา "แล้วพระมารักวีโรธธา โทษาน้องผิดสิ่งใด" จึงเป็นคำถามที่ตรงที่สุดและอิเหนาเองก็ตอบสียะตราไม่ได้ว่า สียะตราทำอะไรผิด ผู้อ่านรู้สึกรักและเอ็นดูสียะตราเพราะความน่ารัก ช่างพูดและความฉลาดเฉลียวของสียะตรา สียะตราเป็นสื่อรักของอิเหนาและบุษบา เป็นผู้ช่วยคนสำคัญของอิเหนา ทำให้อิเหนามีโอกาสใกล้ชิดบุษบาลหลายครั้ง ได้แก่ทำให้อิเหนามีข้ออ้างในการเข้าไปใกล้รถทรงของบุษบาเพื่อรับสียะตรา ให้สียะตราขอขานหมากจากบุษบา ขอสไปบุษบา เป็นต้น เหตุการณ์

ทุกครั้งเกิดขึ้นได้เพราะสียะตราเป็นสื่อ สียะตราจึงเป็นสื่อรักสำคัญของอิเหนา ทำให้อิเหนารักและเอ็นดูสียะตรามาก บทบาทของสียะตราในวัยเยาว์สิ้นสุดเมื่ออิเหนาต้องออกตามหาบุษบาที่ถูกลมหอบไป และกล่าวอีกครั้งเมื่อสียะตราเป็นหนุ่มน้อยรูปงาม สียะตราจึงเป็นตัวละครที่มีการกล่าวถึงสองส่วน ส่วนแรกเมื่ออยู่ในวัยเยาว์ ทำให้ผู้อ่านเกิดความเอ็นดูและรักใคร่ในความไร้เดียงสาฉลาดเฉลียว และส่วนที่สองเมื่อสียะตราเจริญวัย

๒ บทบาทของสียะตราตอนเป็นชายหนุ่ม สียะตราเป็นชายหนุ่มที่มีเสน่ห์และเก่งคล้ายอิเหนา เป็นตัวละครที่ช่วยเน้นแก่นเรื่องให้เด่นชัดขึ้น ความสำคัญของสียะตราในฐานะตัวพระรองนั้นเห็นได้จากการสร้างให้สียะตรามีรายละเอียดที่คล้ายกับอิเหนา ได้แก่เป็นเจ้าชายหนุ่มรูปงาม เป็นกษัตริย์วงศ์เทวา ต้องออกเดินป่า มีความสามารถในการรบเป็นต้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวก็คือลักษณะของพระเอกในวรรณคดีไทยนั่นเอง

๒.๑ ลักษณะภายนอก มีส่วนที่คล้ายคลึงกับอิเหนาหลายประการ เพียงแต่รายละเอียดน้อยกว่าเท่านั้น ดังนี้

๒.๑.๑ รูปร่าง ความงามของสียะตราปรากฏตั้งแต่แรกเกิด โดยเปรียบเทียบไว้เพียงว่า "งามละม้ายคล้ายกันกับบุตรี ใครเห็นเป็นที่เจริญใจ" เป็นความเปรียบที่สันแต่เห็นภาพชัดเจนยิ่ง เพราะเปรียบว่างามคล้ายบุษบาซึ่งงามเป็นที่สุดในเรื่อง ความงามของสียะตราจึงทำให้อิเหนาถึงกับพิศวงและอุกใจคิดถึงความงามของบุษบา

" เมื่อนั้น	พระสุริย์วงศ์ทรงลักษณะงามสม
อุ้มองค์อนุชาเขยชม	แล้วปรารมภ์รำพึงคะนึ่งใจ
แต่กุมารยังงามถึงเพียงนี้	ถ้าบุตรีจะงามสักเพียงไหน
ชมพลางทางชำเลื่องแลไป	ดูที่ท้าวไทเห็นโกรธา"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๓๕๔.)

เมื่อเจริญวัย สียะตรากลายเป็นเจ้าชายหนุ่มรูปงาม แม้แต่เมื่อปลอมตัวเป็นโจรป่าก็ยังคงมีสง่าราศรี ทำให้ผู้พบเห็นชื่นชมและหลงใหลในความงาม ลักษณะเช่นนี้พบในอิเหนา บุษบา

และสียะตรา ความงามของสียะตรานั้นเป็นภาพจำลองความงามของบุรุษบาในร่างบุรุษเพศ ความงามของสียะตราทำให้ชาวเมืองกาหลังหลงใหลมาก และเกิดความรักใคร่สียะตราแรกพบ

<p>“ บัดนั้น นั่งแน่นสองข้างทางจรลี ผิวเมื่อยใหม่ใหม่อยู่ในหอ เห็นพลหน้าแห่แห่นแน่นันต์ ธงเทียงเขียวเหลืองแลสลับ ครันเห็นย่าหั้นเพียงขวัญตา ลางคนบ่นว่าเป็นน่ารัก งามคล้ายละม้ายเหมือนอุณากรรณ บ้างว่าละกลกันกับปันหยี ที่สาวสาวชาวบ้านร้านราย บ้างเปรมปรีดิ์ยิ้มย่องต้องใจ กลัวจะไม่ได้สมสียะตรา ที่สาวใหญ่ใสจรัสคิดปั้นแป้ง ครันย่าหั้นผั้นแปรแลไป บ้างสะกิดเพื่อนกันจ่านรรจา ให้คิดรักใคร่อยู่มีรูวาย</p>	<p>ฝ่ายฝูงประชาชาวกรุงศรี ชายหญิงซึ่งที่ทะเลาะกัน ชะเง้อคอคอยดูย่าหั้น เป็นหลั่นหลั่นล้นขี้น้ำมา สียะตราจับกับสียะตรา หนุ่มน้อยโสภาลาวัณย์ พิศพิศตริ์มองเพียงดวงบุหลัน แต่ย่าหั้นงามสมเป็นทรงชาย ท่วงที่แลลอดสอดสาย รักย่าหั้นมันหมายทุกนารี คิดจะใคร่หย่าผิวเขาตัวหนี แต่รีรวนรวนป่วนใจ ทำประหนึ่งหาเป็นเช่นนั้นไม่ สบตาต้องใจก็ทำอาย พูดพลงทางตาขม้อยม้าย หญิงชายนิยมยินดี ฯ”</p>
--	---

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๘๑๗-๘๑๘.)

ความงามของย่าหั้นทำให้ชาวเมืองกาหลังเกิดความรักใคร่ และเห็นว่าย่าหั้นนี้งามคล้ายอุณากรรณยิ่งนัก ต่างกันแต่ย่าหั้นงามสง่าสมชายมากกว่าอุณากรรณ ท้าวกาหลังเองเมื่อแรกพบย่าหั้นก็คิดว่าทั้งสองน่าจะเป็นพี่น้องกัน จนต้องเอ่ยปากถามว่าใช้น้องอุณากรรณหรือไม่ “หรือเป็นอนุชาอุณากรรณ ผิวพรรณงามคล้ายละม้ายเหมือน” อีเหื่อนั้นเมื่อแรกพบย่าหั้นก็มีใจรัก เพราะคิดว่าคล้ายสียะตรา “เห็นรูปร่างย่าหั้นนั้นละม้าย คล้ายคล้ายยาหนีสียะตรา” แต่อีเหอนาก็จำสียะตราไม่ได้ เพราะจากกันมานานหลายปีแล้ว มีเพียงสังคามาระตาเท่านั้นที่จำสียะตราได้ทันทีที่พบ แต่สังคามาระตาก็ไม่กล้าทูลอีเหอนาเพราะคิดว่าอีเหอนาคงไม่เชื่อสังคามาระตายังไม่มีหลักฐานใดยืนยัน สังคามาระตาจึงต้องเป็นผู้นำหนทางให้กษัตริย์ทั้งสี่

จำกันได้ จึงเป็นกลวิธีสร้างความสนใจผู้อ่านให้ติดตามเรื่องราว ทำให้บทพระราชนิพนธ์เรื่อง
อิเหนาน่าติดตาม

๒.๑.๒ ยศศักดิ์ สียะตราเป็นกษัตริย์วงศ์เทวา เป็นพระโอรสของท้าวดาหากับประไหมสุหรี
ดาหากัศรมเหสี สียะตราเป็นพระโอรสของเมืองดาหาซึ่งยิ่งใหญ่เป็นที่สองในวงศ์เทวา กล่าวถึง
รายละเอียดในการเกิดดังนี้

“ เมื่อนั้น	พระองค์ทรงพิภพดาหา
ตั้งแต่มีราชธิดา	ช้านานประมาณมาห้าปี
จึงมีโอรสยศยง	ด้วยองค์ประไหมสุหรี
งามละม้ายคล้ายกันกับบุตร	ใครเห็นเป็นที่เจริญใจ
องค์อัสญแดหนาวราฤทธิ์	เสกสร้างนฤมิตกริชให้
วางลงข้างองค์พระदनัย	จารึกนามนั้นใส่กริชมา
ชื่อระเด่นสียะตราหนึ่งหริศ	สีบวงศ์พงศ์กษัตริย์อัสญญา
พระชนกชนนีก็ปรีดา	เสนาหาดังดวงฤทัย
สีเมืองส่งเครื่องบรรณาการ	มาทำขวัญพระกุมารประสูติใหม่
ของขวัญตามตำรับบังคับไว้	โดยในสุริยวงศ์เทวา
แล้วจัดสรรพี่เลี้ยงทั้งสี่	ล้วนลูกเสนีมียศกา
พี่เลี้ยงเอกล้วนชื่อปุนตา	หนึ่งกะระตานรชาติเลี้ยงรอง
หนึ่งชื่อยะระอุเดะพี่เลี้ยงตรี	ที่สี่ประสันตยาปัญญาว่อง
ล้วนหนุ่มน้อยรุ่มรามทวามคะนอง	ตั้งต้องตามชนบคภคัน
ให้บุตรขุนหมื่นพื่อน้อยน้อย	แปดร้อยกุมารากิดาหยัน
ประทานเงินเสื้อผ้าสารพัน	ให้เป็นของขวัญพระลูกยา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๒๕-๒๖.)

การเกิดเป็นกษัตริย์วงศ์เทวานับเป็นลักษณะพิเศษประการสำคัญ เพราะจะเป็นบุคคล
ที่สูงส่งที่สุด การเกิดของกษัตริย์วงศ์เทวาจึงต้องมีรายละเอียดแสดงความพิเศษนั้นไว้
องค์ประตาระกานลาเหาะลงมามอบกริชและจารึกชื่อสียะตราลงกริชให้ รายละเอียดในการเกิด

จึงเป็นการแสดงบารมีของสียะตราซึ่งคล้ายกับอิเหนา สียะตราจึงเป็นเจ้าชายหนุ่มรูปงามที่
ยศศักดิ์สูงส่งยิ่ง

ลักษณะภายนอกของสียะตรา ทั้งรูปโฉมที่งดงามและยศศักดิ์ที่สูงส่งยิ่ง เป็นองค์ประกอบ
สำคัญที่ทำให้ผู้อ่านชื่นชอบตัวละครตัวนี้ เป็นความรู้สึกพอใจฟังใจ

๒.๒ ลักษณะนิสัยของสียะตรา เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านชื่นชมและประทับใจในตัว
สียะตรา

๒.๒.๑ ให้ความสำคัญกับความรักเหนือสิ่งใด เมื่ออยู่ในร่างย่านรันโจรป่า สียะตรา
ผูกพันรักใคร่นางเกนหลง ซึ่งก็คือวิยะดาปลอมมา สียะตราทำทุกทางเพื่อให้สมรัก แม้กระทั่ง
การลึกลงนางเกนหลง ความมุ่งมั่นในรักปรากฏในบทสนทนาดังนี้

“ เมื่อนั้น	ย่านรันเล่าโลมนางโฉมศรี
ใครจะอาจมาได้นั้นไม่มี	เหมือนพี่ที่พิกลภริยา
แต่ตรีกรอมจนผอมผิดทรง	เพราะจำนงจิตเสนา
แสนทุกข์ทรมานนานมา	เจ้าดวงยิหวาไม่แจ้งใจ
ยามกินพื้กินแต่ชลดเนตร	รัญจวนครวญเทวชโยให้
จะสู้สิ้นชีวาไม่อาลัย	น้องรักจงได้ปรานี ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๘๔๒-๘๔๓.)

เมื่อไม่อาจเลี่ยงบันหี ย่านรันยอมตายแต่จะไม่พราวจากนางเกนหลง

“ เมื่อนั้น	ย่านรันจึงตอบบันหี
จะฆ่าฟันฉันใดก็ตามที่	อันน้องจะถอยหนีอย่าสงกา
พี่ทำเกิดกว่าจะนายโกรธา	ด้วยโทษน้องผิดเป็นหนักหนา
ตามแต่พี่เจ้าจะเมตตา	จะสังหารก็ถ้าจะบรรลัย ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๘๕๑.)

ลักษณะเช่นนี้แสดงถึงความมุ่งมั่นในรัก เหมือนอิเหนาแรกรักจินตะหรา ทั้งอิเหนาและสียะตราไม่สนใจว่า หญิงที่ตนยอมทุ่มเททุกสิ่งให้นั้นจะต่ำศักดิ์เพียงใด และผลของความรักจะเป็นเช่นไร ความรู้สึกรักรุนแรงเช่นนี้ เกิดขึ้นเพราะอิเหนาและสียะตรายังแรกรุ่น อายุน้อย ยังไม่คิดถึงความเหมาะสมและเหตุผลใด ต้องการเพียงสิ่งที่ปรารถนา อิเหนาได้รับโทษทัณฑ์จากการกระทำนั้น แต่สียะตราโชคดีกว่าอิเหนาที่นางเคนหลงบังเอิญเป็นวิยะดาคู่ตุนาหงันของตน หากไม่เป็นเช่นนั้นแล้ว สียะตราก็คงต้องรับโทษทัณฑ์จากองค์ปะตาระกาณลาที่ละเมียดจาริต สียะตราจึงเป็นตัวละครที่โชคดีตัวหนึ่งในบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้

๒.๒.๒ รักศักดิ์ยิ่งกว่าชีวิต เป็นลักษณะสำคัญของกษัตริย์วงศ์เทวาที่ต้องรักศักดิ์เหนือสิ่งอื่นใด การรักใคร่ในตัวน้องสาวใจปราโมทย์เป็นการเสียศักดิ์สำหรับสียะตรา แต่การที่ตนซึ่งเป็นกษัตริย์วงศ์เทวา ต้องมาตายด้วยน้ำมือใจปราโมทย์จะเป็นการเสียศักดิ์วงศ์เทวายิ่งนัก และทำให้เสื่อมเสียถึงวงศ์เทवादด้วย สียะตราจึงไม่เปิดเผยฐานะที่แท้จริงของตน และไม่ยอมขอความช่วยเหลือจากท้าวกาหลงซึ่งเป็นพระญาติวงศ์ แต่สียะตรายอมตายเพื่อให้เรื่องทั้งหมดยุติที่ตน ก่อนตายสียะตรายังขอให้ตนได้เกิดใหม่ในวงศ์อสุภแดนหว่า เพื่อให้เคนหลงเชื่อว่าตนนั้นเป็นแค่ใจปราโมทย์คนคนหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่ความจริงสียะตราเป็นกษัตริย์วงศ์เทวาผู้สูงส่ง

" เมื่อนั้น	ย่านรันรัศมีศรีใส
มิได้ครั้นคร้ามขามใจ	พลางปลอบอรไทไปมา
อย่าเพ้อกันแสงก่อนนะโฉมฉาย	เสียดายชลเนตรขนิษฐา
ต่อพี่ตายแล้วจึงโศกา	จงสูกลับชลนาของน้องไว้
ชำระโลหิตให้พี่	มารศรีจำคำไว้จงได้
อันผ้าหม่นนิทรากของทราวม้วย	เจ้าห่อศพให้พี่เกิดรา
พี่จะตั้งสัตย์ปฏิญาณ	อธิษฐานตามความปรารถนา
จะขอเกิดในตระกูลกษัตริยา	วงศ์อสุภแดนหว่าเรื่องชัย
ให้เข้าครรภ์ประไหมสุหรี	ในสี่ธานีกรุงใหญ่
ขอพบประสพสมทราวม้วย	จึงจะไม่อายหน้านารี ฯ"

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๘๔๘-๘๔๙.)

การยอมรับผลของการกระทำของตนอย่างกล้าหาญ โดยไม่ทำให้วงศ์เทวาต้องเสื่อมเสีย-
เกียรติ ทั้งที่ต้องเอาชีวิตของตนเข้าแลก จึงเป็นลักษณะนิสัยที่สำคัญประการหนึ่ง ทำให้
วงศ์เทวาเป็นบุคคลที่สูงส่ง ยศศักดิ์จึงไม่ได้เป็นเพียงการกำหนดฐานะของคนเท่านั้น แต่
หล่อหลอมให้คนๆ นั้นมีความน่าชื่นชม เพราะกล้าหาญเด็ดเดี่ยว ลักษณะนี้เองที่ทำให้สียะตรา
เป็นตัวละครที่ผู้อ่านชื่นชม บทสนทนาตอนนี้ยังแสดงถึงความมุ่งมั่นในรัก โดยยอมเอาชีวิต
เข้าแลก

๒.๒.๓ กล้าหาญ ระตูมะงาดาให้ทหารมาจับอึเหนา แต่กลับจับสียะตรา เพราะคิดว่า
เป็นอึเหนา สียะตราจึงมีโอกาสแสดงความกล้าหาญให้ผู้อ่านประทับใจ แรกรู้ว่าตนถูกลักพาตัว-
มานั้น สียะตราแค้นใจและกลุ่มใจมาก

“ เมื่อนั้น	ย่าหรั่ววิลิศมาหรา
ครั้นฟื้นตื่นจากนิทรา	คว่าหาไม่พบพระน้องรัก
เห็นผิดวังดาหาปาดี	มิใช่ที่บรรทมในตำหนัก
แค้นชดกัลดกุ่มฤทัยนัก	คือใครไปลักเอาเรามา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๘๗๕.)

แม้จะแค้นใจและกลุ่มใจมากเพียงใดแต่สียะตราไม่ได้แสดงความวิตกกังวลออกมา มีความ
กล้าหาญที่พร้อมจะเผชิญเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น สียะตราไม่ไหวระตูมะงาดาเพราะว่าตนสูงศักดิ์
กว่า และระตูมะงาดาทำผิดที่ไปลักตนมา สียะตราไม่กลัวระตูมะงาดาและมั่นใจในการกระทำ
ของตนว่าเป็นสิ่งที่สมควรแล้ว อากัปกริยาของสียะตราเมื่อต้องอยู่ท่ามกลางศัตรูเต็มไปด้วย
ความเข้มแข็งและพร้อมเผชิญทุกสิ่ง

“ เมื่อนั้น	ย่าหรั่วไม่พริ้นหัวนั้ว
ยืมพลางทางตอบไปทันใด	จะทำไมกับบันหยี่นั้น
เรานี้แลเป็นอนุชา	นามกรชื่อว่าย่าหรั่ว
อันวิสัยใจรป่าพนาวัน	เช่นนั้นนับถือกันว่าดี ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๘๗๖.)

ความกล้าหาญของสียะตราทำให้ระเด่นตระหนวั่นพระราชธิดาพึงใจ ให้พี่เลี้ยงลอบนำเสื้อผ้าสิ่งของไปให้สียะตราในคุก และติดสินบนพระท่อมะรงเพื่อเข้าพบสียะตรา สียะตราได้นางเป็นชายาอีกคนหนึ่ง การได้ระเด่นตระหนวั่นแสดงให้เห็นว่าสียะตรามีเสน่ห์ และมีความสามารถในเชิงรัก คุณสมบัตินี้เป็นสิ่งที่ตัวพระในบทพระราชนิพนธ์ต้องมี เพราะเป็นการแสดงความสามารถและแสดงถึงบารมีของพระเอกในวรรณคดีไทย เมื่อพี่เลี้ยงมาช่วยสียะตรา สียะตราจึงตัดสินใจพานางกลับมาด้วย แม้จะกลัวนางเกินหลง การพานางกลับมาแสดงให้เห็นความรับผิดชอบและความเห็นใจในตัวนาง สียะตราจึงเป็นตัวละครที่มีความกล้าหาญ มุ่งมั่นในรัก พร้อมเผชิญทุกเหตุการณ์ คุณลักษณะเหล่านี้ทำให้ผู้อ่านรักและชื่นชมสียะตรา

สียะตราเป็นตัวละครเด็กสำหรับวรรณคดีไทย ทำให้เรื่องสนุกสนานและมีชีวิตชีวา สียะตราเป็นเด็กชายที่ฉลาดเฉลียว น่ารักและช่างเอาใจ สียะตราเป็นผู้ปลอบโยนอิเหนาตลอดมา การพยายามทำให้อิเหนาพอใจและมีความสุข เป็นสิ่งที่สียะตราตั้งใจทำ เมื่ออิเหนาทุกข์ร้อนใจเรื่องบุษบา สียะตราเป็นผู้คลายความทุกข์นั้น บทบาทของสียะตราในวัยเยาว์จึงเป็นผู้คอยปลอบโยนอิเหนา และทำให้อิเหนามีความสุข

บทบาทของสียะตราในส่วนที่สองเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้อิเหนาและบุษบาจำกันได้ สียะตราต้องออกติดตามสามกษัตริย์ การเดินทางในครั้งนี้มีพี่เลี้ยงติดตามไปด้วย และสียะตราต้องปลอมตัวเป็นย่นาหรณ์เพื่อไม่ให้ใครรู้ฐานะที่แท้จริง ลักษณะการออกเดินป่าครั้งแรกของสียะตราเหมือนการออกเดินป่าครั้งแรกของอิเหนาคือ มีพี่เลี้ยงติดตามและต้องปลอมตัวเพื่อไม่ให้ใครรู้ฐานะที่แท้จริง ที่ต่างกันคือจุดมุ่งหมายในการเดินป่า อิเหนามีจุดมุ่งหมายเพื่อไปหาหญิงที่ตนรักคือจินตะหรา ส่วนสียะตรานั้นเดินป่าเพื่อหาสามกษัตริย์พระญาติวงศ์ ผลของการเดินป่าก็ต่างกัน อิเหนาแม้จะสมหวังในรักกับจินตะหรา แต่ก็ต้องพบอุปสรรคในรักบุษบา เพราะละเมียดจาริต สียะตรานั้นได้พบสามกษัตริย์และได้ครองรักกับคู่ตุนานงันของตน เห็นได้ว่าการได้ครองคู่กับหญิงที่ตนปรารถนาของอิเหนาและสียะตรามีผลต่างกัน แม้จะตั้งใจละเมียดจาริตเหมือนกัน เหตุก็เพราะจินตะหราไม่ได้เป็นวงศ์เทวาเหมือนวิยะดา ทั้งจินตะหราและอิเหนาจึงต้องทนทุกข์ทรมานเพราะการละเมียดจาริต สียะตรานั้นตั้งใจละเมียดจาริตเพราะไม่รู้ นางเกินหลงคือวิยะดา คู่ตุนานงัน แต่สียะตราไม่ได้รับโทษทัณฑ์จากการตั้งใจละเมียดจาริตในครั้งนี้ เพราะโชคที่นางเกินหลงคือวิยะดา คู่ตุนานงันของตน การสร้างให้เนื้อเรื่องต่างกันเช่นนี้ทำให้

เรื่องสนุกและน่าติดตาม ไม่ซ้ำกับในส่วนของอิเหนาที่กล่าวถึงแล้ว ที่สำคัญคืออิเหนาเป็นตัวละครเอก เป็นจุดศูนย์กลางของเรื่องทั้งหมด เรื่องราวของอิเหนาจึงต้องสร้างความสนใจและน่าติดตามกว่าตัวละครอื่น ๆ หากบังเอิญจินตหราเป็นวงศ์เทวาแล้วก็คงทำให้เรื่องน่าสนใจน้อยลง อิเหนาก็จะไม่ได้แสดงความสามารถในการรบกับท้าวกะหมังกุนหนึ่ง ไม่เกิดศึกชิงบุษบา อิเหนาไม่ได้แสดงความสามารถในเชิงรักอย่างเต็มที่ เพราะไม่ต้องออกติดตามบุษบา ฯลฯ การสร้างภาพระหว่างอิเหนาและสียะตราให้ต่างกันจึงเป็นอีกกลวิธีหนึ่งที่ทำให้อิเหนาเป็น ตัวละครที่เด่นที่สุด

สียะตราเป็นตัวละครตัวหนึ่งที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจ ไม่ว่าจะเป็นความรู้สึกรักและเอ็นดูในความน่ารักและฉลาดเฉลียวของสียะตราในวัยเด็ก ความชื่นชอบและชื่นชมในความสง่างาม กล้าหาญ สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าอย่างมีสติ และมีความมุ่งมั่นในความรัก กระทั่งสมหวังในความรักความต้องการของตน สียะตราเป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญตัวหนึ่งในบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา เพราะเป็นสื่อรักของอิเหนาและบุษบา ทำให้อิเหนาถูกใจในความงามของบุษบา เป็นภาพแทนความงามของบุษบาในร่างชายหนุ่ม ซึ่งทำให้ตัวละครอื่นเกิดความสงสัยว่า สียะตราในร่างย่าหวันและบุษบาในร่างอุณาภรณ์จะเป็นพี่น้องกัน หรือมีความเกี่ยวพันกันอย่างไร ความรู้สึกของตัวละครเหล่านี้ทำให้ผู้อ่านเอาใจช่วยให้สักขัตริย์จำกันได้ หรืออาจจะเอาใจช่วยให้สังคามาระตาวาวิธพิสูจน์ความจริงให้ประจักษ์ สียะตรายังเป็นตัวละครที่สร้างขึ้นมาเพื่อเน้นความสำคัญของวงศ์เทวา แสดงลักษณะนิสัยของกษัตริย์วงศ์เทวาที่รักศักดิ์ยิ่งกว่าชีวิต อารมณ์สะเทือนใจที่เกิดขึ้นได้แก่ความประทับใจในตัวละครนี้

๒.๔ วิยะดา วิยะดาเป็นตัวละครรองที่มีความสำคัญยิ่งตัวหนึ่ง วิยะดาเป็นตัวละครที่แสดงให้เห็นความสามารถของผู้แต่งในการสร้างตัวละครที่ต่างกัน เพราะวิยะดามีลักษณะต่างจากตัวนางในเรื่องนี้ แม้จะเป็นวงศ์เทวาเหมือนบุษบา แต่วิยะดามีลักษณะนิสัยที่ต่างจากบุษบาอย่างมาก ความต่างนี้เองที่ทำให้วิยะดาเป็นตัวละครที่น่าสนใจ และเร้าอารมณ์สะเทือนใจของผู้อ่านได้ตลอดเวลา

๑ บทบาทของวิยะดาตอนเป็นเด็ก วิยะดาเป็นสื่อสัมพันธ์ของความผูกพันระหว่างอิเหนาและบุษบา ผู้อ่านรับรู้ความน่ารักไร้เดียงสาของวิยะดาตั้งแต่เด็ก รู้ว่าเป็นเพราะต้องห่างไกลจากพระราชบิดาพระราชมารดา ทำให้วิยะดามีลักษณะนิสัยที่ดื้อรั้นเอาแต่ใจตนเอง

วิยะดาจึงเป็นตัวละครที่มีพัฒนาการในตัวเองอย่างเด่นชัด เมื่อเป็นเด็กอายุเพียงสองขวบ
วิยะดามาร่วมงานอภิเษกของนุชบาและจรรกา นุชบารักและเอ็นดูวิยะดามาก วิยะดาก็รัก
นุชบามากเช่นเดียวกัน เมื่อสียะตราแย่งผ้าจากนุชบา วิยะดาช่วยนุชบา ดังนี้

"เมื่อนั้น ครั้นฟื้นตื่นจากนิทรา ให้กลุ้มกลัดขัดใจเป็นพันนัก เข้าหยิกตีพระพี่ยาพลัน ว่าพลางเข้าช่วยแย่งยุด สียะตราหนึ่งหดขัดแค้นใจ	ระเด่นวิยะดาเสนาหา เห็นพี่น้องพี่ยาชิงผ้ากัน นางลักษณะลุกขึ้นขมิ้มมัน ข่มเหงพี่น้องนั้นด้วยอันใด ชิงจุดเอาผ้านั้นมาได้ ก็ร้องไห้ลี้กลือกไปมาฯ"
---	---

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๔๖๓.)

วิยะดาจึงเป็นเด็กหญิงที่น่ารัก ไร้เดียงสา เป็นความมีชีวิตชีวาในเรื่องเหมือนสียะตรา
วิยะดาร์ักนุชบามาก เมื่ออิเหนามาแก้สงสัย วิยะดาถามอิเหนาว่า

"เมื่อนั้น เห็นระเด่นมนตรีพี่ยา โถมกอดไว้แล้วก็ถามพลาง โอษฐ์อ้อนอาดูรทูลไป	ระเด่นวิยะดาเสนาหา จึงมารับเสด็จภูวไนย พระพี่น้องนุชบาอยู่ไหน เอามาหรือไม่จงบอกมาฯ"
---	--

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔:๕๔๙-๕๕๐.)

วิยะดาคิดอย่างไรก็พูดออกมาเช่นนั้น แสดงความน่ารักไร้เดียงสา ขณะเดียวกันก็แสดง
ให้เห็นว่าวิยะดาร์ักและผูกพันกับนุชบา เช่นเดียวกับความรักความผูกพันที่นุชบามีต่อวิยะดา
ซึ่งปรากฏอย่างเด่นชัด เมื่ออิเหนาต้องไปแก้สงสัยในเมืองดาดา นุชบาให้อิเหนารับวิยะดา
มาด้วย เพราะรักและคิดถึงมาก

" เมื่อนั้น เห็นพระทรงโคกเศร่าก็เข้าใจ	นุชบาเขาวายอดพิสมัย ว่าอาลัยผูกพันมันคง
---	--

แจ้งในรสรักประจักษ์จิต	ค่อยคลายแหมงแคลงคิดพิศวง
กราบกำบังคมทูลพระโสมยง	ด้วยของวิยะदानารี
น้องระลึกตรึกถึงคะนึ่งนักร	พระทรงศักดิ์จึงโปรดเกศ
แม่นไปพาราครานี้	ปรานีน้องด้วยช่วยพามา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๕๔๓-๕๔๔.)

ความรักความผูกพันระหว่างบุษบาและวิยะดานี้ อิเหนารู้ดีและเพิ่มความรักในตัวบุษบา มากยิ่งขึ้น เพราะวิยะดาเป็นน้องสาวของอิเหนา วิยะดาจึงเป็นสื่อสัมพันธ์ระหว่างอิเหนาและ บุษบา แสดงให้เห็นว่าความรู้สึกของอิเหนาที่มีต่อบุษบานั้นไม่ได้เป็นเพียงความรักอันนุ่มสว เพียงอย่างเดียว แต่เพิ่มความรู้สึกผูกพันห่วงหา เพิ่มความรู้สึกอ่อนหวานละเมียดละไม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อต้องร่วมทุกข์ร่วมสุขในการมะงุมมะงาหราติดตามกันและกันด้วยความรัก บุษบาจึงเป็นผู้หญิงที่พิเศษกว่าหญิงอื่น ความรักที่บุษบามีให้วิยะดาจึงเป็นความรู้สึกที่ดีสำหรับ อิเหนาผู้เป็นพี่ชายของวิยะดา และเป็นความรักความผูกพันร่วมกันของอิเหนาและบุษบาที่มีต่อ วิยะดา

บทบาทของวิยะดาในวัยเยาว์จึงเป็นตัวละครที่สร้างขึ้นมาเพื่อให้เห็นลักษณะนิสัยของ ตัวละครเอกเด่นชัดขึ้น ซึ่งก็คืออิเหนานั้นเอง อิเหนาเป็นชายหนุ่มที่น่ารักมีเสน่ห์ ปากหวาน ช่างเอาใจ เมื่อพบหญิงใดถูกใจ อิเหนาก็จะกระทำทุกวิถีทางเพื่อให้ได้นางนั้น จนทำให้อิเหนา กลายเป็นคนเห็นแก่ตัวและเอาแต่ใจตนเอง แต่หากอิเหนามีลักษณะนิสัยเพียงเท่านั้น ก็คง ไม่ทำให้ผู้อ่านคนใดชื่นชอบอิเหนาเป็นแน่ ดังนั้นผู้แต่งจึงสร้างลักษณะนิสัยที่หลากหลายให้ อิเหนา เมื่ออิเหนาอยู่กับน้องสาวคือวิยะดา อิเหนาก็จะเป็นชายหนุ่มที่น่ารัก อ่อนหวานและ มีกิริยาทำที่ที่ละมุนละไม เห็นได้จากครั้งที่อิเหนาจะลาไปหมั้นหย่า อิเหนารู้ดีว่าไปครั้งนี้ คงไม่ได้กลับมาอีกเป็นแน่ อิเหนาจึงไปลาวิยะดา ซึ่งมีอายุได้ไม่ถึงครึ่งปี ความรู้สึกของอิเหนา เป็นดังนี้

“ พอประสบบองค์มะเดหวี	สถิตที่ห้องทองขนิษฐา
พระลดองค์ลงถวายวันทา	ทำที่กิริยาเปรมปรีดี
แล้วโอบอุ้มประคองพระน้องรัก	มาใส่ตักเชยชมมารศรี
ชันษายังไม่ถึงกึ่งปี	อนิจจาพี่น้องจะจากไป

แก้ปัญหาเฉพาะหน้าของอิเหนา ซึ่งอิเหนาไม่ได้คิดถึงผลเสียที่จะตามมาคือ วิยะดา ยิ่งเด็กมาก อายุเพียงสองขวบ ทั้งยังเป็นหญิงซึ่งเป็นเพศที่ต้องการการดูแลอย่างใกล้ชิด เมื่อต้องร่อนเร่ไปกับอิเหนา จึงไม่มีผู้ใดดูแลเด็กเดือนวิยะดาให้เป็นกุลสตรีชาววัง วิยะดาจึงเป็นนางกษัตริย์ที่ต่ำต้อย เธอแต่ใจตนเอง

๒ บทบาทของวิยะดาตอนเป็นหญิงสาว วิยะดาเป็นตัวละครที่เป็นเงาของคำสาป เพราะหากไม่มีวิยะดาแล้ว อิเหนาและบุษบาก็จะจำกันไม่ได้ ลักษณะบางประการของวิยะดา ในส่วนนี้ทำให้วิยะดาคลายบุษบา

๒.๑ ลักษณะภายนอก ได้แก่รูปโฉมและยศศักดิ์ ซึ่งคล้ายคลึงกับบุษบา ลักษณะภายนอกของวิยะดาทำให้ผู้อ่านเกิดความชื่นชมตัวละครตัวนี้

๒.๑.๑ รูปโฉม บทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา เป็นเรื่องของความสวยความงาม ตัวละครส่วนใหญ่ล้วนรูปร่างงามทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นอิเหนา บุษบา จินตะหρα และวิยะดา วิยะดาเป็นหนึ่งในวงศ์เทวาที่เมื่อแรกเกิดมีเหตุอัศจรรย์เป็นสิ่งยืนยันความงามของนาง คือมีนิมิตเมื่อแรกเกิดเหมือนบุษบานางเอกของเรื่อง

“เมื่อนั้น	พระผู้ผ่านกุเรปันกรุงศรี
พิศโฉมพระราชบุตรี	ลออองคอินทรีเพียงนางฟ้า
อันนิมิตที่เป็นให้เห็นนั้น	ก็เหมือนกันกับบุตริดาหา
จึงให้นามตามวงศ์เทวา	ชื่อระเด่นวิยะดานารี ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๑๐๐.)

ความงามของวิยะดานั้นงามยิ่งกว่ามนุษย์ “ลออองคอินทรีเพียงนางฟ้า” ความงามนี้ ทำให้สียะตราหลงรักนางเมื่อแรกพบ แม้จะคิดว่านางเป็นเมียโจรป่า

“ให้คิดปฏิบัติพิศวง	ในอนงค์น้อยนั้นหนักหนา
พระองค์อ่อนละไม่ไปมา	แล้วจินดานิ่งนึกคะนึ่งใน

“ เมื่อนั้น	เกนหลงหนึ่งหรัตมารศรี
รู้ว่าบันหีมาก็ยินดี	จึงเคลื่อนองค์จากที่จะลีลา
ย่านหันโอบอุ้มประคองไว้	นางผลักไสหยิกตีหนักหนา
กลิ้งเกลือกเสือกรำไศกา	ให้คั่งแค้นแน่นอุราจาบัลย์ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๘๔๙-๘๕๐.)

อิเหนาตามมาช่วยน้อง แต่กลับตกตะลึงในความงามสมกันระหว่างย่านหันและวิยะดา
วิยะดาจึงต่อว่าอิเหนาอย่างรุนแรงดังนี้

“ เมื่อนั้น	หลงหนึ่งหรัตร้อนใจดังไฟผลาญ
เห็นพระเชษฐาชัยชาญ	ยังไม่หักหาญเข้าชิงชัย
จึงว่าจะยอมให้แก่โจรป่า	งามหน้าอยู่แล้วหรือไฉน
ลูกฟานลูกกระจงในพงไพร	ตกมีฤทธิไกรกว่าพี่ยา
รู้ไปถึงไหนน่าอัปยศ	จะมาไว้ทรยศแก่งศา
หรือชิงชัยไม่ได้ก็บอกมา	จงว่าให้แจ้งออกบัดนี้ ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๘๕๑.)

วิยะดาเป็นนางกษัตริย์วงศ์เทวาที่รักยศศักดิ์ของตนมาก ขณะนี้ารู้เพียงว่าย่านหันเป็น
โจรป่า นางจึงไม่มีท่าที่ยินยอม หรือพึงใจในตัวย่านหันเลย แม้ว่าย่านหันจะรูปงามเพียงใด เมื่อ
ย่านหันลอบจับแขนนาง นางก็สะบัดแล้วกระต๊อบเท้าเดินหนีย่านหัน เมื่อได้รับผ้าเขียนรูปอุณรุท
สมนางอุษา เป็นรูปหน้าย่านหันและวิยะดา นางไม่พอใจมากไม่รับผ้านั้น และปิดผ้าทิ้งต่อหน้า
บันหีม เมื่อย่านหันลักนางมา นางจึงโกรธแค้นมาก และยิ่งเพิ่มความโกรธเคืองเมื่ออิเหนาไม่ได้
ช่วยนางเลย นางจึงต่อว่าอิเหนาโดยเปรียบย่านหันเป็นพวก “ลูกฟานลูกกระจงในพงไพร” ซึ่งก็
คือลูกสัตว์ในป่าไม่มีฤทธิ์อำนาจใด แต่กลับเก่งกว่าอิเหนาซึ่งเป็นกษัตริย์วงศ์เทวา และเคย
ทำศึกชนะมาหลายครั้ง บารมีมาก เมืองต่าง ๆ ยอมเป็นเมืองขึ้นมากมายแต่อิเหนากลับยอม
โจรป่า หากใครรู้ก็จะเป็นที่อับอายขายหน้า และการยกน้องให้โจรป่ายังเป็นการละเมิดจารีตของ
วงศ์เทวา เป็นการทรยศต่อวงศ์ตระกูล ความที่ว่า “งามหน้าอยู่แล้วหรือไฉน” จึงเป็นการ
ต่อว่าอิเหนาอย่างรุนแรง การรื้อของอิเหนาทำให้วิยะดาโกรธเคืองอิเหนามากจน กล่าวถั่ว
วาจาดูถูกอิเหนาว่า “หรือชิงชัยไม่ได้ก็บอกมา” ซึ่งนับเป็นการลบหลู่เกียรติยศและศักดิ์ศรีของ

อิเหนามาก โดยไม่มีใครเคยทำมาก่อน ความรักศักดิ์ของวิยะดาจึงปรากฏอย่างเด่นชัดจาก บทสนทนาตอนนี้

๒.๒.๒ มั่นคงในรัก จากที่เป็นหญิงรักนวลสงวนตัว เมื่อเป็นของย่าหวันแล้ว นางเป็นหญิงที่มั่นคงในความรัก วิยะดาเป็นนางกษัตริย์ที่มีความเด็ดเดี่ยว เมื่อครองรักกับสียะตราแล้ว สียะตราหายไป นางเศร้าโศกเสียใจมากและตัดสินใจตายตามสียะตราเพราะคิดว่าสียะตราตาย

“ เมื่อนั้น	เกนหลงทรงโศกเป็นหนักหนา
ชักสไบเข้าปิดพักตรา	ยอกรช้อนอุรารันท
ทอดองค์ลงกับที่บรรทมใน	ถอนฤทัยควรวญคร่ำกำสรด
ไฉ่ว่าพระโหมยทรงยศ	ไม่ปรากฏว่าเสด็จไปแห่งใด
อกเอ๋ยอนิจจาครานี้	อันจะคงชีวีอยู่ที่ไหน
รำพลางโศกาอาลัย	ทรมาม้วยสลบซบลง ฯ

เมื่อนั้น	หลงหนึ่งหัดเศร้าสร้อยละห้อยหา
จួយคว่าได้กรีซของพี่ยา	จะแบเหลาชีวินให้บรรลัย ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๘๘๖.)

วิยะดาเป็นหญิงที่ช่างสังเกต เพราะเมื่อตื่นแล้วหาสียะตราไม่พบ พบเพียงกรีซของสียะตรา นางก็รู้ว่าต้องเกิดเหตุที่ทำให้สียะตรามีอันตราย เพราะกรีซเป็นอาวุธคู่กายที่สำคัญมากของชาย จึงเป็นไปไม่ได้ที่สียะตราจะลืมกรีซไว้ วิยะดาตัดสินใจตายตามพระสวามี การตัดสินใจเช่นนี้ แสดงถึงความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวซึ่งปรากฏในพระนางสองคู่คือ อิเหนาและบุษบา และ สียะตรา และวิยะดา บุษบาและวิยะดาจึงเป็นตัวละครที่ได้แสดงความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว และความมั่นคงในความรักที่มีต่อพระสวามี คุณสมบัติเหล่านี้เป็นสิ่งที่ควรแก่การยกย่องชื่นชม

๒.๒.๓ ไม่เกรงใจใคร จากการต้องตามอิเหนาทั้งที่มีอายุเพียงสองปี วิยะดาจึงไม่ได้รับการอบรมในเรื่องกิริยามารยาท อิเหนาเองก็คงไม่มีเวลาใกล้ชิดน้องสาวมากนัก เพราะต้องตามหานุชบา ต้องทำสงคราม และต้องคิดหาวิธีเอาชนะใจหญิงสาวที่ต้องการ บรรดา

ผู้เลี้ยงดูวิยะดาก็คงเลี้ยงดูวิยะดาเพียงอย่างเดียว ไม่ได้อบรมสั่งสอนเพราะไม่อยู่ในฐานะที่จะทำเช่นนั้นได้ วิยะดาจึงมีนิสัยก้าวร้าวไม่เกรงใจใคร เมื่อไม่พอใจอะไรก็สามารถพูดจาได้แย่งตรงๆ ถ้อยคำที่ใช้ไม่สุภาพและเป็นนางกษัตริย์ในเรื่องเพียงคนเดียวที่สามารถกระต๊อบเท้าแสดงความไม่พอใจได้ เมื่อนางโกรธย่าหริณที่ลอบจับมือนางแล้ววิเหณาไม่รู้เรื่องแต่กลับตำหนิ นางต่อหน้าใจปา กิริยาของวิยะดาเป็นไปดังนี้

“ เมื่อนั้น	เกนหลงหนึ่งหริดมารศรี
กลุ่มกัลดขัดแค้นแสนทวี	ครั้นจะแจ้งคดีก็อายใจ
นางนึ่งกัมพกัตรแล้วชักหน้า	จะเสวยโภชนาก็หาไม่
บังคมลาเชษฐาทันใด	กระต๊อบเท้าเข้าไปที่ไสยา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๘๒๘.)

เมื่อครั้งบุษบาต้องไหว้จินตะหราด้วยความจำใจโดยไม่มีใครคัดค้าน วิยะดาซุ่นเคืองใจยิ่งนัก และเพราะเป็นคนไม่ยอมใคร สามารถแสดงความรู้สึกของตนได้อย่างเต็มที่ วิยะดาจึงพูดจาแสดงความในใจของตนอย่างเต็มที่ แล้วกระต๊อบเท้าท่ามกลางเหล่ากษัตริย์มากมาย นับเป็นกิริยาที่ไม่ควรทำยิ่งนัก

“ เมื่อนั้น	ระเด่นวิยะดาศรีไส
นางเห็นพี่ยาไศกาลัย	ก็ขัดใจจินตะหาราวาตี
ให้รังเกียจเคียดแค้นในอุรา	จึงว่าอนิจจาไม่พอที่
เมื่อครั้งเดินดงพงพี	พระพี่นางนั้นเป็นอุณากรรณ
ทุกกรุงกษัตริระอาฤทธิ	กลัวจะผลาญชีวิตอาสาัญญ
ต่างมาประนมบังคมคัล	ถวายบุตรธิดานั้นเป็นข้าใช้
ครั้งนี้หน้าเวทนานัก	จะไหว้คนต่ำศักดิ์หาควรไม่
พี่นางช่างจะไหว้หรือไร	เป็นใจของน้องไม่วันทา
ถึงศรีปัทมหาราจะไม่โปรด	ลงโทษก็จะรับใส่เกศา
สู้ตายไม่เสียดายชีวา	ดีกว่าจะให้เป็นเช่นนี้

จะนั่งอยู่ที่พลอยอภัยยศ

จะอดปากอดใจก็ไซ้ที่

แล้วลูกกระทืบบาทไปทันที

โคก็อยู่ในม่านรจนา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔, : ๑๐๖๔-๑๐๖๕.)

การสร้างให้วิยะดาสามารถแสดงอารมณ์ความรู้สึกออกมาอย่างเต็มที่ เป็นการแสดงให้เห็นว่าแม้จะเป็นถึงนางกษัตริย์ที่สูงส่ง แต่วิยะดาก็เป็นมนุษย์ปุถุชนธรรมดาที่มากด้วยกิเลส- ตัณหา เมื่อไม่สามารถระงับความรู้สึกของตนได้ จึงแสดงกิริยาไม่ดีออกมา แม้นางกษัตริย์นางอื่นจะต้องการแสดงความรู้สึกที่แท้จริงออกมา เช่น นุชบาอยากขัดรับสั่งพระมารดาแต่ทำไม่ได้ จินตะหราไม่พอใจสภาพการณ์ที่ตนต้องเผชิญอยู่แต่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ความต้องการที่แท้จริงของนางกษัตริย์เหล่านี้ถูกปิดกั้นด้วยยศศักดิ์และการรู้กาลเทศะ แต่วิยะดาไม่เป็นเช่นนั้น เพราะขาดการอบรม จึงทำให้กระทำกิริยาอาการโดยไม่คำนึงถึงสิ่งใดทั้งสิ้น ถ้อยคำของนางยังแสดงถึงความอึดอัดคับข้องใจของนุชบาให้คนทั้งหลายรับรู้ โดยไม่กระทบกระเทือนถึงนุชบา และยังทำให้สถานการณ์ต่อนั้นคลี่คลายไปได้ ด้วยถ้อยคำและการกระทำของวิยะดานี้เอง

๒.๒.๔ การเป็นคนเจ้าคารม เป็นลักษณะนิสัยที่สำคัญของวิยะดา ถ้อยคำของวิยะดาต่างจากนุชบาและจินตะหรา เพราะความเป็นคนไม่เกรงใจใคร ถ้อยคำที่ใช้จึงรุนแรง แสดงความรู้สึกของตนอย่างเต็มที่ แม้เมื่อย่านรันโลมนาง วิยะดาตอบย่านรันดังนี้

“ น้าเอยน้าชัง	ใครมั่งพูดได้ไม่อายหน้า
ทำดังโจรไพรไปลักมา	หยาบซ้ำข่มเหงไม่เกรงใจ
แล้วกลับว่าพระเชษฐาให้ป็น	กลการอะไรนั้นจะยกให้
เป็นบิดามารดาหรือว่าไร	จึงจะทำได้ตามอำเภอ
ยังมีหน้าว่าพลอยไปด้วยเล่า	ใครเขาจะตามใจช่างไม่เก้อ
สักก็ปีทีจะงวยอวยเออ	อย่าพูดเพื่อพอรู้เท่าทัน ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔: ๘๖๔.)

ความตอมนั้นวิยะดาต่อว่าคนถึงสองคน คืออิเหนาและสียะตรา ที่ต่อว่าอิเหนาก็เพราะสียะตราอ้างว่าอิเหนายกนางให้ตนแล้ว แต่วิยะดากลับว่าอิเหนานั้น “เป็นบิดามารดาหรือว่าไร”

อิเหนาไม่ใช่พ่อแม่ของนางเป็นเพียงพี่ชายเท่านั้น จึงไม่มีสิทธิ์ทำอะไรตามใจเช่นนี้ สียะตราเองก็ไม่ได้ทำสิ่งที่ผิดนัก เพราะไปลักนางมาทำเหมือนโจรป่า ไม่ให้เกียรตินางเลย สิ่งที่สียะตราพูดมาก็เป็นการพูดเพียงฝ่ายเดียว ตัวนางไม่ได้ยินยอมพร้อมใจด้วย นางเองยังไม่รู้เลยว่าจะต้องใช้เวลาอีกกี่ปีจึงจะยอมตามใจสียะตรา สิ่งที่สียะตราพูดมาทั้งหมดจึงเป็นการพูดสรุปความเข้าข้างตนเอง ซึ่งวิยะดาผู้ดีและจะไม่ยินยอมด้วยง่ายๆ ถ้อยคำของนางแสดงถึงความเป็นตัวของตัวเอง ไม่ยินยอมใคร ไม่เกรงใจใคร คิดอย่างไรก็พูดเช่นนั้น

เมื่ออิเหนาไม่ช่วยนาง เพราะตะลึงในความงามสมกันของนางและย่าหริ์น วิยะดากล้าต่อว่าอิเหนาอย่างรุนแรง ไม่เกรงใจอิเหนาเพราะโกรธแค้นอิเหนา หรือเมื่อบุษบาจำต้องไหว้จินตะหรา วิยะดาก็เป็นผู้ที่ตอบโต้แสดงความไม่พอใจของตนอย่างรุนแรง การเป็นคนเจ้ากรรมของวิยะดา จึงแสดงลักษณะนิสัยของวิยะดาอย่างเด่นชัด

วิยะดาเป็นตัวละครที่สร้างขึ้นมาจากแก่นเรื่องสำคัญ นั่นคือเรื่องยศศักดิ์ของกษัตริย์วงศ์เทวา วงศ์เทวาต้องเป็นคู่กันเท่านั้น จะเกิดการแต่งงานนอกวงศ์ไม่ได้ อิเหนาต้องคู่บุษบา และวิยะดาคู่กับสียะตราเท่านั้น ถึงจะเกิดเหตุการณ์ให้วิยะดาเกือบเป็นคู่ของโจรป่า แต่บังเอิญโจรป่านั้นคือวงศ์เทวา จึงไม่มีการละเมิดจารีต แสดงถึงความสูงส่งเหนือกว่าสิ่งใดของกษัตริย์วงศ์เทวา ในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา มีวงศ์เทวาเพียงสี่คนที่เป็นคู่ตุนาหงันกัน นั่นคืออิเหนาและบุษบา สียะตราและวิยะดา การจับคู่กันของเหล่าวงศ์เทวาเป็นจารีตที่ล่วงละเมิดไม่ได้ แม้จะมีอุปสรรค แต่ในที่สุดด้วยบารมีของกษัตริย์วงศ์เทวา จารีตที่ถือปฏิบัติก็จะคงอยู่ตลอดไป

อารมณ์สะเทือนใจที่เกิดจากการอ่านบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา จึงเกิดจากการสร้างตัวละครคือ วิยะดา ซึ่งเป็นตัวละครที่ต่างจากตัวนางกษัตริย์ตัวอื่น เพราะบุคลิกลักษณะและอุปนิสัยที่ไม่เกรงกลัวใครทำให้ตัวละครนี้มีชีวิตชีวา โดยผู้แต่งสร้างพัฒนาการของตัวละครนี้ตั้งแต่เป็นเด็กเพียงสองขวบจนกระทั่งเติบโตเป็นสาว และแสดงสาเหตุสำคัญที่ทำให้ตัวละครนี้มีลักษณะต่างจากนางกษัตริย์อื่น เพราะต้องเร่ร่อนติดตามพี่ชายตั้งแต่เล็ก จึงขาดการอบรมดูแลอย่างใกล้ชิดจากพระราชมารดา วิยะดาในวัยเยาว์เป็นตัวละครเด็กที่น่ารัก ไร้เดียงสาเป็นความมีชีวิตชีวาของเรื่อง วิยะดาปลอบโยนอิเหนาเมื่อลมหอบบุษบา ผู้อ่านชื่นชอบ รักใคร่และเอ็นดูวิยะดา เมื่อวิยะดาโตเป็นสาว ความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวของวิยะดา ทำให้เกิดความ

ประทับใจในตัวนาง วิยะดายังเป็นตัวละครที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกของนางกษัตริย์ในเรื่องดีขึ้น เช่นความอึดอัดคับข้องใจของบุษบา และความรู้สึกของอิเหนาที่ต้องถูกพรากจากบุษบาเพราะจินตะหรา วิยะดาจึงเป็นตัวละครที่สร้างขึ้นมาเพื่อแสดงความสามารถของผู้แต่ง ในการสร้างตัวละครได้หลากหลายลักษณะ เป็นตัวละครที่ทำให้เห็นลักษณะของตัวละครเอกเด่นขึ้น ไม่ว่าจะป็นอิเหนาหรือบุษบา และยังเป็นตัวละครที่สร้างขึ้นมาเพื่อเน้นความสำคัญของแก่นเรื่อง นั่นคือเงื่อนไขเรื่องยศศักดิ์ที่วงศ์เทวดาต้องคู่กันเท่านั้น

การสร้างอารมณ์สะเทือนใจในการสร้างตัวละคร ทำให้บทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาเป็นที่ประทับใจผู้อ่านมาช้านาน ตัวละครในเรื่องไม่ว่าจะเป็น อิเหนา บุษบา จินตะหรา จรกา สียะตรา และวิยะดา ล้วนมีลักษณะเฉพาะตัวที่ทำให้ผู้อ่านจดจำได้เป็นอย่างดี ตัวละครแต่ละตัวได้แสดงความซับซ้อนทางอารมณ์ และความคิดของตนผ่านบทสื่อสาร ทำให้เป็นภาพจำลองชีวิตมนุษย์ที่มีชีวิต บางครั้งผู้อ่านจึงนึกตำหนิพฤติกรรมบางอย่างของตัวละครต่างๆ ที่ชื่นชมตัวละครนั้น

ตัวละครเอกคืออิเหนาและบุษบา เป็นคู่พระนางที่แสดงลักษณะตัวเองในอุดมคติและยังแสดงความเป็นมนุษย์ปุถุชนอีกด้วย อิเหนาจึงมีข้อควรตำหนิที่แสดงความเห็นแก่ตัวในเรื่องความรัก นอกจากนี้แล้วผู้อ่านล้วนชื่นชมในตัวอิเหนา เพราะอิเหนาเป็นวีรบุรุษ ฉลาดทั้งในเรื่องรบและเรื่องรัก อิเหนามีความรักที่มั่นคงต่อบุษบา ทำให้ต่อสู้อำนาจเทวดาได้แม้จะใช้เวลาหลายปี ข้อผิดพลาดของอิเหนาจึงเกิดขึ้นได้กับมนุษย์ทุกคน และในส่วนของที่น่าชื่นชมของอิเหนา ก็ทำให้ผู้อ่านประทับใจเช่นเดียวกับที่รู้สึกกับบุษบา แม้บุษบาจะมีลักษณะตัวเองในอุดมคติ แต่บุษบาเป็นตัวละครที่มีชีวิต มิได้เป็นเพียงแบบจำลองของนางเอกในวรรณคดีไทยเท่านั้น เมื่อบุษบาแสดงความห่วงใยหวาดกลัวขณะติดตามอิเหนา จึงทำให้ผู้อ่านเข้าใจและเห็นใจบุษบา นอกเหนือไปจากความประทับใจในตัวบุษบา ขณะเดียวกันผู้อ่านเกิดความพิศวงในความงามอันเป็นเลิศของตัวละครเอก เพราะไม่เคยคิดมาก่อนว่าจะมีความงามชนิดใดที่ทำให้ผู้พบความงามนั้นครั้งแรกถึงกับสิ้นสติ และทำให้ลืมความโกรธไปได้ชั่วขณะหนึ่ง อารมณ์ต่างๆ เหล่านี้จึงเป็นการสร้างอารมณ์สะเทือนใจในการสร้างตัวละครเอก

ตัวละครรองทั้งสี่ตัว ได้แก่ จินตะหรา จรกา สียะตรา และวิยะดา ล้วนมีความสำคัญต่อเรื่อง เพราะมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงเหตุการณ์ในเรื่อง เห็นได้ว่าแม้

จินตหราจะมีบทบาทเพียงช่วงแรกในเรื่อง แต่ชื่อของจินตหราถูกกล่าวถึงเสมอ เพื่อแสดงความเคลือบแคลงสงสัยของบุษบา จรกาเป็นผู้ที่ทำให้เกิดความเสียหายบุษบาที่ต้องเป็นคู่ครองของผู้ที่อัปลักษณที่สุด และทำให้อิเหนาเสียหายบุษบายิ่งกว่าใคร จรกาจึงเป็นตัวละครที่สร้างขึ้นมาเพื่อเร้าความรุนแรงในอารมณ์รักของอิเหนา จินตหราและจรกาจึงมีบทบาทสำคัญในการเน้นบุคลิกลักษณะของตัวละครเอกให้โดดเด่นยิ่งขึ้น เช่นเดียวกับสียะตราและวิยะดาที่เป็นเงื่อนไขสำคัญของการพันคำสาป เป็นตัวละครที่เน้นแก่นเรื่องสำคัญ นั่นคือเรื่องยศศักดิ์ของกษัตริย์วงศ์เทวา ที่ต้องเป็นคู่ครองกันเท่านั้น สียะตราและวิยะดายังเป็นตัวละครเด็กที่น่ารัก เป็นความมีชีวิตชีวาของเรื่อง ผู้แต่งไม่ได้ละเลยความสำคัญของตัวละครรอง ดังนั้นตัวละครรองจึงยังคงแสดงความเป็นมนุษย์อย่างมีชีวิต จึงมีทั้งข้อดีและข้อด้อย

การสร้างอารมณ์สะเทือนใจในการสร้างตัวละคร จึงทำให้ผู้อ่านประทับใจชื่นชมในตัวละครเกิดความเข้าใจเห็นใจตัวละคร และเกิดความพิศวงในความงามอันเป็นเลิศของตัวละครเอก การแสดงลักษณะนิสัยของตัวละครแต่ละตัวนั้น ผู้แต่งไม่ได้เป็นผู้กำหนดหรือบอกผู้อ่านตรงๆ แต่จะให้ตัวละครแสดงลักษณะนิสัยของตนผ่านบทสื่อสาร ผ่านความคิดคำนึงของตัวละครอื่น การสร้างอารมณ์สะเทือนใจในการสร้างตัวละครจึงเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญยิ่งส่วนหนึ่งในการสร้างอารมณ์สะเทือนใจในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตัวละครแต่ละตัวจึงผูกใจผู้อ่านด้วยบุคลิกลักษณะเฉพาะตัว ดังนั้นแม้ว่าเวลาจะผ่านมานานเท่าใดแต่ผู้อ่านยังคงจดจำตัวละครในบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะผู้อ่านเกิดอารมณ์เหล่านี้ได้แก่ ความซาบซึ่งประทับใจในตัวละคร ความพิศวงในความงามของตัวละคร และความเข้าใจเห็นใจตัวละคร ซึ่งเป็นการสร้างอารมณ์สะเทือนใจในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒